د خوشال خان خټک د مړینې
د درېیم سوم تلین په مناسبت د زیرې
د جریدې سوغات

سوات نامه

د

خوشال خان خټک

۱۳۵۸

AFGHANISTAN CENTRE AT KABUL UNIVERSITY
3 ACKU 00033265 9
PROPERTY OF ACKU
00033265

سوات نامه

د

خوشحال خان خټک

د پوهاند عبدالحی حبیبي
د سریزې او څرګندونو سره

د

بسم الله حقمل،
مجاور احمد ځومند، نصرالله ناصر او لطیف په اهتمام

دافغانستان د علومو د اکاډیمي د ژبو او ادبیاتو انستیتوت

۱۳۵۸

د تورې او قلم خاوند خوشحال خان خټک

دخوشحال خان خټک

سواتنامه

۱ـ سر یزه : د عبدالحـــی حبیبی .
۲ـ سواتنا مه : متـــن دخوشحال خان خټک .

یادونه : دمتن په حاشیو کې (مر) دتاریخ مرصع چاپ شوې نسخې ته اشاره ده ، چې دښاغلي دوست محمد کامل په اهتمام په ۱۹۷٤م کال په پیښور کې ، یونیورسټی بک ایجنسي چاپ کړې ده .

(ار) دارمغان خوشحال په نامه دده داشعارو هغه مجموعه ده ، چې دپیښور دغې ایجنسی په ۱۹٦۳م کال دښاغلي سید رسول رسا په اهتمام چاپ کړې ده :

دغه دواړه کتابونه دسواتنامې دمتن په تصحیح او تحشیه کې زما تر نظر لاندې وو (حبیبی) ۲۳-٦-۵۸

سریزه

۱ ـ سوات

د هندوکش د جګو او په واورو پټو څوکو او سړو سلسلو د افغانستان په زړه کې تېره شوې او د شمال ختیځ پلو ته، د پښتونخوا د شمالي غرونو هغه سیمې او لوړې ژورې جوړوي، چې د قره قروم او دردستان له ښکلو درو سره نښلي. او له دغو غرو څخه ځهاند سیندونه لکه کابل، کونړ، پنج کوړه، اباسین، پنجشیر، غوربند او نور راوزي، چې په ختیځه شمالي څنډه کې د پښتونخوا ختیځ شمالي برید ته د یکهلي د سیمې د یوه اړخ د کاغان له درې څخه د کونار روڼ او ځپاند سیند راوزي، او دا ګرده ژوند بخښونکي رودونه، له یوازې د پښتونخوا شمالي برخې بلکه د پنجاب سیمې هم خړوبوي.

په دغو پیاندو او غورځندو سیندونو کې یو سوات نومیږي، چې د دردستان او بلور له لوړو سیمو څخه راپیلیږي، او له اشوکالامه بیا تر هغه ځایه چې په لسته کې د کابل د سیند سره نښلي، اوږدوالی یې (۶۰) میلو ته رسي. دا یوه داسې ښکلې او د لید وړ سیمه ده. چې د شمالي پښتونخوا په غرنیو برخو کې یې ښکلا او ځلا هیڅوک نه شي هېرولای.

د سوات نوم د تاریخ له پلوه هم خورا لرغونی دی. کله چې آریایي قومونه

ACKU

له باختره او د هندوکش له شنو اوښایستو لمنو څخه دري زره کاله د مخه، ختیځ پلو ته وخوځېدل، نو د دوی د لرغوني کتاب ریګوید د سیندونو په سندرو کې کله چې د کابل، کورم، گومل، اباسین نومونه ستایل کیږي، د سوات رود د سویتی Sueti په نامه یادیږي، او په یوه بله سندره کې هم دغه سیند سوواستو Souvastu بلل شوی دی (۱) او ددغو دواړو یادونو څخه داښه ښکاري چې دآریانو دلېږد په وخت کې دغه سمسوره سیمه ودانه وه. او دغو لېږدېدا-ونکو خلکو پوژندله او پکې میشته شوي وو.

*　　　*　　　*

د ریګوید تر عصر را وروسته چې اریایي قومونه د هند په شمالي خوا کې خپاره او ودان شول، د سنسکریت دژبې لوی پوهاند اوگرامر لیکونکی پاڼي نی PANINI چې د ۵۰۰ ق، م شاوخوا کې د اټک پر غاړه اوسیده، دی هم وایي چې د سواستو Suvastu رود د خپله معاونه سره GAURI (پنج کوره) د گندهارا په شمالي خوا کې له اډهیانه UDDIYANA څخه را بهیږي. چې د پنډو کمبله PANDU—KAMBALA (= پنډو + کمبله) په نامه یې شړی مشهورې وې (۲).

د هند یو مشهور پوهاند اگره والا لیکي: چې دپاڼی نی په وختو کې دغه دواړه رود ونه سوات او پنج کوره مشهور وو. چې دگندهارا په لوړه څنډه اړیانه کې بهېدل. (۳) دسوات دغه بهاند اوفیاض رود په مها بهارته کې دبهیشمه BHISHMA په نامه یاد شوی و (فصل ۹) چې آریان ARRIAN یوناني مؤرخ د ۱۷۵ م په شاو خوا کې سواستوس SUASTOS بللی دی، چې د بودایي لیکوالو په قول دا دمملکت یوه سیمه وه او لرغوني پایتخت یې دارشته پوره ARISHTHA—PURA په نامه د سوات اوسنی چار باغ و. (۴)

---

(۱) دریګوید انگریزي ترجمه ۱ ر ۲۲۲ ۵ سندره ۵-۶-۱۰ د سوات د کلمې یو حد سي او تخمیني تحلیل ددې مریزې په لسمه برخه کې ولولئ.

(۲) دپاڼی نی کتاب: اشتاد هیایي (اته ویناوې) پنجم ۲، ۷۷

۳- V.S. Agravala India as Known to Panini. Lucknow42. 1953

۴-Nundo Lal: The Geographical Dictionary of AncientIndia. 199. Delhi 1971.

د سوات جغرافي موقعیت داسې وچې د پښتونخوا د شمالي څنډې د غرونو په لمنو کې د هند لویو لارو ته نږدې په یوه زرغونه او ډېره ښکلې سیمه کې پروت و، او آریایي خلکو د ریګوېد د زماني راپدې خوا، د دغو غرو او رودو سره سیمه دېر لوده، او پکې میشته کېدل به. دغه خلك چې د خپلو اجتماعي پړاونو تېرېدلو په سلسله کې له کوچې ژوند ه زراعتي او کلیوالي ژواك ته رسېدل، نو ددوي لپاره د سوات غرونه او سمسورې سیمې تر ګردونورو ځایو خوړا ښه هوساتون ګڼل کېده، د کرښتې، او رشو پراخه وه، او په اوهوایې هم خورا په زړه پورې او دسهلو ورووه، دالاخه کوې چې د جهانګیرانو او پر غلګرانو له خپواو آزاوه به لا هم خوندي وو.

د ۳۲۶ ق،م کال ژمی و. چې اسکندر مقدوني فاتح د کونړ په سیمو کې د اسپه‌زي (یو سفزیو) سره وجنګېد او له دغه ځایه پر باجوړ او چکدره ور تېر شو، سوات یې تر مساګې پورې ونیو. وروسته دا تېك له لارې پر اباسین ورواوښت او تکسیلا یې ونیوله. د سکندر برېم پردې سیمو باندې تشه یو تېرېدونکې ورا وه. خو تر ده وروسته د ده پاته هوي جنرالان په باختر او پښتونخوا کې پېړی پېړی د اقتدار ملونې په لاس حکمرانان وو. او له ختیځه پلوه د هند د موریا کورنۍ ښتلې باچهي د چندرا ګوپتا په مخکې جوړه شوه (۳۲۳ق.م) او دهندي کلتوراغېزې یې په پښتونخوا کې د یونانیو رشو او دودونو سره ګډې کړې، چې وروسته په ۲۶۰ ق م مهارا جه اشوکا د بودا دین هم ور سره خپور کړ. او په دې تهذیبي اختلاط کې د سوات سیمې د ګریکو بودیك مدنیت اغېزې موندې او بیا چې د میلادي کلونو په پیل کې د کوشاني قومونو اقتدار او مدنیت خپرېده، او د کنیشکا د ژمي پایتخت پېښور، سوات ته ورځرمه و، نو د کوشاني کلتور ډېر آثار تراوسه لا هم د سوات له هره ګوټه څخه راوزي.

* * *

د میلادي لومړیو دوهلو رو پېړیو په ترڅ کې د سوات سیمه د بودايي کلتور د سمسورتیا او خورېدلو ځای و. او کله چې به له نورو لیرو هیوادو څخه بودايي [illegible] (راهبان) د زیارت لپاره راتلل، نو به دوی د سوات بودايي مقدس مقامات

ACKU

هرو مرو لیدل. لکه چې درې تنه چیني بودایي راهبان په لاندې ډول سوات ته راغلي او پخپلو یون لیکونو (سفرنامو) کې یې د سوات یادونې داسې کړي دي.

په ۴۰۰م، کال مشهور بودایي زایر فاهیان، له چانګان څخه د بودایي مقدسو سیمو د زیارت او د هغې نایابو کتابو د ټولولو لپاره په یون پیل وکړ. او تر ۱۴ کالو سفر و روسته په ۴۱۴م کال نانکن ته ورستون شو.

فاهیان له کاشغره د پامیر سیمو او کندهارا ته راغی. بنو ن، هډه، جلال آباد پېښور یې ترسوا تېر او لیدل، دی وایي: چې اوچینګ (اودیانه) د هند د شمالي برخې پیل دی او ټول خلک د منځني هند په ژبه غږېږي، جامې او کړه وړه یې هم د منځني هند خلکو ته ورته دي، د بودا دین دلته ډېره وده کړې ده او د راهبانو د استوګنې لپاره ډېرې سنګهاراسې شته، چې شمېر یې پنځو سوو ته رسېږي، او د کوچني یون (هینایانه) په مذهب اړه لري او خلک وايي چې بودا د خپلې پښې یو پل (نښه) دلته پرېښوولی و. چې د لید ونکي د عقیدې سره سم په کله اوږد او کله لنډیږده.

دلته یوه جګه او خورا ښویه تیږه هم وه. چې بودا خپلې جامې پرغوړولې وې، او په هم دغه سوهو- توکې بودا د کوترې د نجات لپاره خپله یوه ټوټه غوښه باز ته ورکړې وه، او خلکو پر دغه ځای باندې یوه زرنګاره ستوپه جوړه کړې وه. (۱)

بل چیني زایر چې په ۵۱۷ کال یې دې سیمو ته سفر وکړ سونګ یون دی. دی وايي چې د اودیانه او بلور په درو کې یې د اوسېدونکي درانه او غټ ځنځیران د بلونو په توګه استعمالول او د دې ځای حکمران غوښې نه خوړې. د بوټو غذا یې خوړه، د بودا ټینګ دروږی و.

سونګ یون د سوات بودایي متبرکات ووښیي او د بودا د هغو پلونو (نښو) زیارت ته ځي، چې د مخه یې د فاهیان په سفرنامه کې هم ذکر شوی و. هر

(۱) د فاهیان سفرنامه ۱۵ د ګیلس انګرېزي ترجمه، د کېمبرج چاپ ۱۹۲۳م.

ځای معابد، بودتونونه او د بیخښوتانو بې وزني او په سوات کې د بودایي دنیا عجایب بیانوي. (۱)

تر سونګ - ین یوه پېړۍ را وروسته د چین بل بودایي مسافر هیون - څنګ دی. چې په ۶۲۹ کال د لوېدیځو هیوادونو په لید نه کتنه را ووت. او په ۶۴۵ کال بېرته خپل وطن ته ستون شو. ده د بودایي غټ یون (مهایانه) ۱۲۴ ټوکه کتابونه په دې سفر کې موندلي و. چې پر ۲۲ آسو یې چین ته ورسول او خپل یې د داشتونه یې په یوه کتاب کې ولیکل، چې سی - یو - کي نومېږي یعنې د «لوېدیځې نړۍ یادونې».

هیون - څنګ د ۶۳۱ م (۹ ه) د جنوري په لومړۍ ورځ په اودیانه کې و. او له دې ځایه چې اوس یې مردان بولي سواستو Su—FA—SA—TO ته دما رچ په اوله ورځ ورسېد، او بیا په اپرېل ۶۳۱ م (۱۰ ه) ټکسیلا ته ولاړ.

د هیون - څنګ د سفر وخت په پښتونخوا کې هغه زمانه ده، چې د اسلام د دین رڼا لا دې سیمو ته نه وه رارسېدلې. د هجرت نهم کال و، او د لته د بودا د دین کوچني او غټ مذهب خلکو مانه. ګندهارا او اوډیانه (مردان) او سواستو (سوات) د بودا یې دین مرا کز وو. او په سوو سوو بودتونونه د بودایي راهبانو اوستانو ځایونه وو.

هیون - څنګ چې کاپیسا ته راغی د دې ځای حکمران یو کشتر یه (له لښکري ډلې) څخه دېر هوښیار سړی و، ده د هیواد قلمرو ۱۲۰۰ میله و، پر لسو نورو هیوادو یې حکم جاري و هر کال به یې د بودا یوه سیمیله ۱۸ فټه جګه د جسمه جوړوله، او د بودا مذهبي لوېد جرګه (موکشامها پریشاد) به یې هم سره راغونډوله. سل بودتونونه په شپږو زرو بهښو ډک وو. تر پیښوره او اټکه یې حکم چلېده. هیون څنګ د سوات د سیند پر دوارو څنډو یو زر او څلورسوه سنګهارامې ښیي، چې ده په وخت کې ځینې ورانې شوې وې او پخوا اتلس زره راهبان پکې اوسېدل. د دې سیمې څلور پنځه تینګ ښاروونه ارل او د حکمرانانو ناستون یې منګالا نومېده، چې او سني

سینګوره بوي. ددې ځای شمال ختیځې خواته د اپالالا ناګا د ند د سوات د سیند سرچینه وه، او بیا یې لویدیځې خواته د بودا د پښې (منقش) زیارتګاه او د چینې د وچولو تیږه او د مهاوانا بودا تون او د بودا د اوږدو ژوند و نو متعدد یادګارونه او ستوپې د هیون سنګ په سفرنامه کې یاد شوي دي. چې د سیمې د خلکو عقیدوي او بدلې حالت او په خرافاتو کې غوټې وهل ډېر څرګندوي. (۱)

د هیون سنګ په قول سوات ۶۰۰ لی (۱۰۰ میله) له پېښوره شمال ته پروت و چې اوچنګ ـ اودیانه یې باله او دا د سنسکریټ کلمه اوجانه ده چې معنا یې لوی باغ یا خوړ او زرغونه او سرسبزه سیمه ده. او چاپېره یې ۵۰۰۰ لی (۸۳۳ میله) و. چې تر سوات رودګرده لاندې سیمې یې شمېرلي کېږي: لکه پنج کوړه ـ باجوړ ـ سوات بونیر. او په همدغه سیمه کې د بودا یوه د لرګي غټه مجسمه ۱۰۰ فټه جګه ولاړه وه چې د اشوکا د سلطنت په ۲۷۳ ق م کې درول شوې وه. (۲)

* * *

تر اسلام د مخه د سوات شهرت او ودانۍ او فرهنګ په لوړ پول د هندي او نورو مقامي توکو څخه یو ګډ او مخلوط ژواک و، چې د پښتونخوا تېر تاریخ او فرهنګ کړه وړه هم کټ مټ دغسې وو. دلته د کوشان له کورنیو څخه مختلفې ډلې او له یفتلیانو څخه پاته کورنۍ د پښتونخوا په ګوټ ګوټ کې د حکمرانانو په توګه پاتې وې. لکه چې د کابل شاهانو کورنۍ له کابله تر باسین پورې د اقتدار خاوندان وه، او شمالاً هم د دوی اقتدار تر سواته خپور و. او ددې مقصد لپاره اوس یو ژوندی سند هم شته، څکه چې د سوات په بریکوټ کې یو ډبرلیک په سنسکریټ او سره د ا ناګری خط په ۱۸۹۷ م پیدا شو، چې اوس د لاهور په موزیم کې دی. پر دې ډبره داسې کښلي دي.

---

(۱) وګوری د سی-یو-کې پښتو ترجمه. دریم کتاب ۱۸۵

(2) Cunningham: Ancient Geography of Ondia 83. Con don 1871

«دستر حکمدار او تر ګردوشاهانو غښتلی، لوی پاچا سري جیپه پاله د یوه په پاچهی کې.» (۱)

دغه جیپه پاله (جیپال) هغه کابلشاه دی، چې د پلار نوم یې ایشم دیوه و او د ۳۰۰ ه په شاوخوا کې یې پاچهي کوله. جیپه پاله په ۳۴۹ ه = ۹۶۰ م پاچا شو، او دالعتبي په قول په ۳۹۳ ق یې خپل ځان وسوځاوه (۲) دغې کورنۍ دا سیر سبکتګین د غزنی د پاچاسره جګړې ووهلې، او کله چې له کابله یې کوره شو نو یې بیا دا باسین پر غاړه په ویهند (هند) کې دوهم پایتخت جوړ کړ، او له لغمانه تر پکهلی پورې دسوات په شمول د دوی مملکت و، (۳) خود سلطان محمود د غلونو دوی نوڅه کړه، څو چې ددې کورنۍ پنځم پاچا بهیمه پاله د البیروني په قول په ۴۱۸ ق (۱۰۲۶ م) ووژل شو. (۴)

دا خبره هم د هیرولو نه ده چې د اسلامي عصر په شروع کې یو کابلشاه (یا وهمن مردانشاه) له زاوله ترا باسینده (حدود ۶۰۰ م) حکومت لاره، چې د سکه یې: «بګ خوتای وهمن مردانشاه» په پهلوي رسم الخط کښلې دی (۵) او ښایي چې ددې کابلشاه هیواد به هرو مرو ترا باسینده پورې اوږد و، او دسوات جنوبي سیمه به د مردان په نامه دده په هیواد کې شامله وه. نو ځکه د دغه ځای (مردانشاه) ګاڼه. او دغه داوسني مردان نوم به هم له هغه وخته پاته وي. چې دسوات بهاند رود هم په دغه سیمه کې د کابل په رود ګډیږي.

---

(۱) سراولف کیرو: پټهان ۱۱۲ د لندن طبع ۱۹۵۸ م

(۲) تاریخ یمیني ۱۵۹ د لاهور چاپ ۱۳۰۰ ق.

(۳) وګورئ. افغانستان بعداز اسلام ۱ر۷۱ تر ۱۰۴، ۱۰۷۱ تر ۱۰۸۲ د کابل چاپ ۱۳۵۷ ش.

(۴) کتاب الهند ۲ر۱۸۲ انګلیسي ترجمه د لاهور چاپ ۱۹۶۲ م.

(۵) افغانستان بعداز اسلام ۱ر ۰۰۰۰

دغه سیمه چې اوس يې د یوسفزو سمه یعنې اواره دښکه بولي ، عربو (الاهوار) بللې وه ، او د اسلام رڼا هغه وخت دلته خوره شوې وه چې د کابل اسلامي فاتح عبدالرحمن بن سمره په ۴۴ ق کال سپه سالار مهلب بن ابي صفره (فارس الفرسان) دې سیمې ته راواستاوه ، او ده د کابل او ملتان په منځ کې بنه او الاهوار و نیول او یوه عربي شاعر وویل :

الم تر ان الازد ليلة بيتوا   ببنة كانوا خير جيش المهلب (۶)

که څه هم د بنه او الاهوار املا په خطي نسخو کې کرغېړنه شوې او په څو ډوله راغلې ده ، خو زه دلته د یوسفزي افغان لیکوال سره متفق یم ، چې د البلاذري بنه باید اوسنی بنه ډهېري وي ، چې د سردان په توتالي کې د نهر گوماتي څخه دوه میله لیرې یوه دخاورو غونډۍ ده ، چې د لرغون پوهاوران کنډروونه هلته تر اوسه لاهم لیدل کېږي . اما د عربي الاهوار خو په ښکاره د دغه پښتو نوم (هواره) ده ، چې اوس يې د یوسفزو سیمه بولي .

* * *

اوس خو نو داښکاره شوه چې د اسلام رڼا د لومړۍ هجري پېړۍ په منځ کې دغې سیمې ته رارسیدلې وه . چې د سوات او د کابل د رودو د یوستون ځای دی. او له دې څخه هم سړی ویلای شي ، چې په دریمه او څلورمه هجري پېړۍ کې به د غزنویانو د یرغلونو سره سم د اسلام دین په سوات کې هم خپور شوی وي چې لاندې خبرې هم دغه راښيي :

---

(۶) البلاذري : فتوح البلدان ۵۳۱

(۷) الله بخش یوسفي : یوسفزئي افغان ۲۵۹ د کراچي چاپ ۱۹۶۰ م .

حدودالعالم ۳۷۲ ق :

په اسلامي دوره کې تر لوړه ذکرشوو پلاوونو وروسته د یوه جوزجاني لیکوال لیکنه هم شته . ددې لیکوال نوم نه دی معلوم ، خو خپل کتاب حدود العالم من المشرق الی المغرب یې په ۳۷۲ کال په دري ژبه کښلی دی . چې یوه خطي نسخه یې په شوروي اتحاد کې په ۱۹۳۰م په عکسي توګه چاپ شوه .

په دې کتاب کې د سوات ذکر ، نیغ نه دی راغلی . خو د شاو خوا سیمو نوم ونه یې راوړي دي مثلاً : شمالي سوات د شمالي غرو سوات د بلور په نوم ګند ونه کې وايي :

« بلور ، ناحیتیست عظیم و این ناحیت را ملکیست و چنین ګویند که ما فرزند آفتابیم و تا آفتاب بر نیاید از خواب بر نخیزد وګوید که فرزند نباید که پیش از پدر خیزد و آنرا بلورین شاه خوانند و اندرین ناحیت نمک نبود ، مګر آنکه از کشمیر آرند . »

(حدودالعالم ، د بارتولد عکسي چاپ ـ لنین ګراد ۱۹۳۰ م)

محمدحیدردوغلات ، بلوردشرق له خوا د کاشغر او یارکند او له شماله د بدخشانه سره نښلوي . لویدیځ ته یې لغمان او کابل او جنوب یې د کشمیر سیمې ګڼي . (۱)

له دې څخه ښکاري چې د بلور سیمه ډیره پراخه وه . د کشمیر د غرو له لمنو څخه شروع پاداو سني نورستان تر کښتو درو پورې رارسیده . او او سني سوات ګرده پکې رانغښتی و . داچې ددې غرنۍ سیمې حکمدارانو خپله کورنۍ په لمر پورې نښلوله هیون څنګ ترحدودالعالم دریسوه کاله دمخه دا قصه اروېدلې او لیکلې ده ، چې دچین یوه شهزادو (پیغله) د یوه لهسو (پارس) یوه پاچا ته ودوله کېده خو د یوه اړودوړ په سبب ، دلته د یوه غره پرڅوکو ساتله شوه چې څوک لاس وروانچوي مګر ما پښین له لمره یو څوک راشیو شواو دا یې براله کړه ، او له نسه یې دغه کورنۍ

(۱) دوغلات : د تاریخ رشیدي انګلیسي ترجمه د لندن چاپ ۳۸۵ د مینارسکي حواشي پر حدودالعالم د کابل چاپ ۲۱٦

ACKU

را پیدا شوه. (۱) چې سر اورېل سټېن د غه ځای د پامېر او سنی قزقرغان (قلعهٔ دختر) ګڼي. (۲)

په همدغه کتاب کې په دغه وخت کې د غه جوزجانی مؤلف د بنهار په باب لیکي:
«بنهار: جاییست پادشاه او مسلمانی نما ید وزن بسیار دارد از مسلمانان و از افغانان و از هندوان.» (۳)

بل ځای د سمرقندان په بیان کې وایي چې دالوی کلی د ماوراءالنهر سرحد دی او هندوان، وخیان، تبتیان او مسلمانان پکې اوسي. (۴)

له دې ټولو شهادتونو څخه ښکاري چې د اسلام رڼا له لومړی پېړۍ څخه وروسته تر ۳۰۰ق پورې د سوات د غروشمالي څنډو او جنوبي سمو سیمو ته رسېدلې وه.

د (۵۰۰ق) په شاوخوا کې د سوات سیمې په کشمیر پورې نښتې وې، او هلته پوډ غسې حکومت و، چې عناصر یې برهمني هندي + د اسلامي فرهنګ په ګډون وو.
د کشمیر مورخ کلهڼه په خپل کتاب راجه ترنګیني کې د هغه ځای د هندو حکمرانانو کورنۍ او احوال راښیي. مثلاً هرشه د پوه (۱۰۸۶-۱۱۰۱م) سیمها د پوه (۱۲۸۶م) وغیره چې د دوی په حکمدارۍ کې مسلمانانو کشمیر ته مخه کړه، او له شاو خوا څخه هجرتونه ورشروع شول په (۱۳۲۰م-۷۲۱ق) کې د سوات خلك د کشمیر په حکومتي چارو او اسلامي فرهنګ خورولو کې لګیا ښکاري. پوله د غوسواتیانو څخه «شامیر» نومېده، چې د کشمیر د حکمدار رینچن صدرالدین (۱۳۲۰-۱۳۲۳م) وزیرو او وروسته یې له اوداینه د پوه (۱۳۲۳-۱۳۳۹م) او ملکې کوټه راني (۱۳۳۹م) څخه قدرت په لاس کې ونیو. او په (۷۳۵ق-۱۳۳۴م) یې د سلطان شمس الدین په لقب (طاهر میرزا) په کشمیر کې د سواتي کورنۍ د سلطنت ستنه ټینګه کړه او د عدالت او مساوات پرلارو چارو یې حکومت چلاوه. د کروندو څخه یې یوه شپږ مه

(۱) سی-یو-کی د بیل ترجمه ۲-۲۹۶
(۲) مینارسکی: د حدود العالم حواشی ۲۱۷
(۳) حدود العالم ۶۴ د تهران چاپ ۱۹۳۲م.
(۴) حدود ۷۳

ACKU

ما لیه الحیسة (وفات اکست ۱۳۴۲م). (۱)

دشاه میرسواتي کورنی لیوترایه دوې پېړۍ پرتول کشمیر باچهي وکړه

زمباور ددغې حکمرانې کورنۍ شجره داسې راوړې ده:

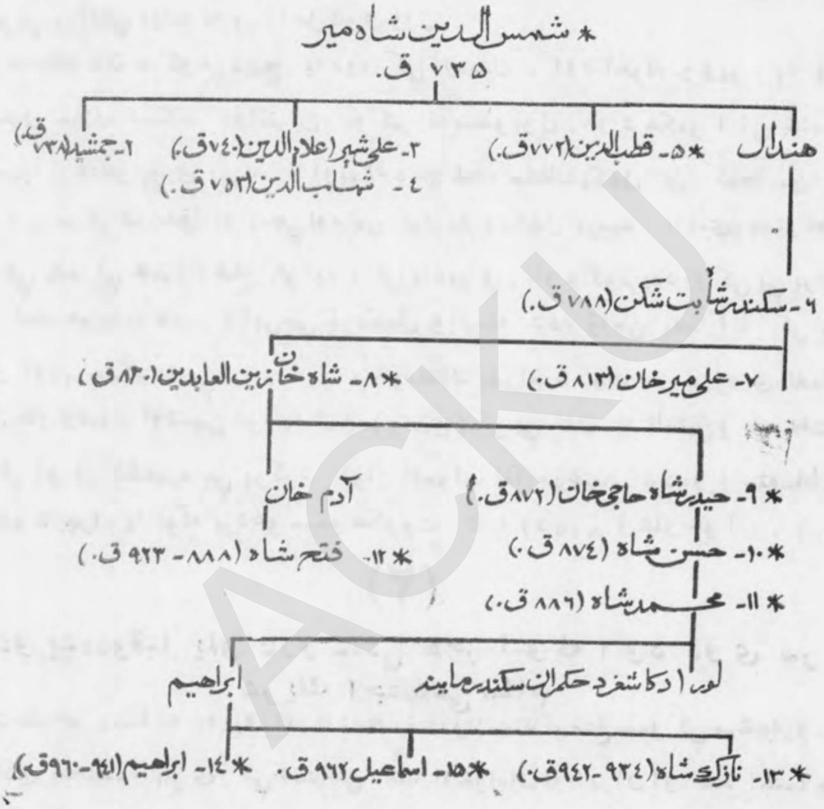

---

(۱) دهند بشپړ تاریخ ۵ - ۷۴۰ (انګلیسي) ددهلي چاپ ۱۹۷۰ م.

* زمباور: معجم الانساب والاسرات الحاکمه في التاریخ الاسلامي ۲ ۳ ۳ د قاهرې چاپ ۱۹۵۱ م.

* د غه ستوري چې د هر حکمران د نامه سره وي، داښيي چې دهغه سکه شته.

لکه چې تاسې ولیدل د شاه میرسواتي د اخلافو حکمراني په کشمیر کې تر هغه وخته وه چې د جلال الدین اکبر په لویه پاچهي د کشمیر سیمې هم تر ګلې شوې خو داسې ښکاري چې د سوات او بلور، چیلاس، چترال، باجوړ، کونړ او کافرستان سیمې به د ځینو محلي سلطانانو او ملکانو تر فیوډالي نظام لاندې وې. ځکه چې د دغو سیمو خلکو اوس له کوچې توبه، د کلو او بانډو ژوند هم شروع کړی، او لومړني زراعتي ژوند ته ور داخل شوي وو.

دغه سلطانان د کونړ د پیچ په دره کې اوسېدل. او د اخوند درویزه په قول دوی خپل اسلاف د سکندر ذوالقرنین توکم ته منسوبول. او د حکمرانۍ څنډ یې د کشمیر تر ختیځو پورې رسېده، او یو له دغو څخه سلطان پکهل بن کهجا من بن هندو (۸۰۰ ق شاوخوا) و. چې نوم یې تراوسه د پکهل پرسیمه باندې د پښتونخوا په شرقي شمالي څنډه (ضلع هزاره) کې پاتې دی. او د کونړ په دره کې یې پر غره بودنو لیک هم پاته دی. وایي چې تر پکهل وروسته د ده زامن په سوات کې سره ونښتل او په جنګونو کې سره وکړل، خو سلطان بهرام د کهجا من بل زوی لغمان او ننګرهار ونیول او د سپین غره په لمن (پایین) کې یې خان ته ناستیځ (پایتخت، جوړ کړ او تر کشمیره یې پر ګرد کونړ او سوات نغاره وغږېده. تر ده وروسته سلطان تومنا هم د بهرام په توګه پر دغو سیمو حکومت کاوه (د ۸۱۵ ق شاوخوا). (۱)

(۲)

د ځینو پښتنو قبیلو دروستنۍ هجرتونه او د دوی سره شریک اجتماعي نظام

کله چه هم پښتانه په زرو کلونو د مخه د آمو او سیند تر منځ سیمو کې میشته وو، خو په میلادي پنځلسمه پېړۍ کې د منځنۍ آسیا او خراسان او ایران او هند اجتماعي او فرهنګي څېره پرسره ورته وه. په دې ارته جهاني سیمه کې اقتصاد، کرهڼه سوداګري، اداره، حکمداري او هنر او ګرده نور اجتماعي توکي، تر ختیځو لوېدیځو پوړونو تېر شوي او د فیوډالیزم د بوخوالي پړاو ته ور ختلي وو. ځکه نو موږ په دې سیمو کې خورا غښتلې او متمرکزې شاهنشاهۍ وینو. چې شاهزادګان او غټ

---

(۱) وګورئ: تذکرة الابرار والاشرار د پېښور چاپ ۱۳۰۸ ق او تاریخ مختصر افغانستان ۲۲۲ د کابل چاپ ۱۳۴۶ ش.

زمینداران او پانګه والان (سرمایه داران) او ځینې سقانه (روحانیون) هم غټې غټې برخې پکې لري، او په ملیونو ملیونو بزګران او فلاحان، د دوی په خدمت لګیادي.

په دې وخت کې تیموري شاهزادګان په ماوراالنهر او خراسان کې د خپلې کورنۍ د اقتدار څوکې ته رسېدلي وو. په ایران کې د آق قویونلو یعنې د سپینو پسونو او ترکمانو مشرانو پاچهي کوله، او په هند کې د افغاني لودیانو د پښلې ستره شاهنشاهي په لاس کې وه.

په دغو پېړیو کې دا پامین او هلمند ترمنځ سیمې د افغانستان په نامه بللې شوې دي لکه چې سوږ د سیفي هروي په لیکونو کې د (۷۰۰ ق) په شاوخوا کې د دغه نوم تکرار شوی. (۱) او داسې ښکاري چې د هند مؤرخانو هم دغه سیمې په همدغه نامه بللې، لکه چې د ضیاالدین برني په لیکنو کې هم د (۷۳۵ ق) په پېښو کې دا نوم راغلی دی (۲)

دغه افغانستان (لرغونې پښتونخوا) خو پنځه شپږ سوه کاله د غزنویانو او غوریانو په عصر کې د فیوډالیزم د نهایي پړاو یعنې شاهنشاهیو د قدرت مرکز وا او د ختیځ او لوېدیځ ترمنځ د اقتصادي او تجارتي پیوستون او د فرهنګي او سیاسي نښتون لویه لاره هم وه. خو د (۶۰۰ ق) په حدودو کې د چنګیزیانو له یرغل سره د دغه اقتصادي او فرهنګي مرکزیت وران شو، او د قدرت مراکز هم نورو خواو ته ولېږدېدل.

د هند او ایران او پاردریا غښتلو پاچهیو د دې سیمې لویې لارې د اقتصادي او تجارتي ارتباط لپاره استعمالوې مرکزي ښارونه لکه پېښور، بلخ، قندهار، هرات به یې په عسکري زور په خپل لاس کې ساتل.

د پښتونخوا په غرو او رغو کې همدغه پښتانه قبایل آزاد اوسېدل چې دوی کوچیژوند کاوه، او د خپلو سپینږیرو او مشرانو سره به یې په ولسي دموکراتیکه توګه

---

(۱) په تاریخ نامهٔ هرات (طبع کلکته ۱۹۴۳م) کې ۳۶ ځلې د افغانستان نوم راغلی دی او غانستان.

(۲) تاریخ فیروزخان شاهي (۳ر۸۰م) د کلکتې چاپ ۱۸۶۲ م

د حکومتونو او شاهنشاهیو له جوړښت څخه لیرې په آزادو غرو او دښتو کې په لیږد بوختوو.

د غو پښتنو د خپل دوداو ژوند ژواك سره سمې جرګې درلودې، او په دغو جرګو کې به د دوی مشران سره راټولېدل، او د ژوندانه مشکلات به یې اسانول. د دغه دودونه او ټاکلې د جرګې لارې چارې او د ژوندانه چوچ کړده «پښتو» بلله کېده نو د غه خلك لیرې لیرې د متمرکز فیوډالیزم پولې ته ورنږدې کېدل، او هغه قبایل چې د هند ته ورشیوه شول دوی د یوه کلك او او پاخه فیوډالي ژوندانه په غېږ کې لاهو کېدل.

د دغو آزادو قبایلو اقتصادي او معنوي پیوستون د هندوستان له لودیانو سره ترنووو زیات و. ځکه چې هر کال به په ژمي کې دوی د هندتو دوا او رشوګانو ته ورشوه کېدل، او د هند لودیانو د ډهلي امپراتورانو به هم د غه قوي عناصر او تکړه غړي ور غوښتل چې د هند د یاغیانو په ایلولو او تکولو کې له دوی څخه کار واخلي. او د دوی ګڼې ډلې په هند کې پر کروندواو پرګنو میشته کړې، او غټ غټ جاګیرونه ور کړي. د لو د یانو په دوره کې د شېرسوري، فرملي، جلواني، سرواني کاکړ، نیازي او نور قبایل هند ته د مهاجرو په توګه تللي، او هلته د جاګیردارانو (مقطعانو) په ډول لوی لوی در باري رجال او غټ باداران ځنې جوړشوي دي (۱)

په د غو وختو کې د پښتنو ابدالي قبایل د ترنك او ارغنداو او هلمند په ناوو کې ورو ورو د فیوډالیزم (باداری) پولې ته ورنږدې کېدل. د دوی روابط د هرات د تیمور یانو او د هند د لودیانو او سوریانو له پرتمینو دربارو سره لیرې دېر په وده کې وو، (۲) په

---

(۱) د تفصیل لپاره و ګوری: د ضیا برني تاریخ فیروزشاهي، د احمد یادګار تاریخ شاهي، د یحیی سرهندی تاریخ مبارکشاهي، د محمد کبیر افسانهٔ شاهان د عصامي فتوح السلاطین او د شېرشاه سوري تاریخونه.

(۲) وګوریء: د عبدالرزاق سمرقندي مطلع سعدین او د سیفي تاریخنامهٔ هرات او د هند د لودیانو او سوریانو تأریخونه.

ACKU

دوی کې سترخانان او ملکان پیدا شول . او د قندهار د ادبیاتو لوی دشر ملک یار مي پو پلزي د سلطان سکندر لودي (٨٥٥ - ٩٠٠ ق) د دربار د قندهار د مرزبان په توګه وپېژندل شو . (١) او بیا وروسته د بابري پوکړ و سي چې ملک صالح نو مېد له سوري شیرشاه سره د ډېرې پیوستون لاره او خپل ایلچیان یې د سوري دربار ته استولي وو . (٢) د ٨٢٠ ق ١٤١٧م کال د شاهرخ بن تیمور د عصر په وقایعو کې راوړي : چې د قندهار او ګرمسیر او باسین او غزني ترمنځ د قندهاري مغل زوی او ملک محمد او خرشواني (٣) افغانان او سوریان او سیدل او د هرات د شاهرخ له غښتلې امپراتورۍ سره یې ډغرې وهلې (٤) .

د غه افغاني ټبرې او قبیلې چې د سیفي هروي په قول د هلمند له ناوې او تیري څخه پیاتر مستنګ او دو کي او ساجي او تیراه پورې (٥) د کسي په غرو او د ارغسان او مار - وپ او پښین په دره او وېشو ګانو کې د هوندوو په توګه پرتې وې ، هره ورخ ډېرېدې او نفوس یې زیاتېده . د هلمند او ارغنداو او ترنک ناوې د دوی د ورشو لپاره نه بسېدې او په او اروسېمو کې یې چې د هرات د کورتیانو او تیموریانو او نورو غښتلو خانانو تر حکم لاندې وې ، هم زراعتي ژوند نشو ای کولای نو د غه پښتانه بیا د خوار لسم قرن په پای کې

---

(١) راورتي : د پښتو ګرامر سریزه خطي تذکرة الملوک په حواله .

(٢) راورتي : دخطي تذکرة الملوک په حواله .

(٣) خرشواني Kharashavani د افغان د سره بن قیبا بلوڅخه و ، چې مؤرخانو خرشبون لیکلی دی او کند - زمند - کاسي - یې د رې فرعي قبیلې دي (مخزن افغاني) دغه - نوم پښتو دی : ښه + رشه + وان یعني د ښه خوی خاوند = نیکخوی .

(٤) مطلع سعدین ٢/ ٣٥٦ د لاهور چاپ .

(٥) تاریخنامهٔ هرات ٣٠٥ - ٢٠٩ - ٢٢٢ - ٣٠٣ .

ACKU

د کابل د ناوې زرغونو سيمو او په ځوځو کو غونډيو او د غرو لمنو ته ور وختل.(۱)
له ۸۱۲ ق څخه تر ۸۵۳ ق (۱۴۰۹ - ۱۴۴۹ م) پورې د تيموري کورنۍ څخه الغ-بيګ د سلطان ابوسعيد کورګان زوی پر کابل حکومت کاوه، دده په عصر کې د پښتو کند اوزمند اړنور قبايل چې دارغسان او رشو پر تنګه شوي وه، د ګومل او ژوور او پوند ګانو سره راوپاشېدل او کابل ناوې پراورشو ګانو باندې يې وار وړل «دوی آباد شول او هغه نو راصلي اوسېدونکي پښتانه يې په نظر کې ناوړل». (۲)
د دغو قبيلو - مشران ملاد - ملو - عثمان - سلطان شاه نومېدل چې ميرزا الغ بيګ (۳) ګرد سره راټول کړل او د کابل په سيانګ کې يې ووژل. يوازې ملک احمد دسلطان شاه يوسفزي وراره له دغه ناورينه وتښتېد او د يوسفزو سره يو ځای د ختيځ په لوري ولېږدېد او د پېښو رسېدلي ترسوا ته ونيوله. د لاژاک پښتانه يې وشړل او د کابل او سوات ترو دولاندې کروندې يې له جمروده، اوګندارې ترا باسين پورې ونيولې. (۴) د سوات سيمه د پښتنو تر يون د مخه د سواتي خلکو په لاس کې وه حافظ رحمت خان وايي: «قوم سواتي اګرچه در اصل از قوم افغان نيستند، اما زبان افغانان وروش افغانان دارند...

از اول در ملک سوات و باجوړ سکونت ميداشتند، اما وقتی مردم يوسفزايي بحد کمال رسيده همګي ملک سم تحت الجبل را در تصرف خود آوردند، متوجه ملک سوات شدند و با اهل سوات جنګها در پيش آورده، آخر الامر آنها را مستاصل ساخته وجلاوطن ګردانيدند... وقوم سواتي از انجا بملک پکهلي که ما بين يوسفزئي و کشمير واقع است آمده و متوطن شدند... و جمع ايشان متفرق بسه ګروه اند: يکی ګبري. دوم متراوی

---

(۱) اخوند درويزه: تذکرة الابرار والاشرار ۱۲۴. افضل خان خټک: تاريخ مرصع ۲۳۱. محمد هوتک: پټه خزانه ۲۱.

(۲) تاريخ مرصع ۲۳۳

(۳) اخوند درويزه دغه نوم ميرزا قلي بيګ کښلی دی (ص ۱۲۶ تذکره) خو د نورو مؤرخانو په قول الغ بيګ صحيح دی (مړ ۹۰۷ ق غزنی)

(۴) د دغو مهاجرتونو لپاره وګورئ: تاريخ مرصع ۲۳۱ تذکرة الابرار ۱۴۲ حيات افغاني، تواريخ حافظ رحمتخاني او مخزن افغاني او نور.

ACKU

سوم مومیاي . وگویند که مردم گبري (منسوب به گبر جایی در باجوړ) از اولاد سلطان اویس وسلطان بهرام وسلطان پکهل وسلطان جهانگیر ند وایشان را سلاطین جهانگیریه نیز میگویند.»

(خلاصة الانساب ۱٤۷، د پېښور چاپ ۱۹۷۳ م)

په دغو وختو کې د دغو پوونده او کوچي خلکو د یوازې پوونده گلوی او کوچي ژوندانه له اقتصادي مرحلې څخه په زراعتي پوړ کې پښه کېښوده، او د دغو نوو نیولو سیمو په کلو او بانډو کې پر کروندو او ماڼو او خوړو مځکو باندې مېشته شول، او په کرهڼه او فلاحت یې پیل وکړ او دغه د دوی د ژوندانه یوه نوې مرحله وه.

ملک احمد یوسفزی د دغو پښتنو لوړ پوړ ونکو قبایلو مشرو، چې په زراعتي ژوندانه کې یې د دوی مشري کوله. ده د شیخ آدم یوسفزي په کومک (چې په شیخ ملي بن یوسف مشهور و) دغه نوي په کلو او بانډو کې کښېستلي قبایل منظم کړل، او د دوی ته یې یو «اجتماعي نظام» وروجوړ کړ. او په امنیت او هوساینې یې تر سوات پر کروند و مېشته کړل. د خوشحال خان زوی د آدم او درخانۍ په مثنوي کې وایي: یوسفزي په هغه دور - د کوچي عالم په طور - په هر ځای کې یې مېشته و - گاه په سیند گاه په سېره وه - گاه به لاړه د غره خوا ته گاه به بیا راتله دریا ته - حادثات په حادثات شول - لاړل مېشت په سمه ، سوات شول.

شیخ ملي چې یوه اوستا نه سړی و، او گردو پښتنو په درنه سترگه ور ته کتل. د ملتن په توکه یې د (۸۲۰ ق = ۱۴۱۷ م) کال په شاو خوا کې په پښتو یو د اجتماعي قوانینو کتاب وکیښ چې خلکو د «شیخ ملي دو، تر»= (دفتر شیخ ملي) باله.

کله چې له پېښوره بیا تر اباسین او شمالا تر سوات پورې گردې د کرهڼې مځکې دغو مهاجرو قبایلو نیولې وې، او په نوي ژوندانه یې شروع کړې وه، نو شیخ ملي د کروندو او بانډو او اورهوگانو د وېش لپاره د عدالت او مساوات پر اساس برابر پښتول دفتر کې داسې لارې چارې او قوانین وضع کړل، چې زراعتي مځکې، او به، او رهو او کلي یې د کورنیو د نفوسو د شمېر پر سر په مساوي ډول ووېشل، او دغه وېش به د قوم جرگې هم مانه او هر وهر و به خلکو خپله تاکلي شوي کروندې کړلې او له زراعتي درامد څخه به یې هم د شیخ ملي د دفتر» د قوانینو سره سم گټه اخیسته.

ځکه چې د کورنیو د سړو شمېر به زیاتېده یا به کمېده. نو دشیخ ملي په دفتر کې دا منلې شوې وه چې تر هرو لسو کالو وروسته به ګرده کروندې او ماڼۍ او کلي او باندې په «ملکیت عامه» کې داخلېدې، او بیا به د کورنیو د سړو پر سر باندې په مساوي توګه وېشلې کېدې. که به د یوې کورنۍ خلک لږ شوي وو، لږ برخه به یې اخیسته او د ډېرو به د ډېرو برخه ډېره وه. د کروندو په وېش کې به د ځمکې زراعتي استعداد او سرآب او پایاب ته نظر لاندې و. او باندې او کلي او کورونه به هم د سړو پر سر وېشل کېدل. چې هر وېش ته یې «واو» وایه.

دشیخ ملي په دوه ترکې لومړی پلا ګرده ځمکې پر شپږو ټپو TAPAوېشلې شوې وې

۱- د یوسفزو ټپه (دشمالي مردان سمه او سوات)

۲- د محمد زو ټپه (اشنغر، چارسده)

۳- د ګګیانو ټپه (دوابه، باجوړ، چارمنګ...)

۴- د داؤد زو ټپه (کلپاني، بګیاړي...)

۵- د خلیلو ټپه (له پېښوره ترنو پاره...)

۶- دمومند و ټپه (د پېښور شمال غربي پلو تر جنوب غربي پورې)

دغه شپږ ټپې هره یوه پردوتر، برخه، پټیو وېشله کېده. او د هر سړي برخه په پټي یعنې کرونده او زراعتي ځمکه کې وند WAND بلله کېده او د خړپه ځای کې او، شوURSHO وه. چې د کلي جرګې به دغه وند او اورشو د هیسك HISK یعنې پچې په وسیله ټاکل، او په هره برخه کې به یو څه زراعتي ځمکه د سېري SEERY په نامه له دو پشه څخه بېله اېښوله کېده. خو په ګډه به د هغې برخې کروندګر اوحاصل به یې د کلي دها موګتو په کاروکې لګول کېده. لکه دمسجد (مزدك) او د کلي د ملکانو د تعلیم کاروته، او هم د کلي د دم د کورنۍ خرڅ چې کار یې ډول وهل، خلك خبرول، دلاکي، پخلنګ او سندرغاړي او نور د کلي عامه خدمتونه وو. او هم به له د غه سېري څخه د کلي د هوجرې (مېلمستون) او د مېلمنو د خسماني لپاره خرڅ کېده.

ACKU

د شیخ ملي په دفتر کې د هشتنګر ګنځیو او کورونو او کلیو د ویش لپاره هم لارې چارې تیا کلې وې هر کلی پر محلاوو بشلی کېده چې هغه یې چم Cham بالله او هر چم په اوز کورونه د کنډر Kandar په نامه درلودل. او هر کنډر به خونې د کوټې په نامه Koota لرلې. چې یو غولی Ghoolay به یې هم لاره. په هر چم کې یو ماجت (مسجد) او یوه هوجره Hujra او یو برج به هم و. چې د دفاعي څارنو لپاره به څار ځوا لان پکې ناست وو، او هر کنډر به تر لسو کالو پورې یوې کورنۍ ته سپارل کېده.

په کرونده کې د یوه سړي برخه بګړی ونډ Bagray Wand وه او توله د لسو کالو برخه به یې موټی Muti بلله.

د شیخ ملي د دفتر ویش په کروندواو او رشواو کورونو کې د هر و لسو کالو لپاره په شپږو تپو کې تطبیق شوا، خلکو د شیخ ملي په لارښوونه ومانه. دا ځکه چې هم ملک احمد او هم شیخ ملي دواړه د پښتنو منلي رهنمایان وو. لکه پیر معظم شاه چې وایي: «روز کار ریاست ملک احمد در تصاعد شده، روز بروز در ترقي گشت وتمامي خښي ملکه تمامي افغان مطیع او گشتند... گویند شیخ ملي نهایت متدین، متقي سړی و. د هرې چارې او د هر مهم غمخور و. همګې کلي، ملکونه تپه په تپه کور په کور، د ده په دفتر ختلي وو. او د ده ویشلي وو. او تر اوسه هم د ده هغه تقسیم په یوسف، منډن کې جاري دی...» (۱)

په دې ډول د شیخ ملي د دفتر اجتماعي ریفارم په زراعتي ژوندانه کې تطبیق شو څه وروسته نور افغاني قبایل هم دلته را غلل او ځینې نورې کروندې یې ودانې کړې. نو دغه نوې خړوبې شوې ځمکې یې باندې Banda بللې، او په دغو لوو باندو کې هم افغاني نوي را لېږدېدلي قبایل د شپږو اصلي تپو په هنګ کې میشته کېدل. (۲)

---

(۱) تواریخ حافظ رحمت خاني ۱۳۵ د پېښور چاپ ۱۹۷۱ م.

(۲) هشتنګر او ګوپالداس: تاریخ پشاور ۲۳۰-۲۳۳ دلاهور چاپ ۱۸۷۴ م؛ حبیبي: د پښتو ادبیاتو تاریخ ۲ ر ۲۳۵ د کابل چاپ.

ACKU

وايي چې شيخ ملي «دراندك سالها بعد از ان بمعارضهٔ شري از عالم فاني به دار باقي خراميده و در موضع غوربندي دسوات د اوږې لارې په غاړه چې د مغار ته دروميږي، به سمه هموارهٔ مزرعه مدفون شو. او گرداگرد قبر يې دچنارو ونې ولاړې دي. او س ترې چاپېره لوی کلی هم ميشت دی، قبر د ده هورته نمايان دی.» (۱)

د روهړه ليکي: «شيخ ملي در مرض موت خود گفته بود که من در عمر خود انصرام مرام اهل حوايج، گاهي به طمع هدياوي نکرده ام، بلکه خاصاً لله کرده ام پس اگر در اين سخن راستگو باشم تقسيمات ملکها و تعينات حدود ها که فيما بين يوسفزي کرده ام تا روز قيامت باقي بادا. واگر دروغگو باشم از ميان ايشان مرتفع باد.» (۲)

په دغه ډول شيخ ملي خپل دفتر ارويش بشپړ کړ، او ترده وروسته يو کال پس ملک احمد هم تر دنيا تېر او په سوات کې هغه ځای ته نږدې ښخ شو چې د شيخ ملي هديره هم لوېږي لارې ته ورخوا وه. (۳) او دغو واقعو کلونه په اټکلي توگه له ۸۵۰ تر ۹۰۰ ق پورې ټاکلای شو.

اخلاقي ضوابط :

دشيخ ملي دفتر لکه په اقتصادي چارو کې چې د پښتنو لارښوونکی و، دغسې يې د يوه جزايي او تعزيري اسلامي قانون په ډول ځينې اخلاقي ضوابط هم درلودل په هر کلي کې به د دغه ضوابطو عالمانو او سپين ږيرو په وسيله د هغې سيمې دخلکو داجتماعي دود او دستور سره سم تطبيق کېدل. پير معظم شاه وايي:

«يوسفزي هاله ډېر خوش خويه، نيک معاش خلق وو. د دې قوانينو مطابق به يې بدلمازانو، جوارگرو، نشه ئيزو، زناکارو او نورو فواحش کونکو ته سزاگانې ور کيدې. په ټوله قبيله کې به د دې قسم

---

(۱) تواريخ حافظ رحمت خاني ۱۳۵

(۲) تذکرة الابرار والاشرار ۱۳۶

(۳) تواريخ ۱۳۶

عاداتو سخت بندېزو. دې ضابطې ته به یې «شیخ ملي» وېلې چې په ذریعه به په کال کې یوځل په زېرګه میاشت کې د ټول اولس، اخلاقي تطهیر کېده...»
(د تواریخ رحمت خاني مقدمه ۲۹)

دغه سزاګانې د شرعي تعزیر او تشهیر پراساس داسې وې لکه: پرخره سپرول، مخ ور تورول او په کوڅو ګرځول، د بدکارې ښځې سر ورخریل په شرعي ډول په دُرو وهل یا سنګسارول.

بابر «۳»

ظهیرالدین محمد بابر د عمرشیخ زوی د سلطان ابوسعید میرزا لمسی و، چې دامیر تیمور کورګان څخه په پنځمه پښت کې شپږم پاچا و (۸۸۸ - ۹۳۷ ق) او د ۸۹۹ ق ۱۴۹۴ م د روژې په پنځمه په فرغانه کې د دولس کلن پر تخت کېناست. او ولس کاله یې په ماوراء النهر کې په جنګو او غورځو پرځو تېر کړل خو چې د ۹۱۰ ق ۱۵۰۴ م په لومړي میاشت خراسان ته راوتښتېدا او د دوهمې خور په پای کې یې له محمد مقیم ارغوني څخه کابل ونیو.

بابر د لته په افغانستان کې د خپلو قبیلو شاهزادګانو وپښتنو سره په غوڅو پرخولګیاو خو چې په دوشنبې غره محرم ۹۲۵ ق ۳ جنوري ۱۵۱۹ م د کونړ او جندول له خوا پر باجوړ راوښت او هلته یې د باجوړ د سلطان کلا ونیوله (۱) چې د پښتنو دلازاکو څخه و په جنګ کې یې د ډېر و پښتانه ووژل او د ډېرو له ککریو څخه په باجوړ کې یو (کله منار) جوړ شو.

په دغه وخت کې سلطان ویس سواتی د هګان د سلطان پکهل زوی د منګور په کلا کې ناست و او د معظم شاه په قول: حصار منګور تخت ګاه سلاطین سواتست و در عهد سلاطین سوات آنجا نهایت آبادان بود بیرون و اندرون اماکن غریبه و منازل عجیبه و قصور رفیعه و آنهار نادره و اسواق و دکاکین پیوسته میداشتند وجمله سلاطین سوات از اولاد سلطان جهانګیر اند.) (۲)

---

(۱) بابر نامه ۱۳۷ د بمبي چاپ ۱۳۰۸ ق.

(۲) تواریخ رحمت خاني ۳۲

د بابر د یرغل په وخت کې سلطان علاءالدین سواتي، فرخ زاد میرهندا شاه منصور د سلیمان شاه زوی او د ملک احمد تربور او ملک قره بن بهزاد منډڼ او ملک موسی بن الیسکو بایزي او ملک موسی بن ابوبکر منډڼ او ملک بازید بن محمود خلیل او ملک محمد خان بن سلطان گگیانی او طاوس خان د شاه منصور کشر ورور د سوات او یوسفزو په سمه کې مشران وو. دوی که څه هم د شیخ ملي دفتر چلاوه، مگر په گردو پښتنو کې ځیني داسې سازش گران خانان او ملکان هم پیدا شوي وو، چې د هرات او هند له امپراتورانو سره به ملگري وو او له دېگانانو او پیوندو او کروندو-نکو څخه به یې درباري کلنگونه او مالیات ټولول. بابر نو ته به یې رسول دغه ډله ملکان او فیوډالیزم خانان به د «مرزبان» یا «سلطان» یا «ملک» یا «خان» په لقبو یادېدل او بابر پخپله وایي چې له یوسفزو څخه ملک شاه منصور او طاوس-خان د ملک سلیمان شاه زامن « درمقام دولت خواهي بودند » (١) او د سلطان ویس سواتي په وسیله د کهراج پر کلیو څلور زره خرواره شالي حواله شوې، چې هغوی نه شوې ور کولای. او په داسې تحمیلاتو نه وو اموخته نو ځکه وران شول (٢)

بابر پخپله پوشاهزاده، او د منځنۍ آسیا د پاچهۍ په کومې کې روزل شوی و نو د ده راتگ او اقتدار له پردغو آزادو کوچیانو او پوندو او دوو په زراعتي ژوند کښېو تلو پښتنو باندې هرومرو اثر کاوه. ځکه چې ده به داسې سازش کاوه خانان، ملکان خان کول او په نظامي قوت به یې پر دېگانانو باندې تحمیلات ور تپول. او پر پښاور او د هندوستان پر لویو لارو باندې به یې خپل اقتدار د همدغو خانانو په وسیله ټینگاوه. نو ځکه به یې دوی ته د قبیلوي تیولوالۍ په لاس کې ور کاوه او کروندې او کښتي ځمکې به یې هم دوی ته ور کولې. لکه د معظم شاه په قول ورسته خان کجو:

---

(١) بابرنامه ١٣٩ ،

(٢) بابرنامه ١٣٨ ،

« پرسنده ریاست و امارت متمکن شد در مجا فقط ملک مأخوذه
وحراست بلادمفتوحه وانتظام امور ملکی و بندوبست الوسی از
ملک احمد لایق ترگشت وجمیع سکنهٔ دیار افغانستان ، دهگان
وکوجره هندي و نیلابي و سواتي و گیبري و تینولی و کفرهٔ کوهي
مطیع اوشدند. یعنې اوداخبره خو په تمامي عالم کې څرګنده وه
چې د خان کجو په وقت یولك نیزې د یوسفزیو وې .
یعنې یو لك سواره ، پیاده او نیزه بازو . او چې ګرد اوري
په یې د لښکر له نورو الوسو نوهم کوله ، تردا به هم زيات شو .»

(تواریخ رحمت خاني ۱۸۳)

په دې ډول به د خان کجو ګرد سردار اتول کړی لښکر یو لك ځلویښت زروته رسېدو.
(تواریخ ۱۳۹)

د لته نود غټو غټو ملکانو او خانانو او د فیوډالیزم د تشکیل اساره د ډېره روښانه کې سیمه وه او برابر ده اخلاقو د غسې ښښتلې او غټې غټې کورنۍ ورو زلې او ورو ورو د شیخ ملي د دفتر له سمې څخه غږ و ته پښا شو . او ورو سته چې د انګریز استعمار پر دې سیمه راخپور شو ، نو په ۱۸۶۹ م کال یې د « بندوبست» په نامه د شیخ ملي د دفتر اجتماعي نظام کو رټ سره ونغاړه او کروندې یې د غسې غټو غټو خانانو ته ور تملیك کړې او مالیات یې پرو تړل چې د انو د فیوډالي نظام یوه ارته خوروته وه .

د شیخ ملي د دفتر خطي نسخې اوس نشته ، کله چې د کرڼې ځمکې خانانو او بهادرانو خپلې کړې ، او د ملکیت په ډول یې واخیستې ، نو به یې د دفتر نسخې هم له منځه وایستې . ځکه د غه کتاب د اجتماعي ملکیت پر اساس د ګلوژ و نداته لارې چارې ښوولې .

د غه کتاب خو اوس نشته او کورنۍ ورکه دی خو تر اوسه لا هم د باجوړ او سوات او مهابن په غرو او سردرو کې سپین د هري اوزاړه خلك د دفتر یادونې او مثلاداسې وایي: « د غه یا هغه واقعه تر د فتر اوه کلونه د مخه یا ورو سته پیښه شوې وه »
کله چې انګریزانو خپل نوی بندوبست په ۱۸۶۹ م کال جاري کړ او د دفتر پاته اصول یې بیخي

له پېښوراو کمبل ، خلک ډیر خوا بدي شول، او دغه کار یې و شانده او ډیر
سندرې یې وویلې . لکه د یوسفزو د تپې د باجا کلي عزیز خان چې د پښتو یو وګړنی
شاعرو ، داسې ویرپرو کړچې ډیراوږدی او دلته یې یوځو بنده راوړو :

راځه چې دې خبر کړم تا پوده په زیروزو و کړم
تاوان او ما لیه په ملک کې زور شوه دسو کار
ډېر تنګ شو زمیندار

خاطر دې کړه خوشحاله رو مېسه ز ما لا سه
لکړی ، بمبلی را غله شروع که په «بندوبس»
منشیا نو په هوس

غصه هر چا ته ډېره کوي لـه حده تېره
چې وړ کړې لس ، اته اټې، هله د سړي یار شي
بیا بل ته امیدوار شي

خپل نه دی ، دیو کس خدمت یې دی دا بس
چې پیش دچا څه کار شي وا یې راوړه روپۍ روکې
تا نه پیژ نم څو کې ؟

په خلقو پر یووت باج او اس یې که تاراج
منت او عـریضه د هیچا نا وري تحصیلدار
ډېرتنګ شو زمیندار ...

عزیزوا یې ظالم د ی افسر یې مهتمم د ی
هیڅ و نـه ما توي پـه خلکو هیڅ نه لـري کار
ډېر تنګ شو زمیندار

(بندوبس د پېښور چاپ ۱۹۵۰م)

بي بي مبارکه:

بابر یو ډېر هوښیار او د پښتنو په روحیاتو پوه شاهزاده و. ده د کابل او افغانستان پر پاچهۍ سکته نه کوله، ارت او ودان هندوستان ته یې نیغ ګلی و. دی وایي چې د هند مځکه «قلمي» ده. خو کابل او افغانستان «سیفي» دی (۱) یعنې په هندوستان کې د استثمار فیوډالي سیستماتیک نظام تر قلم او حساب د یوان لاندې چلیږي، او له کرونکو او زمیندارانو او سوداګرو څخه ټاکلي مالیات د «قلم» تر سیوري لاندې، په روغه پیله جنګه راټولیږي، خو په غرنیو ځایو (کابل) کې داسې نه وه. باید توره یې وهلې وای او په جګړه او چپاو (چاپقون) او زور یې له خلکو څخه بود کړي وای.

بابر څو پلا د هند پر لوري یرغلونه وکړل. په لومړي یرغل کې د کونړ او باجوړ له لارې تر سوات ته ولاړ او د اسپهیر او کاټلنګ پر لار د ۹۲۵ ق ۱۵۱۹ م په صفره کې د اباسین تر نیلاب ور واوښت. ده ولیدل چې له کابله تر دې ځایه د هند پر لوري لار دغه پښتانه پراته دي، چې هم زړه لري هم توره. او د دوی له ملګری پرته د هند نیول او پر دې لار تیریدنه هم ګران کار دی.

بابر د ملنګانو په کالو کې د لوی اختر په ورځ په مهوري کې د شاه منصور یوسفزي پای تخت ته ولاړ، او هلته یې د شاه منصور لور بي بي مبارکه چې «نهایت ښایسته، عاقله هوښیاره وه ولیدله... نهایت پرې مین شو او ملک احمد او شاه منصور ته یې فرمان وکښه، چې د بي بي مبارکې دوستي را سره وکانۍ ، نور نوزه غرض دربانديې نکړم... شاه منصور چې فرمان ولیده نو منکر شو، چې مونږ مطلقاً لور نه لرو. او بر تقدیري که لور مو هم درلودلی، هم زمونږ د مغولو سره چیرې نسبت نه دی شوی دا به له مونږ و نه شي.»(۲)

په پای کې د بابر په اصرار دغه خپښي وشوه او د بابر په قول:

---

(۱) بابر نامه ۹۲

(۲) تواریخ رحمت خاني ۹۷

«روز جمعه ۲٦ محرم ۹۲۵ ق د رولایت ما ند یش .. . بجهت مصلحت الوس یوسفزیي دختراو (شاه منصور) طلبید ه شده بود ، درین منزل خبررسید ، که د ختر شاه منصور را باسال یوسفزیي مي آورند .) (۱)

دغوات په یوسفزو کې د ابي بي مبارکې کیسې تراوسه سپین ږیري کوي ، او داهغه پښتنه ده ، چې دمغولو مؤرخان يې «افغاني آغاچه » بولي . د بابر لور گلبدن بیگم داسې لیکي :

« بابر » در سنه ۹۲۵ ق بجور را بجنگ گرفتند و مردم بجور را قتل عام کردند و در روز سلطان منصور یوسفزي

که پدر افغاني آغاچه باشد آمده حضرت را ملازمت کرد ،حضرت پادشاه دخترش افغاني آغاچه را گرفته در عقد خود درآوردند ...)) (۲)

د بابر او یوسفزو او باجوړ یا نو خوښې ما تې سره شوې وې ، کله چې د غه خبرې وشوې ، نو بي بي مبارکه د بابر لام ته بوتللې شوه ، او ترهغو له خپل میړه سره نه کښېنستله او ویل یې چې «زه خپل قام له پادشاه نه په جولۍ غواړم. که د پادشاه مهرباني وي زما قام دې زما جولۍ ته وا چاوه شي. »

پادشاه ورته وویل چې «نېه پښتنې ! ستا قام مې ستا و جولۍ ته و اچاوه ، تقصیر مې یې معاف کړې ، خاطر جمع لره !)) (۳)

وايي چې بابر د ملنگانو په کالو کې دشاه منصور تخت ته تللی و ، هلته د کلا سا تنو السوونیوه او بندي شو. خودشاه منصورلور بي بي مبا ر که د خپلو

---

(۱) بابرنامه ۲۳۹ ، ابوالفضل اواخوندد رویزه هم د د غې پښتنې نوم بي بي مبار که کښلی دی (داولف کیروپټانان ۱۵۹ اودیوسفي یوسفزائي افغان ۳۱۷)ددې پښتنې وروړ میرجمال د بابرسره د هند په فیو لو کې ملګری و، دی اوخور یې دا کبرشاه په زمانه کې په هندوستا ن کې مړه دي (د بابرنامې انگریزي ترجمه ۲ر۸۷)

(۲) همایون نامه ۱۰ دډهلي چاپ ۱۹۷۲م.

(۳) تواریخ رحمت خاني ۱۰۱

سهولیو سره دپاندې گرزېده او دا بندي یې ولید ، او پوښتنه یې ځنې و کړه :
چې څوك یې او دلته دې څه کول؟

بابر ورته وویل : که ماله دغه بنده خلا صوې ،نوزمنه را سره و که ، زه به هم ځان دروښیم . بي بي مبارکې ورته وویل: څوانه ! ځان راوښیه ، زما وعده ده ، چې ایله به دې کړم.

بابر وویل : زه د فرغانې شاهزاده ،دکابل باچشاه یم ، چې لښکرسې لاندې پروت دی او دلته ستاسې دا حوال لیدوته راغلی وم.

مبارکه : نوته دلته دیوه پټمن شاهزاده په توگه زما ملمه یې ! کهڅه هم سبا بېرته د جنگ پرمیدان سره د رېږو . خواوس دهر افغان په کاله کې د رود او منلی میلمه یې ، اوهرو مرو به تا بېرته خپل لښکر گاه ته رسوي . ځکه پښتانه خپل دښمن پرسم میدان په وچ زور ما توي ، او داسې دول یو میلمه ، په خپل کور کې دروند ساتي اوعزت یې کوي . ما ښام چې د کلي جرگه جوړه شي، هرو مرو به ستا پت وساتي .

وایي چې بابر په درناوي او احترام خپلو لښکروته دپښتنو بدرگې ورساوه .

اوپه وروستو جگړو کې چې د بابر لښکر بریالی شو . نو«مبارکه» دیو جنگ پرمیدان وسلې په غاړه د بابر دلښکروپه لاس کې ولوېده ،او چې بابرته یې بوتله نو بابر پېښو ته ور ولوېد او ورته ویې ویل : پښتنې ! هغه څه چې تاماته راوښوول ، اوس به زه هغسې در سره کړم .

بابر خپلو لښکروته امر وکړ چې د غه پښتنه بي بي به په خورا احترام کور ته رسوی ځکه چې ما پردې پیغلې زړه بایللی دی ، او دېره را باندې گرانه ده

مبارکه :زموږ قام دخپل پت لپاره ستاسره جنگیږي ، او بابر دفرغانې شاهزاده اوس زموږ غلیم دی . نو زما په زړه کې دښمني اودوستي نه سره یوځای کېږي که زما دگر انښت خیال لري ،نوزموږ د قام پت را خو ندي که . موږ آزاد پرېږده !

تر دې وروسته بابر له یوسفزو سره روغه وکړه، او لکه چې وویل شول، بي بي مبارکه یې د بابر په لښکرګاه کې ورواده کړه. اوس نو بابر د پښتنو «زوم» شو.

وایي، چې یوه شپه بابر له خپلو جنګي ملګرو سره سلا مشوره کوله، چې څنګه دسمې پر یوسفزو باندې یرغل (چاپقون) وکاندي. دوی د اسره وپتېدله چې په نیمه شپه کې به را کښېوځي، او پر بیده وو پښتنو به ناببره ورځغلي، او دوی به ژوندي ژړاند نیسي. کله چې بي بي مبارکه د بابر او ملګرو په دې چم خبره شوه، د غه خبره یې د بابر له وعدو سره سمه ونه ګڼله. نو د شپې تر هغه د مخه چې بابر راوېښ شي، او خان (چاپقون) ته تیار کاندي، مبارکه له کوټې راووته، او وروې د باندې له خوا خو را ټینګه پسې وتاړه.

کله چې بابر په نیمه شپه د یرغل په نیت له خوبه پاڅېد، مبارکه نه وه. او ورېې پر مخ بندو. هر څه چې یې له دننه وټکاوه، مبارکې پوغ نه کاوه، او بابر وپوهېده، چې د منصور لور څپل کار کړی دی.

کله چې سهار شو نو مبارکه راغله، د کوټې ورېې ورپرا نیت او پاچا ته یې سلام واچاوه، او د میړه احترام یې وکړ او ورېې ویل: « تا زما قام زما جولۍ ته را اچولی و، نو ما دوی د پاچا له چاپقون څخه وساتل، او پاچا مې د دوی له نورې دښمنۍ څخه وژغوره » (۱)

* * *

تر ملک ګجورا وروسته او کله چې بابر د یوسفزو تر سیمې ورووت، او بیا یې د ډهلي سلطنت د دغو پښتنو په مرسته په ۹۳۲ ق کال له سلطان ابراهیم لودي څخه ونیو، نو یوسفزیو او سوات والو د خپلو سلطانانو او ملکانو سره آزاد ژوند کاوه ځای ځای ملکانو او خانانو ځینې ملکې او کروندې ځانته اخیستې وې، خو اکثرو خلکو د شیخ ملي د دفتر سره سم ګډ او مشترک ژوند درلود، او هر څو کاله وروسته به یې خپلې

---

(۱) دغه قصه مادستاني له سید جبار شاه څخه اورېدلې وه، چې د سوات د امیر سید اکبر شاه له تبره څخه یو د روند او خبر لوڅ پښتون و، څه موده یې د سوات امارت هم کړی و، او د ۱۹۵۶ م په نومبر په ستانه کې وفات شو.

ACKU

کرو ندې او کو ونه دشیخ ملي پر دفتر باندې سم، بیاسره وېشل ، او دا قانون دخوشحال‌خان تروخته هم لاجاري‌و. لکه چې په ۱۰۸۶ق کال خوشحال‌خان‌سوات ته ولاړ او اوه میاشتې یې هلته تېرې کړې ، په سوات نامه کې دغه اجتماعي دودو ته اشاره کوي. خوځکه چې پخپله خوشحال‌خان‌دخټکودا ویې خانۍ په کومې کې لوی شوی و، او پخپله هم لوی خان اود مغلو دامېرا توری یوور کن و، نو دغه دفتري دودته په ښه سترګه نه‌ګو رې‌اود اسې وایي :

دسو ات ملك چې د رست لایق دی دباغونو
یوسفزیو برا بر کړ ، له واغونو ......
کال په کال دملك په هیسك کاندي باختونه
بې لښکر و پخپل‌ځان کاندي تاختونه ... (۱)

سوری خان

بابر په ۹۳۷ق کال په ډهلي کې مړاو دجمنا پرغاړه په زرافشان باغ کې ښخ شو، اوزوی‌یې همایون پر تخت کښېناست، چې اس کال له دخپلوورونو او نوروسیالانو سره په‌جنګو بوخت‌و. خوچې شیرشاه سوري افغان‌پرده بری‌وموند ، دی دسنداوجنوبي قندهار له لوري ایران ته وتښتېد، اوشیرشاه په ۱۰ محرم ۹۴۸ ق په قنوج کې‌دهند پاچا شو .

---

(۱) سوات نامه ته ویشتم بیت. داسې ښکاري چې دنو نسم قرن تر پایه لادغه «ویشونه» په سوات کې وو ، عنوان الدین کاکاخیل په ۱۸ مارچ ۱۸۸۲ م دسوات په احوال کې وایي: دسوات زمکه ده زرخیزه- خو مخلوق یې دی درو یزه دوی مدام کوي «ویشونه - یو دبل سره جنګونه - ځکه ښه نه ابادیږي ... (د پښتونخوا د شعر هارو بهار (۳۲)

تر بابر د مخه په هندوستان کې د لودیانو پښتنو شاهي کورنۍ (۸۵۵–۹۳۲ ق) سلطنت کاوه. او ددوی سیاسي کړنلاره داسې وه، چې پښتانه له روهه، هند ته ورجذب کاندي او هلته یې د لویو لویو پټیو او جاګیرونو او منصبونو خاوندان کړي(۱). له افغانستانه چې به هر افغان د شیرشاه دربار ته ورغی، دومره نغدې پیسې به یې ورکولې چې د تصوره به وتلې وې. ده به ورته ویل: په هند کې چې زما لاس ته څومره شتمني راغلې ده، په دې کې را سره ته شریک یې، دغه ستا معاش شو. کال په کال خپل معاش اخله (۲).

شیرشاه سوري خو پر هندوستان او د بابر پر زوی همایون پادشاه باندې بریالی شو، او په هند کې یې یو منظم سلطنت جوړ کړ، او د مدنیت اساسونه یې کېښودل. مګر ده د هندوستان او کابل سرحد هم وټاکه او پر دغه سرحد یې د رهتاس کلا جوړه کړه، (۳) خو پښتانه یې آزاد پرېښودل. او کله چې خان کجو د یوسفزو مشر شو، نو به ده د شیرشاه سره سیالي کوله، (۴) خو شیرشاه د خپل قوم آزادي نه وروانوله.

تر خان کجو وروسته د یوسفزو له سالارزیو څخه ملک مسري خان د جلال خان زوی د پښتنو مشر شو، ده له سواته بیا د اباسین ترلوړې غاړې او هزاره ضلع او مهابن او پکهلې پورې د خپل قدرت سیمه پراخه کړه او هر ځای یې داوبو ننه‌ونه (بندونه) جوړ کړل. چې تر اوسه هم د نوګرام او د چچ د غرغښتو ننه‌ونه دده په نامه د «مسري‌خان ننه» بلل کېږي، او د یوسفزو او غوریا خېلو تر منځ یې د جنوبي سرحد د ښار نې لپاره د کابل پر رود «مسري باند» جوړه کړه، چې د یوسفزو سیمه وساتي. د مسري خان د وخت قوي مشران ملک هندال اکازی او متهخان اکوزی او ملا براهیم الیاس زی

---

(۱) عباس سرواني: شیرشاهي تاریخ ۷ پښتو ترجمه د کابل چاپ ۱۳۵۴ ش

(۲) همدغه کتاب ۲۷۳ .

(۳) نعمت الله هروي: مخزن افغاني ۱/۳۱۳ ډهاکې طبع ۱۹۶۰م.

(٤) همدغه کتاب ۲/۵۷۸

او ملک تر کمال منلی او ملک پالیوو. (۱) دغې دخپل اولس چارې په آزاده توګه پخپله چلولې او دسر اولف کېږو په قول: «بابر او همایون او کامران د پښتنو پرغږه او سمه پاندې حکومت نشوای کولای، خوتش دونې وې چې لوېي لارې به یې ساتلې یا به یې دخپلو کورنیو جګړو لپاره قبایلي خلك په خپله ننګه کې درول. او په دغه ډول نو تیراه، وزیرستان، سوات، دیر، باجوړ دیا پر په وختو کې د ده د پاچهی ترسیمې دباندې وو. او شیرشاه دلته پرمخ نه و لاړ، او دده د سلطنت غربي بریدونه د بنو په سیمه کې تر یاسین پورې رارسېدل.» (۲)

ACKU

---

(۱) یوسفی: یوسفزئی افغان ۶۵۲

(۲) پټانز ۱۹۶

«۴»

روښانیان او پیر بابا

بایزید د قاضي عبدالله اورمړ زوی چې پلا راونیکه یې د وزیرستان په کاني کورم کې اوسېدل. په ۹۳۱ ق ـ ۱۵۲۵ م د پنجاب په جالندهر کې وزیږید ده چې مور یې بي بي امینه د حاجي ابوبکر لور وه، د دوی کورنۍ «انصاري» بلله کېده او د بایزید لقب «مسکین» و.

لکه چې تاسې ولوستل، په دغه زمانه کې پښتانه د ژوندانه د اقتصادي پوړو نوي نوي مرحلې ته داخلېدل او په زراعتي ژوندانه لګیا کېدل او د خانخانۍ زړې هم مخ پر قوت وه، چې په دغسې ژوندانه کې د غټو غټو خانانو تر څنګ ځینې روحاني وشمه خلک هم راپیدا کېدل او د تصوف او طریقت پرغولي یا ندي وګړي په سر را تولېدل.

د دغه عصر اجتماعي تحلیل ود واقعاتو د علت او معلول څرګندونه او د دې ځېړنه غواړي چې لرې د مخه زما په لیکنو کې شوې ده، که څوك غواړي چې په تفصیل یې ولولي، تاریخ افغانستان در عصر کورګاني هند (د کابل چاپ ۱۳۴۱ ش او بابر شاه (د کابل چاپ ۱۳۵۱) او د خیرالبیان سریزې (د کابل چاپ ۱۳۵۳ ش) او د روښان یاد د کتاب (د کابل چاپ ۱۳۵۵ ش) دې وګوري.

بایزید خپلو مریدانو (روښان پیر) او مخالفانو (پیر تاریك) باله، ده په پښتو (خیرالبیان) او په عربي (مقصود المؤمنین) او په پارسو (صراط التوحید) او ځینې نورې رسالې کښلې دي او د خپل طریقت اساس یې د پیر کامل پرلاس نیوي او اتو نورو مقاماتو باندې ایښی و: ۱ـ شریعت ۲ـ طریقت ۳ـ حقیقت ۴ـ معرفت ۵ـ قربت ۶ـ وصلت ۷ـ وحدت ۸ـ سکونت. (۱)

---

(۱) بایزید روښان: صراط التوحید ۳۷

ACKU

د اخو توله هغه مقامات دي، چې د نورو صوفیانو په طریقو او نظامو کې هم وو، خو موږ ګورو چې صوفیانو ټول دغه مقامات په انزوا او زهد، صفا او صلح کل کې تېرول. او د سیر او سلوک نتیجه یې هم داوه، چې سالک به د صلح او صفا خاوند و، له جنګه او مادي تلاښه به تښتېده، او انسان خو، چې مچ او مېږی به یې هم نه ازارول.

خو د پښتنو جغرافي او سیاسي محیط د هند د مغولي او د ایران د صفوي غښتلیو شاهنشاهیو ترمنځ داسې و، چې دوی به خپل موجودیت او آزاد ژوند ساتلی، او د دوارو خواوو له ظلمونو او ناغېړو څخه به ځانونه ژغوري. نو ځکه د ((روښان پیر)) طریقت او تصوف هم د دغه جغرافي او سیاسي چاپېره سره سم وده کوله، او د ده د تلقین او خلوت او پراتو مقاماتو تلنګه نتیجه داوه، چې په زرهاوو سر فروش او فدا کار مریدان، توره په لاس د سیاسي مبارزې ډګر ته راوباسي. روښان پخپله له خانقاهه راووت او د جګړې پر ډګر، توره په لاس ودرېده. د ده مریدانو او زامنو او نورو اخلافو هم د عرفانه سره سیاست درلود، او د طریقت تر څوکې لاندې یې توره هم ملګرې وه.

د روښان پیر د تلقین او غورځنګ سیمه له کابله تر اباسین پورې او لوړې خواته تر سواته وه، د ده عمومي تبلیغ د صراط التوحید له لیکنې سره په ۹۷۸ق ۱۵۷۰م پیل شو. یو کال پس یې د اشغر او آغاز پور جنګونه کړل، خو چې په ۹۸۰ق ۱۵۷۲م د تور راغه په جنګ کې ووژل شو، او تر ده وروسته یې زامنو او کورنۍ او مریدانو د ده مبارزه تر ډېره وخته توده وساتله.

د روښان پیر غورځنګ د ډهلي کورګانانو ته یو غټ خطر و، ځکه چې د کابل او اباسین لارې د پښتنو په لاس کې وې، او دغه پښتانه د روښان په تلقین د خپلې آزادۍ لپاره د ډهلي د حکمرانانو سره توره په لاس په میدان کې درېدل، او د پاچهانو د لښکرو وس به نه پرې رسېده.

د ډهلي د دربار سیاست دا و، چې د پیر جواب د پیر په خوله ووایي، نو یې سید علي ترمذي (پیر بابا) چې په هند کې روزل شوی د امیر تیمور خوریي زی و (مړ ۹۹۱ق) د پښتونخوا دې خنډوته راولیږه، چې په تو او یوسفزو او سوات او باجوړ کې یې پښتانه مریدان کړل، او د ده شاګردانو د روښان پیر په تورونه او تکفیر لاس پورې کړ

چې مشهور اخوند درویزه د گدا یې زوی (م ۱۰۴۸ ق) د دې ډلې په سر کې ولاړ و، او پښتو مخزن اسلام یې د روښان د خیرالبیان په مقابل کې وکیښ، او دې کتاب د سوات په پښتنو کې ډېر شهرت وموند. چې خوشحال خان د خپل عصر کې هلته په سوات کې فقط دوه شیه لیدل:

په سوات کې دي دوه شیزه، که خفي دي که جلي
((مخزن)) د درویزه دی، یا ((دفتر)) د شیخ ملي (۱)

د روښان پیر کورنۍ خود خوشحال خان تر عصره د دهلي له حکمرانانو سره ډغرې وهلې، او په ۱۰۳۷ ق کې الهداد د جلال الدین زوی د ننګرهار غور خنګ ورو ستــه ونیول شو، او د شاه جهان په امر ووژل شو. (۲)

مګر خوشحال خان په سوات نامه کې دم پر روښان او هم پر درویزه باندې انتقادونه کړي دي او د دواړو کتابونه خیرالبیان او مخزن یې هم ناد بې او هم معنوي پلو، سپک بللي دي (۳) د روښان او درویزه په دغه جګړه کې یوسفزي کړه وخت و او اخوند درویزه په تذکرة الابرار کې د سر کاري سیمې، باږ جنګونه یاد وي، چې قاید یې ملا میرود روښان پیر یو مشهور رهبر یو د مند نو لــه امان زوخيل و، او د غو کور نیو جنګي کرده یو سفزي په سمه او خرو کې سره ځپلي وو، او دا هغه وخت و چې په هند کې د جلال الدین اکبر پاچهي وه د ۹۹۰ ق حدود.

---

(۱) مخزن اسلام د ښکاره خلکو لوست او لکه د سوات نامې په ۳۰۸ بیت کې چې وایي خلکو د اسماني صحیفو په څېر ګاڼه او ډاګلي و، اما د شیخ ملي دفتر خلکو پټ کړی و. او خفي و.

(۲) عبدالحمید لاهوري: پادشاه نامه ۲ ر ۳ ۱ د کلکتې چاپ ۱۸۷۲ م. محمد صالح کنبو: عمل صالح ۲ ر ۲۶۷ د کلکتې چاپ ۱۹۱۲ م.

(۳) وګورئ د سوات نامې (۳۵۱-۳۶۰-۳۶۱-۳۶۶-۳۷۱-۳۷۷) بیتونه.

کالوخان اما نزی

کالو دعلي خان زوی دمبارك خان لمسی دیوسفزو له رځړو ښځه و، کله چې دروښانیانو او د روښانیانو جنګو نه په یوسفزو کې سا ړه شول، نو کالوخان د قوم مشران په جرګه راټول کړل او ملك ایوب او ملك بابو اباخیل يې دملامیرودزوی میرو یس خان سره په یوه جرګه کې کښېنول او ورته يې وویل: چې دروښانیانو دروېزه ګړو خو په سو ړ اړه نلري، هغه د اخوندانو خپل منځني اختلاف نه دي، زموږ د قومي جرګې دا کار دی، چې خپله قومي آزادي او د ژوند له پر دیو څخه وژغورو (۱)

کالوخان په دې توګه یوسفزي سره یو ځای او د خپلو قومي چارو سمبښت ته متوجه کړل. کرنه دې يې دداني کړې او هر ځای يې داوېږ ونه او نه دو چومځکو د اوبو لولپار د جوړ کړل، چې تر اوسه هم دېر ونه وندي د ده نامه یادېږي. او هغه کلي چې ده جوړ کړي دي د کالی خن کا لو- کالو ډېری په نوم مشهور دي (۲)

(۵)

داکبراو یوسفزو ډغري

د ډهلي د دربار سیاست داو، «چې خلك په جنګ سره واچوه او حکومت پر کوه» د هند د بښتنو پاچا اکبرخو تش په کابل کې خپل ورور شاهزاده محمد حکیم سیال بالله او هغه يې د اې دحمکران په توګه دنلی و، خود دی د ۹۹۳ ق د شعبان په دولسمه د کابل په لاحصارکې مړ او دبابر په باغ کې دخپل نیکه د څنګه ښخ شو. نو اکبر پاچا د کابل د نیولو له پاره کنورمان سنګ له ډېر و لښکر وسره را واستاوه چې «ګرده پښتانه او روښانیان قتل عام کاندي». (۳)

---

(۱) یوسفي: یوسفزئی افغان ۲۹۵

(۲) دغه کتاب ۲۹۸

(۳) شیخ فرید بهکري: ذخیرة الخوانین ۱ ر ۱۸۴ د کراچی چاپ ۱۹۶۱ م

ACKU

د اټک او کابل ترمنځ خوتش د غه لویه لار او د پېښور ښار د ډهلي د حکمرانانو په لاس کې، نور پښتانه آزاد وو. او د چا حکم یې نه مانه، خپلو قومي جرګو د دوی اجتماعي چارې چلولې. خو کنور مان سنګ د اټک بې له ظلمه بل څه ونکړل ، نو په ۹۹۵ ق د اکبر له درباره زین خان کوکه د کابل پر زبانشو ، او ده شاه بېګ د بګرام (پېښور) او اټک ترمنځ د لارو د ساتلو لپاره وګوماره . (۱)

بلې خواته کالو خان د سمې پښتانه سره ټول او د اکبر د لښکرو مقابلې ته تیار کړل . په ۹۹۷ ق کال د ډهلي خوا د بري لښکرې د زین خان کوکه د ملاتړ لپاره تراباسین را اوښتې وې، چې د دوی پلوه یې پر یوسفزو بریالي نه کول : اوسمې لښکر د چکدرې پر سیمه . دوهم پر سدوم . دریم پر سوات بې .

د یوسفزو تر کتیکت داو ، چې ورو ورو پر شا ولاړشي ، او اکبرشاهي غښتلي لښکر د غرو لمنو او جګو سیمو ته ورو خیژوي ، او هلته یې بوپنا کاندي . په دې ډول نو د پښتنو او شاهي لښکرو جګړې . د باجوړ او سوات غرو ته رسېدلې وې چې د اکبر د دربار غښتلي سرلښکران د لته د پښتنو په جنګي چلونو او یرغلونو کې اریان دریان پاته وو ، او ناورې ، یوغار یې د ډهلي ازاګي سرو کلاوو ته رسېدې !

اکبر پاچا په دې پوهېده، چې که د دغو خپلو لښکرو ملاتړ نه شي ، او د دوی د جنګ پرمګر پرېښوونه روي ، نو به د ده د رسوایی نغاره پر نغښت هندوستان وډنګېږي. ده د سمه سني مرستې لپاره د دربار دوه تنه غښتلي شتان لکه راجه مهیش داس بیربل (د ده اوی وزیر) او ملحکیم ابوالفتح یې دخوا ډیرو لښکرو په قیادت را واستول چې یوسفزي تس نس کا .

زین خان هم له دې سره یو ځای شواو د ملاکنډ پر غاښي وروختل ، په چکدره کې یې یوه جنګي جرګه وکړه ، چې خپل لښکر تر بونیر ازلو رسوا ته د یوسفزو د ماتولو او ازاډولو لپاره خپاره کاندي . د لته ، نوابس د یوسفزو جنګره ځوانانو ، ښه غوره

---

(۱) ابوالفضل علامي : اکبرنامه ۳ ر ۹ ۱ ۵ د کلکتې چاپ ۱۸۸۶ م .

او خوړه ګولې خولې ته ورغلې وه، دا کبر د څه بهانه او په تن پټ او په وسله بار لښکر
دېړو پېسو او اسپا بو سره لکه ښکلې اوغو ندې منډه کوتره، د غره د بازانو منګولو
ته ورغلې وه. تر ډېر یکوتېچې ور تر شول؛ نو یوسفزو پر اودانګل. خو د اکبر پاچا
لښکر و په جنګ جنګ کې ځانونه د ونیر پرلو تورسک ته ورسول، او هلته یې
دوهم جنګي جرګه جوړه کړه، او دا یې ومنله چې د کره یې له لوړې تنګ د کړه کړ تر
جګې کنډو ختلو اسان دی. مګر یوسفزو ځانونه په لوړو غرو او درو کې ساتل
سمې او هوارې سیمې ته نه راشیوه کېدل. خو جنګي بهیر یې ګړی په ګړی زیاتېده
او کله چې په دیلی کې د اکبر دا تیازرو لښکر و سره دخامخ شول، دا سې یې سره
ونښېرل، چې یو هم ژوندی پاتې نه شو دلته راجه بیربل د هندوستان لوی وزیر
او حسن خان یېږنی سرلښکر ووژل شول، او شاعر مزاجه ابوالفتح (چې تر یوه بوټې
لاندې پټ شوی و) د زین خانه سره یې د دې پښې خلوړ کړې وتښتېدل. او دریو ورځې
وروسته اټک ته ورسېدل.

د یوسفزو په د غه غورځنګ او د شاهي لښکرو د پوپنا کېدو چې اکبر خبر شو په
اټک کې یې زین خان او ابوالفتح سپک سپاند کړل، چې ولې یې د د ه د لوی وزیر
بیربل لاش پرېښی او دوی را تښتېدلي دي؟ پاچا خپل زوی شاهزاده مراد
او زین خان و ګومارل، چې د دغې ماتې کسات د سمې له یوسفزو څخه واخلي. نو یې
په کلیو کې ناستې اپلوه ایې وسلې خلکو باندې یرغل نه پیل کړل، او دسر دان په سمه
کې یې دخپلو لښکرو لپاره په ګړي کېږ ره او لنګر کوټ او هند کې د اباسین پرغاړه
جنګي کلا وې جوړې کړې، او خپل جنګي یرغلونه یې پر یوسفزو ایرو شا نیانو
باندې له دغو جنګي سنګرونو څخه جاري وساتل (ربیع الاول ۹۹۴ ق فبروري ۱۵۸۶ م)

د زین خان جنګونه د سوات او باجوړ پر یوسفزو له یو سره او په سمه کې تر تېراه
پورې له جلال الدین روښاني (جلاله د روښان زوی) سره تر ۱۰۰۰ ق ۱۵۹۲ م جاري ؤ.
خو سوات، بونیر، باجوړ د اکبر جوغ ته غاړه نه وه ایښې، او درا ورته یې په قول:
که څه هم د اکبر ګومارلو سر لښکرانو او جګړه مارو د یوسفزو په غرو او سمه کې

ډېرې وینې توی او کلي یې وران کړل ، خو تر پایه یې هلته پښې ټینګې نکړې او پښتانه یې د اسارت په زولنو کښې بستل شوي ای . (۱) نو اکبر چې خپل ۴۰ تر ۵۰ زره سپاره یې په دغو خونړیو جنګو کې له لاسه ایستلي وو، خپل یو باعتمد او نښتلی قوماندان راجه ټودرمل یې د لارې پر ساتنه وګوماره، او د د محمد قاسم کابلي په مرسته، د کابل لار خلاصه کړه، او زین خان کوکه یې کابل ته ورساوه (۲)

په دغو جنګو کې چې د پښتنو مشرانو مړل د ځینو نومونه دادي: (۱) مردانخان د جلال‐خان زوی د امان زوی چې قبر یې په پنجتار کې د شاه مردان خلی بولي (۳) دو‐رانخان د مردان ورور (۴) قبول خان (۴) نیلي خان (۵) سلیمان خان د ماما خان‐خضر زوی چې په پنجتار کې د «سلیمان پاپا چونډ» تر اوسه هم د ده په نامه یاد یږي (۳)

د جلال الدین محمد اکبر او د پاچهي (۹۶۳—۱۰۱۴ ق) د پښتنو سره په دغو اوږ‐دو کې تېره شوه، تر ده وروسته د ده زوی نورالدین جهانګیر (۱۰۱۴—۱۰۳۷ ق) هم په دغه ډول د روښانیانو پښتنو سره په شور ځوږ کې و، او ډېره واره کابل ته راغی، بیا چې یې زوی شاهزاده خرم (شاه جهان) د ۱۰۳۷ ق کال په دریمه خورداګرې پر تخت کښېناست، د شمال له خوا د اوزبکو شاهانو لښکر تر هندوکشه را رسېد‐لی و، او د همدغه کال په شوال کې یې کابل هم د دې میاشتې کلا بند کړ، شاه جهان لښکرخان مومند او مهابتخان د ۳۵ زرو سپرو سره د افغانستان پر لوري راوخو‐ځول او د ۱۰۳۸ ق د اوسړی میاشتې په شپاړسمه یې کابل ونیو او نذر محمد خان د غوري له لارې بلخ ته ولاړ په دغه وخت کې کمال الدین د رکن الدین افغان زوی

(۱) سر اولف کیرو: پټانان ۲۱۸ .

(۲) نظام الدین احمد هروي: طبقات اکبري ۲، ۳۹۸ د کلکتې چاپ ۱۹۳۱ م. خافي ‐ خان: منتخب اللباب ۱، ۱۹۰ د کلکتې چاپ ۱۸۹۶ م.

(۳) یوسفي: یوسفزي افغان ۳۰ .

له اټکه ترکابله پښتانه سره راو پاڅول او د ۱۰۳۸ ق د لوی اختر په لسمه یې پېښور محاصره کړ، مګر سعید خان د پېښور او کابل حکمران د کمال لښکري له پېښوره وایستلې، (۱) خو څو کاله پر له پسې د پښتونخوا پرسیمو د پیرروښان له لمسو سره په اړه دوړ کې نښتي وو، او پخپله شاه جهان لومړی پلا د ۱۰۴۹ ق په محرمه کې او دوهمه پلا د ۱۰۵۶ ق په دوهمه خوړ کې، او دریمه پلا د ۱۰۵۷ ق په لومړی خوړ، او څلرمه پلا د ۱۰۵۹ ق په دریمه خوړ، او پنځمه پلا د ۱۰۶۱ ق د دریمې خوړ په څلرمه کابل ته راغی، او له اټکه تر کابله لاریې په لاس کې وه، خو دده جنګونه د اباسین له غاړو څخه تر کابل او قندهار او بلخه له پښتنو، ازبکو، صفویانو سره جاري وو.

(۶)

سلطان محمود ګډون او باګوخان (۲) او اخوند خالاک (۳)

ګډون د پښتنو له کاکړو څخه یو قوم دی، چې د اباسین او مهابن د غرو ترمنځ د پښتونخوا د ضلع هزاره په پاسه شمالي څنډه کې اوسي (۴) د ۱۰۸۹ ق کال په شاوخوا کې د ګډون د اولس یو لوی آزادي خواه مشر سلطان محمود ګډون راووت، چې هم

---

(۱) پادشاه نامه ۲ر۳۱۶.

(۲) د ځینو نوم د هند مؤرخانو په هندي ډول بهاګو لیکلی دی. مګر یو سفري او د بونیر خلک یې باګو بولي، چې د تاریخ مرصع په خطي نسخو کې هم بهاګو دی. په قندهار او پښتنو کې هم دا نوم (بګی = بګو) و. او د احمد شاه ابدالي د لوی وزیر شاه ولي خان اصلي نوم بګی خان و. دا نوم مونږ د بګ (خدای عظیم) له ریښې نوم ته منسوب دی. چې د کوشانیانو په عصر کې د خدای یا پاچا نوم و. یا یې معنا عظیم او ستر و. او په سنسکریت او پهلوي او باختري ژبو کې ډېره مروجه کلمه وه (د تفصیل له پاره وګورئ زما کتاب مادر زبان دري (ص ۳۴، ۱۰۷) د کابل چاپ ۱۳۴۲ ش)

(۳) دا نوم هم هندوستاني مؤرخانو مسخ کړی او اخوند سالک یې ځنې جوړ کړی دی. مګر په پښتو معاصرو او وروستنیو کتابو کې خالاک = چالاک دی (پښتو سلوک الغزات د کابل خطي نسخه)

(۴) حیات خان حیات افغاني ۲۴۶ د لاهور چاپ ۱۸۶۷ م.

ACKU

پوهېړی او هم دېوا خلاقو خاوندو، او ډېر شاگردان او د روزيا نې د تقوا او جهاد او آزادی په فکر لهسوا ته ترمها بې او چچ هزاره او پکهلی پورې ورو زل .

د سوات له شمالي غره څخه را نیولي د کونړ تر نورستانه (چې پخوا کافرستان و) د اسې خلك پراته وو، چې د اسلام دين هلته نه و منل شوی او خلکو يې زاړه عقايد او بوتان او د ېنې دودونه او دژوندانه لارې چارې درلودې . د سلطان محمود کډون غورځنګ هم دد غو جګو غرو په ورسره نښتو لمنو کې د اسلام د خپروني لپاره يو ((جهاد)) و، چې دېنې رنګ يې درلود، او د ضلع هزاره او سوات په شمالي غرونو او لمنو کې محدود و . ددغو ځايو خلك د بابر تر تيريدو ٩٣٢ق را وروسته آزاد او سېد ل له سيا سته او د رباري شخړو او د باړ د زامنو او لمسوله کورنيو جګړو او ځ رو سره يې د برابر پښتون لار. و خپله تو له سعيه او وسه يې د دغو کافرانو مسلمانولو ته ټا کلې او د جهاد په ډول ګرولاړ غازيان وو . افضل خان ختک د د غه مکتب فکر د يوه تکړه شاګرد اخوند خالاصه ترين احوال داسې کاږي :

«اخوند په سبب د حالات يوسفزو ته ولاړ، هور ته يې له غازيانو سره جهاد کاوه ... ډېر ملکونه ، ډېر کوتونه يې له برکته خالي له کفار و شول . او س واړه اهل اسلام پرې ميشته دي . نقل کا چې شاه جهان پادشاه فرمان واستاوه ، دا آيت يې پکې وکيښ: اطيعو الله واطيعو الرسول واولی الامر منکم. مطلب دا چې دغه عالم باشي دی ، ته پکې استو گنه مکړه ، د پادشاه ملك لره راځه . مطلب دا چې هغه ملك د يوسفزيو دی يوسفزي زوروراولس دی ، مبادا دی په پادشاهي و نيسي . ده په ځواب ورته وکښل چې دا خلق که له تا باغي دي ، له خدايه باغي نه دي زه او دوی شپه و روز په غزا د کفارو مشغول يو . ته پادشاه يې . که مدد ور اوسې، گنجايش لرې . که نه ! ما څه لره له دې سره کاره ځان لره بولې !» (تاريخ مرصع ٥٩٢)

د سلطان محمود د دغه پاخون خو په خپله سيمه کې محدود پاتې و. نو ځکه مورخانو ددوه نوم او کار نامې نه ځرګند وي ، خو ده د شاګردانو له کړو وړو څخه دده عالي مقام او دېنې غورځنګ په ښکاري .

ACKU

د ډهلي د دربار شاه جهان ته پښتنو د غږ ي د اکبر له څښتلې شاهنشاهي سره ښکاره وې ، او هم هغه تاوانو نه چې اړو دوړ کې د پښتنو له لاسه ور رسېدلي وو. نو يې ځکه دا کوښښ کاوه چې بيا دغه ابوزو په زورلاس و نه وهي او پخپله د پښتنو مشران په جاه او منصب او پيسو وغولوي او هم د دوی په منځ کې نفاق و اچوي ، چې هر وخت د خپلو سيالانو د وهلو لپاره د پاچا ملا تړ ته اړ وي . نو د شاه جهان په اوږده پاچهۍ (۱۰۳۷-۱۰۷۶ ق) کې چې دغه سياست پر کلکه چلېده په يوسفزو کې يل خانان او په کوزه خزا کې د لارې د ساتنې لپاره د ملک اکوړي خټک په کورنۍ کې لکه خوشحال خان خټک داسې غټان ور وزل شول ، چې په خپل منځ کې به تل توره په لاس و هنو ته تيږي سره ولاړ وخو د ډهلي د دربار ته به ګرده ايل وو .

د يوسفزو په سيمه کې د منډ ز و داتمان خيلو د مدوز و له قبيلې څخه خدوخيل يوه ډېره اوغښتلې پښه وه . چې يو مشهور ملک يې ماموخان د زرم هجري کال په شاو خوا کې ژوندی و. او د دوی باکو خان خدو خيل د شاه جهان معاصر د يوسفزو مشر و . چې له پنجتاره يې د يوسفزو ملکي چلوله (۱)

باکو خان د خپل ډې له ډېر خاصيته سره د سم له دربار ه سره لاس يو کړ ، او له بلې خوا يې د سيمې د اسلامي غازيانو سره چې مشر يې اخوند ګ لاڅ ترين و ملګري وکړه ، او په دې توګه يې خان په دربار هم و پېژاند , څو چې د شاه جهان يو فرمان د ده د مشرتابه د رسمي پېژندلو لپاره راولېږل شو . او يواس د مر وزوو د زېنه سره هم له شاهي درباره ورو ښندل شو ، چې په دې ډول له سراقه تر سمې و بيا دا باسين له غاړو څخه تر حسن ابداله او پکهلې پورې د ده حکم جاري وو او داخوند ځالاڅ په ملګري يې په اوږه غرنی سيمه کې له دوماسه چې د کافرانو پاچاو غزاوې وکړې . او له يو ډېره ترتناو له ګرده غرو نه

(۱) يوسفي : يوسفزي افغان ۳۰۶-۳۹۹

اوسمې یې له کافرانو څخه ونیولې او یوسفزو پخپله جرګه کې سره وویشلې
نو په دې ډول باکو خان د ګردو یوسفزو په مشرۍ ومنل شو او: شاهزاده
دارا شکوه د شاه جهان زوی په یوه فرمان کې د «زبدة الاشباه والاعیان، قدوة
الامثال والاقران» بهاکو خان یوسفزی یې وباله او وعده یې وکړه چې که دی
دربار ته ور شي، نو هرڅو نه زر چې غواړي ده ته به ورکړل شي. (۱)

باکو خان خود سمې او غرو د یوسفزو جاګیرداري د دارا شکوه شاهزاده په
مرسته له خوشحال خانه واخیسته، نو د پښتنو د دغو دوو لویو خانانو تر منځ
سیالي ولویده (۲) او په وار و وار د مغلو هم د شهباز خان د خوشحال خټک د پلار
او باکو خان ترمنځ خونړي جنګونه شوي وو. او په اخري جنګ کې شهباز خان
پر سر داسې غشی وخوړ، چې په ۵ شوال ۱۰۵۰ ق مړ شو. (۳)

د همدغه کال په دوهمه خور کاله چې شاه جهان د پښتونخوا په سیمو کې و،
نو د باکو خان زوی هم د دارا شکوه په وسیله د تابین منصب ومونده، او د باکو-
خان او خوشحال خان د سیالۍ نغري بیا تود شو (۴) د دوی وروستنی جنګ هغه
و، چې د سوابۍ د جلبۍ پر میدان په ۲۶ رجب ۱۰۷۰ ق باکوخان مانه وکړه او خپل-
خانه یې قتل شو، او د مغلو لا د ده ورور سیدا خان او وراره یې داؤد وژلي شوي وو (۵)

د شاه جهان په پاچهۍ کې خو په سمه او هواره کې د باکو او خټکو بغري
سره رواني وې، خو په حقیقت کې یو منلی حکومت هم نه و. شاه جهان چې په

---

(۱) دغه د دارا شکوه فرمان په ۲۲ ذیقعده ۱۰۶۸ ق کښل شوی او لوړ
کتاب په ۳۱۵ مخ کې عکسي چاپ شوی دی

(۲) افضل خان خټک: تاریخ مرصع ۲۲۴

(۳) دغه کتاب ۲۶۹-۲۷۰

(۴) دغه کتاب ۲۷۹ - ۲۸۲

(۵) دغه کتاب ۲۷۳ - ۲۸۹

ACKU

۱۰۵۰ق کال دا ته راغی. نو خوشحال خان د دغې سیمې را پور داسې ور کړ: « په سمه کې یوولس زره کوره یوسفزي اوسي چې خانان یې حبیب او کو اوظریف دي. له دوی څخه د ریې نیم زره سپاره راوزي او د سوات د یوسفزو هلکان کچی، حمید او کاچو دي چې پنځه زره سپاره لښکر را څوولای شي. » (۱)

له دې څخه د سوات اوسمې د یوسفزو د کاملې خپل اختیاري حال څرګند یږي خود احال تش د شاه جهان تر پنځي کېدلو ۱۰۶۸ق پورې د ښسې و، کله چې اورنګ زیب عالمګیر خپل پلار و نیو او ورور دارا شکوه یې سر کړ د ګرد هندوستان غټ واکمن (شاهنشاه) شو، نو ده د پښتنو سرټکولو ته هم ملا و تړله. او لومړی پلا یې د با کو خان غاړې ته لاس وروا چاوه، چې هغه د خپلو پنځو زرو لښکرو سره د پکهلی د چهاچل کلا نیولې وه. په ۱۰۷۷ کال د کابل صوبه دار میرخان د مېزرو ولاړو شوو افغانانو سره ونښت، څو چې پاچا خپل زوی شهزاده محمد اعظم د ملو زرو سپرو او ډېرو لښکرو سره را واستاوه (۱۰۷۸ق). (۲)

اوس نو با کوخان مړ شوی و او نور و پاتو ملګرو یې خپل ګرد، زور د غزوله کافرانو سره پر جهاد او د هغو پر مسلمانانو لوا چولی و، له کابله نور لښکر هم د شمشیرخان په قیادت راورسید. په سمه کې څو ځایه یوسفزي پر سرټکول شول، هنډ او شاهباز ګړ، شاهي لښکرو وران کړل، بیا یې نو د محمد امین خان په قیادت پر باجوړ او سوات پر یدو کړ او ډېرې ورانی یې پېښې کړې. خود پښتنو له ډېرې زړسمې او هنډ ته راستانه شول (۳) (۱۰۷۸ق).

خوشحال خان په سوات نامه ۱۶۹ بیت کې پورې واقعې ته اشاره کوي چې: کوم بل چا پر خان د مغل شاهزاده شجاع نوم کېښود او یوسفزي یې پر ځان راټول کړل، داتک فوجدار کامل بیګ د ی د شوال په میاشت ۱۰۷۷ق د هنډ په

(۱) د غه کته ب ۲۷۸

(۲) منشي محمد کاظم: عالمګیر نامه ۲ ر ۱۰۳۵ د کلکتې چاپ ۱۸۹۸م. منتخب اللباب ۲ ر ۲۳۰

(۳) یوسفزی افغان ۳۱۳

مقابل کې د سیند پر هاېله غاړه سره تاش په تاش کړل. او هغه د شجاع په بېړه را وتلی سړی سوات ته و تښتېد څو چې هورې مړاوښخ شو. (۱)

د شاه جهان د دربار د پښتنو دخبېر لول ره د زین خان په حکمرانی پر باجوړ او سوات کې لښکري چوړنی جوړې کړې، او د شهباز خان خټك، ایماددی د زوی خوشحال خان په وسیله یې د گردو یوسفزو څخه د ولس زړه روږی مالیات اخیستل. (۲)

تر دې وروسته په امان زو کې جېوڼ خان او د دې زوی مسړي خان او صاحب خان د سمري زوی او په خټکو کې مشهور توزیالی شاعر خوشحال خان د ایمل خان مومند او دریا خان افریدي په ملگري له اټکه تر خیبره د اسې حال جوړ کړ، چې د اورنگزیب لښکر او حاکمان په خان پوري اریان شول. نو پخپله پادشاه دخپلو غښتلو او بې شمار وېو ځونو او وسلو او توپونو سره د پښتنو مقابلې ته راوهېشو او په دوهمه خور ۱۰۸۵ ق ۱۶۷۳ م یې پرحسن ابدال وارول. او تر ۱۰۸۶ شوال ق پورې یې له پښتنو سره سخت جنگونه و کړل.

په دغه وخت کې سوات او دیو سفزو سمه او غر، د اورنگزیب له حکمه آزاد وو. څکه چې د همدغه کال ۱۰۸۶ ق په دریمه خور کې خوشحال خان له اکوړي څخه سوات ته ولاړ، او هلته یې شپږ اوه میاشتې د یوسفزو سره د روغې په خبرو اترو کې تېرې کړې، چې گرده پښتانه د اورنگزیب سره په مېرڅ کې ودروي (وگوری د سوات نامې ۸۷ - ۸۸-۸۹-۹۰ بیتونه)

خوشحال خان په سوات کې بابي زي، خواجو زي یوسفزي یاد دي (سوا تنامه بیت ۳۵) چې بابي زي د خسر خیل وو، او له هغو څخه ملو خان ده ته لور واده کړه، چې د صدرخان مور وه (بیت ۶) نور نوی ملکان یې اودل، همزه، نا لی او د کاچو پیر لمسی و (بیتونه ۱۷۹ تر ۱۸۲) خو تر ټولو لکړه یو شیخ و، چې میان نور نومېده او د اخوند درویزه پیر و او د روږی غوندي و، د دې شیخ نما او ناپوه اخونده

---

(۱) افضل خان: تاریخ مرصع ۲۹۱

(۲) شیر محمد خان گنډه پور: خورشید جهان ۱۹۹ د لاهور چاپ ۱۸۹۴ م.

ACKU

سره میاخان، مانکی، سنګر شوندي ملکان هم ملګري وو (بیت ۲۵۹) دغه مفتیان یې دراودل چې الله داد او دوست محمد نومېدل (بیت ۲۱۲) دا ګرده د لښکر خټک په کلي کې دخوشحال خان مناظرې ته راغلي وو (بیت ۲۶۰).

داسې ښکاري چې دسوات پروګړیو باندې دغو ملکانو او اخوندانو حکمراني کوله، او د خان خانۍ دوره هم په دغه ډول شروع شوې وه، چې یوسفزیو په کلو-او باندو کې په کرهڼه لاس پورې کاوه، او نور وګړي هم د کوچاوېو نده ګللوی په حال کې وو، او کله چې به د اورنګزیب د ګومارلو حاکمانو لاس بر شو، نو به یې تر باجوړ او سوات ه پردوي باندې زغل کاوه، ددې غیلي او ګوروونه به یې تارا کول.

دلته دا هم ذهن ولو ورنده، چې دسلطان محمود ګډون د مجاهدینو د ډلې پاتو ملګرو په شمالي غره کې داسلام خپرولو په نامه له کافرانو سره جهاد کاوه، دوی به کله کله د سمې د خلکو سره په سیاسي او قبیلوي اړ دوړ هم ننوتل. مګر د ډهلي دربار په دې خوښ و، چې دغه «تازیان» پخپله غزا په غرو کې بوخت وساتي، چې د سمې په سیاسي شخړو کې ګډ نشي، او د خوشحال خان، دریاخان، ایمل خان غوندې درانه پېټي د دربار پر اوږو وانه چوي.

اخوند پنجو

کله چې دلودیانو جنډه لا د هند د ډهلي د کلا پر سر رپېده، سید غازي نومی متانه سړی له هنده راغی او د یوسفزو دیار حسین په کلي کې د کجوخان تر سیوري لاندې اوسیده. ده ته په ۹۳۳ ق خدای یو زوی ورکړ چې نوم یې سید عبدالوهاب و، او کله چې د ده پلار غازي په ۹۸۹ ق په اټک کې مړ او ښخ شو نو عبدالوهاب په ۹۹۰ ق د پېښور لویدیځ کلي اکبرپورې ته راغی، د شریعت او طریقت هنګامه شو او ځکه چې د اسلام د پنځو بناوو پر عمل یې تل خلک پاڅول، نو په «اخوند پنجو» مشهور شو مریدان یې لا تر کابله خپاره وو او د خان خانۍ په وده کوونکي نظام کې یې په پابښت اولو ښت ونډه. ځکه چې دعه په شپږ نو ي یم کال په دوشنبې ۲۷ رمضان ۱۰۴۰ ق وفات او په اکبرپوره کې ښخ شو. مفتي غلام سرور لاهوري وايي چې دی د علم په خپرونه بوخت و، په پښتو او فارسي او هندي به یې خبرې کولې، په فارسي

يې شعر وا په د حنفي فقه کنز الدقايق يې له عربي څخه په پښتو منظوم کړه (۱)
او شيخ افضل خدرزی چې په بېلوټ کې د پښتنو مشر و، د عبدالوهاب مريد شو.
او دده نفوذ دومره ډېر و. چې په ۹۹۳ ق کله چې اکبر پاچا دوري راغلی و، په اکبر
پوره کې يې ليدلو ته تللی او ارادت يې ورته ښکاره کړی و (۲)

د اخوند پنجو دوه وروڼه عبدالرحمن او عيسی هم پېژنو چې عيسی تأليفونه
لري او ښايي هغه شاه عيسی وي، چې د سوات نامې په ۳۰۲ بيت کې ياد شوی دی.
مګر تر اخوند وروسته دده پر مسند عبدالرحمن ناست و (۳) اخوند يونس چې د پېښور
په ښار کې شيخ دی، هم د پنجو مريد او شاګرد و.

هم مجاهد او هم مؤلف

د يوسفزو د سمې او غرونو په تاريخ کې د اخوند پنجو مشهور شاګرد اخوند ځالاک
او دده ورور اخوند مبارک (عمر) ستره برخه لري، دوی په اصل توګه د ترين له قومه
وو، چې پلار يې له افغانستانه راغلی او د خټکو په نري کې د خيرآباد د شمال مغرب
ته ميشته و. زامن يې يوسفزو ته ولاړل (۴) او په چغرزو، باسين، کابل ګرام، هزاره او
بونېر کې يې د جهاد ډېر ورد وو هلې، چې پکهلی، الايی، ننداهار او چيلاس د کوهستان خلک
اسلام ته راواړوي. ځکه چې دغه خلک د دوما نومي حکمران تر بيرغ لاندې د مسلمانانو
سره جنګېدل. د اخوند ځالاک سره د خوشحال خان ورور جميل بېګ د خټکو له خوا او
همرخان د شيوې او باکوخان د پنجتار او اخوند شاه دند د هوتي مردان او يارخان
د غرغښت هم ملګري وو. شيخ رحمکار کاکا صاحب ختک يې هم مل و (۵)

د اخوند ځالاک په خوله ګرده د سمې او غرو يوسفزيو او نورو پښتنو د شمالي لوړو

---

(۱) خزينة الاصفياء ۱ر۹۷م. د کنزالدقايق توضيح د ۱۹۲ بيت په حاشيه کې و ګورئ.
(۲) احمدشاه رضواني: تحفة الاولياء ۴۳م د لاهور چاپ ۱۳۲۱ ق.
(۳) درويزه: تذکرة الابرار ۱۸۵–۱۸۸.
(۴) افضل خان: تاريخ مرصع ۵۹۲م.
(۵) تذکره ۱۳۲، تحفه ۲–۳.

سیمواله کفارو سره په غزا بوخت وو او دسمې پرخوا د دهلي حکمرانانو تش د کابل لویه لاره ساتله. د پښتنو په داخلي چارو یې اړه نه درلوده (۱) خود اورنګزیب په زمانه کې چې د دې په چارو کې لاس وهنه شروع شوه، د باکوا و ښالاك له پښتنو سره په ۱۰۷۷—۷۸ق هغه جنګونه وشول، چې د مخه موخبرې پر کړې دي.

ښالاك د علم او تدریس او تالیف خاوند هم و. په حنفي فقه کې یې فتاواې ښریعه کښلې ده او دوهم کتاب یې بحر الانساب نومیږي چې د افغانانو او ترکانو او سیدانو او د طریقت د شیخانو نسبونه پکې بیان شوي دي. دریم کتاب یې غزویه پر هغو غزاوو کښلی دی، چې دده په قیادت د بونیر او هزاره او چیلاس په کوهستانونو کې شوي دي څلورم کتاب یې د مناقب اخوند پنجو په نامه د خپل مرشد سید عبد الوهاب په ستاینه کې کښلی و. چې ټول و سره په فارسي ژبه دي، (۲) او داسې ښکاري چې ښالاك د اسلامي علومو او فارسي ژبې تکړه عالم و. چې په کشف او کرامت یې شهرت لاره، او خوشحال خان غوندې نقاد او مقتدر عالم او خان به هم دده په فتوا عمل کاوه او اخوند ملا جمال غوندې تکړه عالم دده شاګرد و (۳)

افضل خان ختك خپل تاریخ مرصع کې د پښتنو اولیاوو څخه د اخوند ښالاك مناقب: «قدوهٔ محققین او زبدهٔ علمای دین» په نامه په پنځو مخو کې او د یوسپاك کرامات په دوو مخو کې کښلي دي (۴)

د اخوند ښالاك په مریدانو کې چې هم مجاهد و، او هم شاعر او لیکوال د اسلامي علومو پوهاند، دا سړی ملامست زمند نومیده چې هدیره یې تراوسه د شنواوو په غرو کې مشهوره ده. ده په پښتو یو کتاب د «سلوك الغزات» په نامه کښلی دی، چې فقط یوه نسخه یې د کابل په خطي کتابتون کې شته.

---

(۱) محمد کاظم: عالمګیر نامه ۲ ر ۱۰۳۱۰.

(۲) تحفه ۳۱.

(۳) تاریخ مرصع ۵۹۳.

(۴) دغه کتاب ۵۹۲-۵۶.

د ملا مست زمند د مړینې تاریخ د ۱۱۰۰ ق ۱۶۸۸ م کال په شاوخوا کې اټکل کولای شو. دی په پښتو نثرلیکلو کې د پیرروښان د سبک پیښې کوي، پخپلو آثارو کې دخپل عصر ډېرې پېښې او واقعې او جهادونه بیانوي او ځینې په نظم هم سره پېیو دي. د نوبیالو او مړنو یادونه کوي. د پښتنو مشرانو او جنګیالي ښيي. کله کله غزل یا قصیده یا څلور پڅه هم وایي. وېرني، ستاینې، غندنې لري، او د منظومو په پای کې خپل نوم مست راوړي په یوه قصیده کې وایي:

اوس غازیان دي ډېرخښي، صافي، شینواري — چې غزا همیش پر نیت دعبدالله کا
اوسردار د دوی اخون غازي ځالاك دی — که يې خدای عمر دراز، غزت نګا کا
له غزا به يې ا نشا کړم خو بیا نه — که مدد را سره حق په هره ساه کا
«مست» شاګرد دا خون جیو غازي ځالاك دی
چې همیش پر کفر غږ سبا بېګاه کا (۱)

داخوند ځالاك په ملګرو کې دشیوې عمرخان زخې، بهوخان، اخوند یونس د توردهېرې خاو صاحب، او دهوتي مردان اخون صاحب ډنلور هم شامل دی (۲)

(۷)
دهند دبابري کورنۍ لمرلویده، او د افغانانو بیا لمرخاته

داتلسمې میلادي پېړۍ لومړي کلونه وو، چې داورنګزیب د مړینې سره دډهلي د بابري کورنۍ د پرتم پېرغ پرکښته کېدوو. دکندهار پښتانه د میرویس-خان هوتك په مشرۍ آزادشوي وو او د کابل او اټك ترمنځ هم ټش د نه او په لار اوور ځرمه کلي د کابل او پیښور د حکمرانانو په لاس کې و، چې د نادرشاه افشار دیرغل هښه پرپښتو نخوا تېره شوه، د ۱۱۵۰—۱۱۵۲ ق ترمنځ یې ناصر خان د کابل او پیښور حکمران چې د ډهلي له درباره ګومارلی شوی و، مات کړ، دخیبر

(۱) د تفصیل لپاره وګورئ: پښتانه شعرا ۱ ر ۷۷ د کابل چاپ ۱۳۲۰ ش.

(۲) تحفه ۳۲.

ACKU

پښتنو ته یې ججه ور کړه (۱) خو چې بېرته له هنده خراسان ته ولاړ، خو یوسفزي ترسوا ته پرخپل حال آزاد پاته وو، خپل ملکان او جرگې یې درلودې.

تاسې په تېرو مخو کې ولوستل: چې د گردو پښتنو ټغر یې د بابر د کورنۍ سره له بابره تر اورنگ زیبه دوه سوه کاله پرله پسې په قومي او دیني او کله کله تش په سیاسي توگه جاري وې (۹۱۰-۱۱۱۸ ق) په دغو هنگامو او تودو اوسېدو جگړو کې د بهاني عناصرو د پیدا کېدو او ودې سره یو ځای د د غو سیمې پوند، او پر کلیو او بانډو باندې مېشته پښتنو برخه درلوده. او د غښتلیو او پر ځان رو ناستو خانانو او شاهزادگانو له خوا پر سر تکول کېدل. د پراني ازبادارۍ جنګې له هراته تر اټکه پر پښتونخوار پېدې، او د قندهار د سدوزو ابدالیو مشرانو په هرات فراه، قندهار، ملتان کې د خانۍ مرکز ونه جوړ کړي وو، چې له دوی څخه احمدشاه ابدالي د هرات د سدوزو مشر زمان خان زوی د قندهار د شېر سرخ په ملي جرگه کې په پاچهي وټاکل شو (شوال ۱۱۶۰ ق ۱۷۴۷ م)

د ابدالي احمدشاه سیاست داو، چې ټول خراسان او افغانستان (پښتونخوا) له آمو او دامغانه تر هرگلې او کشمیره سره یو کاندي، او پر هندوستان هم هغه جنګېدو وړپوي: کومه چې د بابر په لاس را کوزه شوې وه، احمدشاه ږغ داو:

ټوله یو دي که غلجي که ابدالي ي ... هغه چې یې د زړه ښېښه صفا ده
پښتانه دې ټوله لاس سره یو کاندي ... چې مو نن خزاهر لوري شاو خواده (۲)

احمدشاه چې د پښتون پاچاو، د فرید (شېرشاه سوري) او حمید (شیخ حمید لودي د تللي برم په یاد، ما ته وا ره د هند پر خوا تر اباسین واوښت، دی په خپله وایي:

د «فرید» او د «حمید» دور به بیا شي ... چې زه وکاندم پر هر لوري تاختونه (۳)

---

(۱) فرریر: د افغانانو تاریخ ۶۷ د لندن چاپ ۱۸۵۸ م

(۲) د لوی احمدشاه بابا ویناوې ۲۹ د کابل چاپ ۱۳۱۹ ش.

(۳) دغه کتاب ۳۲۱.

ACKU

احمد شاه په دغه فکر او لوړ عزم د گردو افغانانو منل شوی او ټاکلی مشر شو او هر کله چې به ده د هند په سفر د پېښور پر لار تېرېده د گردو پښتنو څخه به یې لښکر د ځان سره کول او په دغو کې به د سمې او غره یوسفزي هم وو. شېر محمد گنډاپور وایي:

«اما در عهد پادشاهی احمدشاه، در دوران که پادشاه افغان بود، پس همه اقوام بخوشی دل اطاعت نمودند وسرداران ایشان (یوسفزئی) همرکاب (۱) پادشاه بغزو هندوستان رفتند وخدمات وغزوات شایان بعمل آوردند.....» یو انگرېزي مؤرخ او سیاست مدار الفنسټون چې د (۱۸۰۹م) (۱۲۲۵ق) په پسرلي د شاه شجاع دربار ته پېښور ته راغی د دغه واقعیت په دې الفاظو را څرگندوي:

«د احمدشاه سلوک او مینه محبت د پښتنو له هرې قبیلې سره دومره زیات و چې یوې قبیلې به د هغه پر خلاف، بغاوت هم وکړ نو هغه، به هم هغوی سره د جنگ کولو نه گرېز کولو چې هسې نه چې د پښتنو ځان ومال ته نقصان ورسي یوسفزو، ترکلانو گیگیانو، اتمان خېلو، برمهمندو، دهشتنگر محمدزو، خلیلو مهمندو، افریدو شینوارو، اورکزو، داؤدزو، خټکو، بنگښو ته به هغه (بردراني) ویل او هم دومره مینه به یې هغوی سره کوله لکه چې به یې د خپلې قبیلې سره کوله.» (۲)

یوسفزي پښتانه خو په اصل کې د سړه بن له ځانگې څخه دي چې د پښتنو له څلورو برخو یوه غټه ځانگه ده او د قندهار سره یې یا اودالي (ـ دراني) اقوام هم له دغې ځانگې څخه دي. کله چې په نهم هجري قرن کې (لکه د مخه چې څرگنده شوه) یوسفزي کابل ته راوختل، نو یې د کابل د سیمې د لوړوالي په سبب بر پښتانه یا «بردراني» وبلل. او بیا چې دوی له کابله ورشېوه شول او د پېښور او اټک او سوات تر منځ په سمه او غره کې مېشته شول، نو دوی په هغه نامه «بردراني» یادېدل او احمد شاه هم په دغه نامه دوی خپل ورونه او د پښتنو د لوی اولس یوه غښتلې او درنه ځانگه بلل، او د قندهار په ښار کې

(۱) خورشید جهان ۹۶ ،

(۲) ایلفنسټن سلطنت کابل د لندن چاپ ۱۸۳۹م د قاضي عطاء الله د پښتنو تاریخ په حواله ارم ۱۰ د پېښور چاپ ۱۹۴۷م.

چې احمدشاه په ۱۱۷۳ ق) ودان کړ، یوبازار او دښار شرقي شمالي برخه د « بردراني » په نامه د یوسفزو او نورو سربوطو اقوامو د هستو ګنې لپاره وټاکله شوه، چې تر اوسه هم په دغه نامه یادیږي.

لکه چې تاسې د مخه ولوستل، یوسفزو د هیڅ پاچا د مطلق اطاعت جوغ پرخپله غاړه نه وا یښی. مګر کله چې احمدشاه ترخیبر را تیرشو، ګردو پښتنو تر سواته او باجوړه دی ومانه، او ده هم دد ې سیمې قومي غټان لکه فیض الله خان خلیل او عبدالصمد خان محمدزی داشنغر، اوفتح خان یوسفزی او ارسلاخان مومند او نور یې دخان مله کړل او له یوسفزو څخه یې یوه پیغله چې فاطمه نومیده خپل زوی تیمورشاه ته په ۱۱۸۳ ق واواده کړه، چې وروسته دشاه زمان مور او دافغانستان ملکه وه، او دفرمانو په سر کې به یې دا بیت لیکلی و:

سپهر رشك برد از بلندي جاهم   کنیز فاطمه و مادر زمانشاهم (۱)

دتیمورشاه په دربار کې هم موږ د دغې سیمې د مشرانو نومونه اورو، چې په جنګواو سفرو کې د پاچا ملګري دي. لکه په ۱۱۸۷ ق کال چې د سکهانو په جنګ کې د زنګي خان دواني سره شاه ولیخان د فتح خان کمال زوی او بهادرخان د فیض طلب خان محمد زي اشنغري زوی او د یوسفزو نور مشران ملګري وو (۲) او دغه بهادرخان هغه څوک دی، چې د د نیکه عبدالصمد خان داحمدشاه بابا د دربار غټ سړی د سرهند حکمران و. او د سرهند په جنګ کې شهید شوی و. او د حسیني په قول « امیر صاحب سخاوت بود که سخاوتش زبان زد خواص وعوام است و پانصد سوار همراه رکاب میماند (۳)
د یوسفزو لښکرخان کمال زوی هم د پنځو سو و سپرو نیزه والو مشرو او بل ظفرخان د فتح خان یوسفزي زوی له حسن ابداله ترکشمیره حکمران و (۴)

---

(۱) عزیزالدین وکیلي: درة الزمان ۵ د کابل چاپ ۳۳۷ ش.
(۲) امام الدین حسیني: تاریخ حسیني ۱۷۹ د کابل خطي نسخه.
(۳) دغه کتاب ۲۲۸ - ۳۲۵ - ۳۸۰
(۴) دغه کتاب ۳۷۰ - ۳۹۰

ACKU

حسيني د شاه زمان په اردو کې د دغو بېرو پښتنو د لښکرو شمېر تر باجوړه اتلس زره ته شوي ، چې گرده ما لیه یې اوه لکه روپۍ وه ورکوله (۱) او بوازي يوسفزي دوه زره دوه سوه سپاره د هند د سرحد اتو پاسنۍ او ختيځې ته ليږل چې د سوات او بونیر جنگي ځلمي به هم پکې وو . (۲)

په ۱۲۰۳ ق ۱۷۸۸ م چې آزاد خان د حاجي کريمداد بامېزي عرض بېگي زوی د کشمير افغاني حکمران و . د ده سره ځینې د سوات يوسفزي هم ملگري وو . مرحوم سيد جبار شاه د سوات آخرني سيد او معزول امير به دا لنډی ويلمه ، چې د سواتي پښتنو پيوستون له افغاني حکمرانانو سره ښيي :

سوات پرغاړه سي بار بايلود اوس د آزاد ترخنگ روان کشمير له ځمه (۳)

د احمد شاه لمسی شاه زمان يوځلي هغه پادشاه و ، د ښوبته چې گرد شمالي هندوستان بيا د احمد شاه په شېر له کابله سره ونښلوي او انگريزان چې د هند له شرقي خوا و ځنډه د ترخه د رياب پرغاړو د سوداگرو په جوله راختلي او د خپل استعمار او ناجايزاقتدار جال يې غوړاوه بېرته وشړي .

د د دغه مقصد لپاره د دهلي د باريشاهز ادگانو سره مفاهمه وکړه ، او د پنجاب سکهان يې وپوهول ، په لاهور کې يې د دوی مشر رنجيت سنگه هم د ځان ملگری کړ او په ۱۲۱۳ ق (۲۵ اکتوبر ۱۷۹۸ م) د پېښور پرلور وخوځېده .

لارډ لزلي د انگريز گورنر جنرال چې په کلکته کې ناست و د شاه زمان له دغه غورځنگه وېرېده او خپل ټول استعماري قوتونه يې دې خوا ته را وگومارل . په خاصه توگه بيا د دغه غورځنگ هغه وخت د پر تکړه او ډېرې ورشو ، چې د ناپليون استازي د شاه زمان د ربار او په شرقي هند کې د ټيپوسلطان شهيد دربار ته راورسېدل او د انگريز د پېشرفت د مخ نيوي لپاره سياسي خبرې اترې روانې وې .

---

(۱) امام الدين حسيني : تاريخ حسيني ۱۷۶ د کابل خطي نسخه

(۲) وکيلي : درة الزمان ۸۷ - ۳۰۱

(۳) دغه لنډی ما پخپله د سيد جبار شاه له خولې په سنه ۱۹۵۰ م په پېښور کې اورېدلې وه (حبيبي)

ACKU

انګریزانو دخپلوجاسوسانو پهیر د پنجاب دسکهانو او د ډهلي د باري شاهزاده ګانو اودکابل دربار ته راخوځولي و، او دشاه زمان دغورځنګ اطلاعات یې پرله پسې انګریزانو ته ورکول .

شاه زمان خوښه دنه هیواد کې هم دخپلوورونو اودرباري مشرانو په اختلاف کې نښتی و. خو ده ند افغاني متصرفه ولایتونه یې هم هیر نه وو، دی څو واره تر پنجابه ولاړ، خو د داخلي شخړو په سبب بیرته راستون شو. د انګریزانو ګورنرجنرال ته په ۶جون ۱۷۹۹ داخبر ورسید : چې شاه زمان دخپل درباردوه مشران وفادارخان او شیر محمد خان سره پخلا کړل او خپل موروثي ملک یې له اټکه تر هراته وفادارخان ته وسپاره. او له اټکه تر ډهلي پورې یې شیر محمد خان وګماره او ور ته یې وویل: «د وباواز لاهور سبب نفاق همراها برګشته امدیم و این معنی برمزاج ما بدولت خیلی ناګوار می ګذرد . تا وقتیکه درانجا نرسم ، خوشی خاطرنمی شود.» (۱)

انګریزانو لیدل که شاه زمان دافغانستان له لښکر سره د پیښور پرلار اټک ته راواوړي، دلته ګرده پښتانه او یوسفزي تر سوات ورسره دریږي او داحمدشاه بابا د پاني پت داستان بیانوی کیږي. نو یې په سیاسي چل ول لاس پورې کړ او خپل سفیر جان ملکم یې ایران ته واستاوه ، چې فتح علی شاه قاجار د خراسان او هرات پر خوا د افغانستان پرسیمو راوګوماري اوشاه زمان له پیښوره د هرات دساتنې لپاره بیرته پر شا ولاړشي . داستعماري انګریزانو دا چل کامیاب شو او په افغانستان کې خانه جنګي ولویده . او غلام محمد هندوستاني درویش چې د کمپنۍ په لمسون قندهار ته راغلی او هلته یې دیر قوي یلي سرداران دشاه زمان په مخالفت راپاخولي وو، هم پخپله

---

(۱) پرماتماشرن: فارسي اخبارات ومراسلات دډهلي چاپ ۱۹۶۶ . دا کتاب د هغو راپوروونو مجموعه ده چې د انګریزانو دشرقي هند د کمپنۍ جاسوسانو به د ۱۷۹۶ تر ۱۸۰۳ م پورې دګورنر جنرال دفتر ته ورکول . او دغه راپور نمبر ۱۲۲ د کتاب په ۳۸۳ مخ کې مفصلا درج دی. او همدغه کتاب د انګریزي استعمار تشویش د افغانستان له خوا اود شاه زمان له لښکر کشۍ څخه ښکاره کوي.

ACKU

دسیمه کې بریالی شو او شاه زمان هغه سرداران مړه کړل. پخپله دوی بیا خو بېر ته هند ته وتښتېد، مګر په افغانستان کې یې داسې اله ګوله واچوله، چې شاه زمان ولیول شو او ړوند کړ شو (۱۲۱۵ق. ۱۸۰۰م)

تر دې حادثې وروسته افغانستان څلوېښت کاله په خانه جنګی ګرفتار و، او سکهانو د دوی قوت او جرائت ومونډ، چې تر اټک را تېر شول، د خیبر تر خولې پورې راورسېدل (۱۸۱۸م) اوس نو د دې ځمکې اقتدار د سکهانو او یا وکړو سردارانو په لاس کې و، خو عملاً هم یوسفزي او هم د سوات د جګو سیمو پښتانه د سید احمد بریلوي د مجاهدینو سره ولاړ وو. دغه ډله هندي مجاهدین په ۱۲۴۱ق ۱۸۲۶م د قندهار او کابل له لارې پېښور ته راغلل او پښتانه له دې جهته ور سره ملګري شول، چې دوی د جهاد اعلان کړی و. دوی له سکهانو او د کابل د سردارانو سره د غرې ووهلې او د پښتنو د دود او رواج پر خلاف یې کاوونه شروع کړل،

خو پښتانه او د سمې او غرو یوسفزي ځني بېل شول لو مړی خو د دوی سره د پنجتار فتح خان د کوټې سید امیر پاچا او د زیدې اشرف خان او د هنډ جادي خان او د باجوړ امیر محمد خان ولاړ وو. او سید احمد بریلوي هم په جنګو کې پر سکهانو او کابلي سردارانو بریالی و. د بونېر او سوات په پښتنو کې هم وګرزېد او هغو هم دی د اسلامي جهاد لپاره په خپل امارت ومانه (۱) او دوه کاله یې په پېښور او پنجتار او ها ر کې تېر کړل، او خو جنګونه یې د پښتنو په مرسته له سکهانو او کابلي سردارانو سره وکړل، خو چې د ضلع هزاره په بالا کوټ کې د ۱۲۴۶ق په ذیقعده (مي ۱۸۳۱م) کې د مجاهدینو مشران لکه سید احمد او مولوي اسماعیل او نور د سکهانو په جنګ کې شهیدان شول. او هغه مجاهدان چې ژوندي پاتې شوي وو د باجوړ په سمې او چمرکند کې د پښتنو سره اوسېدل او د هند او افغانستان د آزادۍ غوښتونکو غورځنګونو او ملي مشرانو سره یې پیوستون درلود، او دا لمجاهد او شعله په نامه یې کله کله په فارسي، پښتو، اردو جریدې هم خورولې.

(۱) غلام رسول مهر: سید احمد شهید. ۳۴ د لاهور چاپ

پنځوس کاله بیا یوسفزو او نورو پښتنو په سمه او غرو کې تر سوات، بونیر او باجوړه د پښتنو الی پر دود دستور برابر آزاد ژوند کاوه، خود مختاري خانانو او ملایانو تر چوغ لاندې وو. کله به یې د سکهانو ظالمانو حاکمانو او کابلي سردارانو ته مالیات هم ورکول، خو چې په ۱۸۴۹م انګریزانو د سکهانو او سردارانو کمبله ورټوله کړه، پېښور یې ونیو، او د یوسفزو سیمه یې هم لږو ډېر د انګریزي استعمار په سیمو کې راګښې پسته.

(۸)

یوسفزي او انګریز، د سوات نوې امارت

د سوات سیمه د نولسم قرن په لومړیو لسیزو کې د پښتنو د دیني او سیاسي حرکاتو یوه مهم مرکز په توګه داسې مشهوره شوه، چې په لندن کې به انګریزانو د هغې څارنه کوله او سید جمال الدین افغان په خپل کتاب تتمة البیان کې هم د دغو خلکو د جهاد په یاد و نه او ستاینه، خپله خوښي او ویاړنه ښکاره کوله.

دا تلسم قرن په وروستنۍ لسیزه کې، د دې سوات د هامېزي ډېرې د کلي ته یوې شونې صافي کورنی کې میا عبدالغفور د عبدالواحد زوی وزیږید چې لومړی یې د خپل کاله کورواني کوله، بیا یې د علم او طریقت په زده کړه لاس پورې کړ. خو چې د ۱۸۲۸م په شاوخوا کې په پوهه او ستاینه توب داسې مشهور شو، چې ډېر خلک یې شاګردان او مریدان شول. ده نقشبندي طریقه له پېښوري حضرتجي او قادري طریقه له صاحبزاده محمد شعیب څخه په دولس کاله زهد او تقوا کې زده کړه. بیا چې په ۱۲۳۳ق کال د هندي مجاهدینو پېرد کابل له لوري راووسید، نو د دوی سره په تبلیغي او عملي جهاد کې شو. بیا سوات ته ولاړ، د سوات او بونیر او باجوړ او دیر په زرو مریدان یې منظم کړل، او په ۱۸۳۵م کال د امیر دوست محمدخان سره د شمشان په کلي کې د سکهانو سره په جهاد کې شامل و. کله چې امیر بېرته کابل ته ستون شو، نو د

سوات اخوند صاحب سوات ته ولاړ او په سیدو شریف کې دېره شو. (۱)

اوس نو انګریزانو په پېښور کې خپله چاوڼي جوړه کړه، استعماري چارو ته یې لاس ور ته کړ، نوې لارې چارې یې راوړې، او خپل اقتدار یې په منظمه توګه خوراوه، دېو سفزو په سمه کې یې د ملکانو او خانانو سره خبرې اترې کولې، او دوی یې د خپل استعماري منظم طاقت ترجوغ لاندې را ښکل.

اخوند صاحب خو یو مدبر او د پښتنو په ژوند او روحیاتو روږدی رهنما و. ده د سوات او بونیر او باجوړ د پښتنو یوه لویه جرګه راوغوښته. دوی یې ټوله په خپله روحاني جاذبه او اغېزناکه وینا، سره ونښلول او په ۱۸۵۰ م کال یې د ستانې او سیدو نکی سید اکبرشاه چې د سید احمد بریلوي ملګری او د دوی ساتونکی سړی و، د خلکو لپاره د «شرعي امام» په توګه وټاکه او په خپله اخوند «شیخ الاسلام» وګڼل شو. او له پردو پرنګیانو سره یې د «جهاد» فتوا ورکړه، چې د پرنګي لاس د سوات خاورې ته را اوږد نه شي. خو له بده مرغه سید اکبرشاه ژر په ۱۱ مې ۱۸۵۷ م کال مړ شو او ده زوی سید مبارکشاه یې پرځای ودرېده، او په خلکو کې اړودوړ ولوېده.

خو د اخوند صاحب په همت د خلکو جرګې را وغوښتلې شوې، او په سمه او لوړه کې د پرنګیانو سره د سواتیانو او ګردونو سفزو او پښتنو ډغرې روانې وې. په اکثرو غزاوو کې په خپله اخوند او سید مبارکشاه هم شامل وو لکه: لومړی، په ۱۸ د جولای ۱۸۵۷ م د ناونجي اول جنګ، چې د محمود زو رحیم خان او خدوخیل مقرب خان او مددخان یې د دې مشران وو. او د سوات د اخوند صاحب مریدان له دوی سره په جهاد کې ولاړوو. دغه رحیم خان د نمیرخان زوی خلکو د «زړور هوښیار» یا له

(۱) عبدالغفور قاسمي: تاریخ سوات د پېښور چاپ ۱۳۵۶ ق. نصرالله نصر: اخوند صاحب سوات د پېښور چاپ ۱۹۵۰ م. ولي محمد سواتي: د اخوند صاحب پښتو منظوم مناقب (خطي).

هیوګس: د سوات اخوند د لندن چاپ ۱۸۹۵ م. محمد اسماعیل طوروي: صاحب سوات د پېښور چاپ ۱۹۵۳ م.

ACKU

چې تردې جنګ وروسته يې په کرونو کې د جنګ د شهيدانو له کور نيو سره د مرستې لپاره «دشهيدو نيابه» و ټاکله (۱)

درهم : د پنجتار جنګ : د هند د مجاهدينو يوه ډله د مولوي نعمت الله په مشرۍ د يوسفزو د پنجتار په سنګل تهانه کې پراته وو. مير بازخان د مقرب خان دا کازوی ددوی ملګری و. او انګريزانو ته يې ماليه نه ورکوله. د سوات اخوندصاحب هم خپل مجاهدين له دوی سره ملګري کړل او پر پرنګيانو يې برخلونه کول. له پيښوره ميجرجنرل سډني کاټن او ميجر واکسن د ډېر و پلټنو سره راووتل او په اپريل ۱۸۵۸ م ددوار و خواو ډغرې سره شروع شوې. مير بازخان د جنګ پر ميدان شهيد شو. د مجاهدينو قايد ګرفتار او په دار شو. کلی يې وسوځل شو. انګرېزانو کوزه خوا يې ونړوله، پر نارنجی يې د پيلانو ترخوړ لاندې سره ګډه وډه کړه. (۲)

دريم : امبيله : د يوسفزو د سمې شمالي ځنګ ته د سدوم پر شرقي شمالي اړخ چې بونير ته لاروزي يو شي ميله اود جګ کنډ وپروت دی، چې امبيله يې بولي او سوق الجيشي اهميت لري. د لته د بونير، سوات، او هندي مجاهدينو او يوسفز و او ګردو پښتنو لښکرې سره يوځای شوې وې. مجاهدين د مولوي محمد عبدالله او ملك عيسی خان جدون په مشرۍ راغلل، په سوابۍ کې يې پر توپی حمله وکړه او پرنګيان يې وتښتول. د سوات اخوندصاحب هم له خپلو غازيانو سره راورسيد د ۱۸۶۳ م د اکتوبر په دريمه لسيزه کې سخت جنګونه ونښتل. د ډير، باجوړ، سوات، بونير او شاو خوا غازيانو په ميړانه درې څلور هفتې پر پرنګيانو داسې زغل کاوه، چې انګرېزي قومانډان نيول چمبرلين يې داوو زرو سلحو فوجيانو او توپخانې سره داسې په غار ننه يستل، چې پخپله چمبرلين ټپي شو او ۸۰۹ تنه پرنګيان مړي په ميدان کې پراته وو او پښتنو به ويل :

داميلي کېدل ر ماړه شو ل ... چې يې خوراك ود ګوره وو لړمونو نه

(۱) لوسمدن : دسوات راپورټ. د کلکتې چاپ ۱۹۰۰ م. يوسفي : يوسفزئي افغان ۳۹۲.

(۲) جيمس : د پيښور حکمران دلندن چاپ ۱۸۹۸ م. يوسفي : يوسفزئي افغان ۳۹۳.

پرنګيانو په مقابله کې د اسې ناورين ليدلی نو يې په ۱۸ نومبر ۱۸۶۳ م دوی لښکر ميدان ته راوستل ، چې اخوند صاحب هم پنځلس زره غازيان د دوی مخې ته ودرول ، د دسمبر تر ۱۵ پورې د اسې جنګ جاري و، او دوني خلک وو ژل شول چې دغه ځای «قتل ګړ» وباله شو . (۱)

د پښتنو تاريخ لږ ليکل شوی دی ، او که څه شته ، هغه هم د پردو او پخپله پرنګيانو ليکلي دي. خو پښتنو پخپلو کلو او بانډو کې عوامي شاعران درلودل ، چې په پښتو به يې دغو واقعاتو په بيان کې بدلې او چاربيتې ويلې . د سوات د جنګونو او د اخوند صاحب د غزاګانو بدلې ډېرې دي . مثلا احمد ګل د تکړی او سيدو نکی د بونير د جنګ په يوه چاربيته کې اخوند عبد الغفور ستايي :

غزا پسې راغلی دی په ګور يې الله نور که
مولا دې مشرف په هر طرف عبدالغفور که !

غزا پسې يې راوستل ګوجر له بيلچې نه
صاحب اره راغلي دي خطونه له ما نجي نه
زهر شو پرنګی چې شو خبر له دې لانجې نه
سوات کې يې ذوالفقار ، ملک يې په پښو باندې سور که
غزا پسې ...

تربور شو د انګريز ، د صاحب څومره خزانه ده ؟
خوراک يې شکرانه ، جامه يې واړه زر څو نه ده
قلعه يې چارچوبی په جماعت کې يې ستا نه ده
منګل به د انګريز په وينو رنګ لکه باتور که (۲)

---

(۱) جېمز دارمستتر : د پښتونخوا د شعر هار و بهار تشريحات ۲۲ د پاريس چاپ ۱۸۸۸ م .

(۲) دغه کتاب ۳۱ م د اچار بيته اوږده ده دلته يې تش دوه بنده وکښل شول چارچوبی : غسل خانه او د اودس ځای ته وايي.

اکبر شاه هم داخوند صاحب دملا پانو څخه و. هغه د قتل ګړ معرکه په یوه بدله کې بیان کړې ده. چې څو برخې يې دادي :

راغلي غازيان د پرنګي په دغه ګړ (۱) باندې
اوري قتل ګړ باندې

راغلي غازيان غزاله واړه لوړ په لووه عالمه — ګډېږي کړ په شور عالمه
داشادومخي (۲) خدای ورکړي دي په کووعالمه — اخلي به ترې پوره عالمه
توره يې نه‌وه، بزيږي ور کړ په لوړ (۳) باندې — اوري قتل ګړ باندې

پو بند وروسته د اخوند صاحب د ملا پانو شهادت داسې ښيي :

مولیان مړه شول را مد دشې اې د سوات صاحبه !
اوښې دې څاڅي برسات صاحبه !
په عاجزانو باندې شوی دی پسات صاحبه !
شو بو نور میرات صاحبه !
لکه بلبلې چې اريږي په لګړ (۴) باندې — اوري قتل ګړ باندې

په پای کې وايي :

نه حصار پوي مومنان ترينه خطرنه کوي — توپې پرې اثر نه کوي
خان پرې غازي کړي چې څوك د ين د پيغمبر نه کوي — بد دی چې باور نه کوي
زه اکبر شاه ملاو رحمه په ملا تړ باندې — اوري قتل ګړ باندې (۵)

په دغسې بدلو کې د غزاو څينې جزوئيات لا هم ښکاره کيږي. د پوهير د جنګ په چاربيته کې چې د پکلي د ترنګړي حميدګل ويلې ده، د انګريزي په لښکر کې ګووه او سيکان دوا ړه ښيي :

---

(۱) ګړ : دلته د مقراو استوګنې د ځای معنی لري .
(۲) شاد و مخي : مراد پرنګیان دي، چې مخو نه يې د پيزو په څېر سره دي.
(۳) لوړ : سوتی، دوهلو غټ لرګی
(۴) لګړ: يو ښکاري مرغه دی، لکه شا هين .
(۵) د پښتو نخواد شعر هار و بهار ۱۶۱

دانګریز پلټنې راغلې کلکتې نه   ور سره څېنې سیکان، ډېل ګوره وو

د پښتنو له لښکره سره یو نیروال، چمله وال، ملکاوال ګردهملګري وو. د سوات له قا-

شقاره هم غازیان راغلي وو. په دغه بدله کې وایي:

د باجوړ زلمي پرواړه کړل تمام   چې لښکري ور له راغلې له قاشقاره (۱)

د نواب جان په یوه چار بیته کې د یو نیر د جنګ پهلوانانو له کله اخوند صاحب او د بر کلي ناصرخان او د سیلمې او سوات یوسفزي او دسور کاوې شهید ډیا شتني جنګونه ستاینه کیږي چې کسر یې دادی:

په سر د قتل کړ پرنګي ډېر وکه ارمان   شوه چیغه د خطر پسې

په سنګرګو یې تیاره شوه چې لیدل به یې غازیان   ګم راغی سراسر پسې

د مسې څو بدایې د هارو بهار په ،تر ،س د خونو کې اودستتر د دغه زخت د شاعرانو له خولې کښلي او چاپ کړي دي چې د سوات او یوسفزو او تر قاشقاره د غزاګانو او غازیانو او څمنو رطن اروشانو نومونه او کارنامې پکې ثبت دي.

د طالب ګل له یوې چار بیتې څخه د غه یو بند د انګریز حالت ښه روښانه کوي:

په پرنګ باندې معامله شوله ترډېره   بیرته تښتي که چا ور کړه وله لار

تو به ګډ شو سوات، له سمې، له بونیره   ډېر عالم شو په کندو کې تري مردار

دا چمله یې کړه د دوی له مرګه تېره   چې راتله به پښتانه پرې وار په وار

چې د سوات عالمو وکړ ور ته پام   باجوړو له پرنګي وکړه قتلونه

(هارو بهار ۲۷)

---

(۱) د غه کتاب ۱۹

د پرنګيانو څوارلس لوی منصب داران هم په امېله کې غازيانو وو يشتل. پرنګيانو ملکادد غه ځای د يوه خاين ملک زيدالله خان په ملګري وسوالځه، او پرنګي قومانداندان د دغه خيانت په مقابل کې ده ته خپله تفنګچه وبخښله. خو په ۱۸٦۸م بخپله دده، قومي پښتنو دی په همدغه وسله وواژه: (۱)

تو هم شب را بسر کیسی بری ای شمع کم فرصت !

گرفتم سوختی پروانه آتش بجانی را

پرنګيانو ولېدل چې په توره او توپک او توپ او اورد پښتنو سره په دغو غرو کې دغرې وهل اسان کار نه دی. نو يې ډېر لاس وپښې و وهل. چې په پښتنو کې بېلتون واچوي او دوی پخپله سره وجنګوي. له بده مرغه خو پښتانه پخپله هم يو له بله ډېر سره خوري، او کورنيو جنګو ته تيار وي د ۱۸٦۸م په فبروري کې د بونېر يو څو خانان د هندي مجاهدينو سره يو ځای د سوات د خلکو او اخوند صاحب سره د جنګ په نيامت راوخوځېدل چې د اخوند صاحب لښکر بريالي شول او هغه خلک وتښتېدل او د اخوند اقتدار پر بونېر او چغرزو باندې لا هم ټينګ شو. (۲)

د بونېر او غرنيو پښتنو اشوزو، دولت زو، نورازو او نورو قبيلو پرغلو نه د پرنګيانو پرسيمو اوسدوم باندې تر ۱۸۷۷م پورې هم جاري وو. چې يو مشر يې عجب خان د مردان د چاروګلی ملک او د ملا مېرو روښاني لمسی و. دی پرنګيانو جرګې ته راوبلله، په دې چم يې ونيو او په ۱۸۷۸م کال يې په دار وځړاوه. (۳)

دسوات دغه دغو رځنګ او پاڅون دوره هغه وخت تېره شوه چې د سوات روحاني مجاهد قايد اخوند عبدالغفور په ۷ محرم ۱۲۹۵ق = ۱۲ جنوري ۱۸۷۷م په سيدو شريف کې وفات او هور يې بخ شو. د اخوند صاحب شخصيت او درايت او روحاني نفوذ

---

(۱) يوسفزئی افغان ۳۳۰.

(۲) دغه کتاب ۳۳۱.

(۳) دغه کتاب ۳۳۲

د سوات د تاریخ وروستنی ځلانده پاڼه ده. د ده پښتو یو مناجات هم منظوم کړی و
او ډیر مجاهد او مشهور شاګردان یې لرل، چې له هغو څخه ملا نجم الدین د جلال آباد
د هډې صاحب (متوفا ۱۳۱۹ ق) او عبدالوهاب د مانکي شریف پیر د پښتو عقاید المؤمنین
ناظم (متوفا ۱۳۲۲ ق) او ملا ابوبکر د غزني پاسني ملا او فیض محمد د کابل د دهو سهي
اخوند او د کابل د شمالي خوا د تګاو میا حمید الله او د تیمل ګړو ملا او د دیرشاه بابا او
د کربوغې ملا او د کندیه ملا او کشر میا ګل جان او د شاشو برسوات ملا او د مترا ملا
(۱) او نور په زرو مریدان او مجاهد شاګردان وو. چې د ارشاد سلسلې یې
تر اوسه لا هم چلیږي.

اخوند د کابل له دربار او افغاني شاهانو سره هم صمیمانه پیوستون درلود.
اول به یې خطبه د افغاني پاچا په نامه ویله. افغاني سکه هم هلته چلیده او خلکو یې
خاوره په افغانستان پورې تړلې ګڼله. او دا ټول د اخوند صاحب همت او مجاهدت و
چې د سوات سیمه یې له پرنګ څخه خپله ساتلې او هلته یې اسلامي احکام او
اسلامي حکومت د متفرقو او سرکښو قبیلو په اتفاق چلاوه. او د کابل استازي به
هم ده ته ورتلل. لکه چې په ۱۸۷٦ ق چې امیر شیرعلي خان خپل سفیر احمد خان
مارکزی د جلال آباد حاکم سوات ته واستاوه. خو اخوند دوه نی عاقل سړی و، چې
د افغانستان د شاهزادګانو په داخلي چارو او شخړو کې یې لاس نه واهه او ګردو
خلکو ته به یې د اسلامي ورورۍ لارښوونه. په ۱۲۹۰ ق کال امیر شیرعلي خان
خپل ولیعهد عبدالله جان په یوه فرمان کې اخوند صاحب ته معرفي کړ، او هغه هم
ومانه او همیار کی لیک یې کابل ته راواستاوه (دوشنبه ۱۳ شوال ۱۲۹۰ ق) چې
دغه منل لیک د کابل په شمس النهار کې چاپ شوی دی. (۲) او څنګه چې د دغو
ځایو خلکو تل ځانونه له افغانستانه سره تښتلي ګڼل، نو په ۱۲۹۲ ق کال چې د باجوړ
د فیض طلب خان او د ناوګی د غلام حیدر خان اختلاف شو، د امیر شیرعلي خان په توصیه

---

(۱) حجة البیضاء د بمبئی طبع ۱۳۱۱ ق

(۲) شمس النهار. د کابل چاپ ۷ شماره، لومړی کال ۱۲۹۰ ق. د اخوند
صاحب د ۱۳ شوال ۱۲۹۰ مکتوب د امیر شیرعلي خان په نامه.

ACKU

يې دغه ښځه سره سمه کړه او روغه يې وکړه او هم په ۱۲۹۱ ق کال د چترال د مهترزوي نظام الملک د امير شيرعلي خان دربار ته راغلی و. (۱) د اخوند تر وفات وروسته په سوات کې د جهاد نغری سوړ شو. په ۱۸۹۷ م د سالارزو او بونېر زلمو پر ملاکنډ بريد وکړ، خو پرنګيانو اوس اخوند غوندې کلک او ټينګ مقابل نه درلود د دوی لس ورځې جنګ وکړ، بيرته د انګريز راج ټينګ شو، او په ۱۹ جنوري ۱۸۹۸ م د اشغره وشليده. (۲) خو پرنګيانو پر ګردو غرونو باندې خپله قبضه ټينګوله. ملکان، خانان او نوابان او غټ زمينداران او روحانيان يې ګرده په سوات، چترال باجوړ، دير، بونير، کوهستان، تالاش، چملاس، تورامب او الايي او پکلی پورې د ځان ملګري کول او د زوي په ډول به يې د خلکو وينې زبېښلې.

(۹)

تر اخوند را وروسته سوات

په ۱۸۹۵ م کال پرنګيانو د خپل تسلط ټينګولو لپاره د ملاکنډ، سوات، دير، چترال، باجوړ د غرنيو سيمو د پښتنو د ايلولو او ټکولو له نهايت، د ملاکنډ ايجنسي د يوه پوليټيکل ايجنټ ميجر اې ډين تر مشرۍ لاندې جوړه کړه او له پېښوره يې تر چتراله پورې په پاخه سړک جوړولو لاس پورې کړ.

د دې لارې جوړولو ضرورت او اهميت د حکومت هند په يوه خط ۸ مې ۱۸۹۵ م نمبر ۳۳ کې څرګند شوی و. خو د انګلنډ مرکزي حکومت او د لارډ روزبري کابينې نه غوښتل چې په چترال کې مداخله وکړي او د ۱۳ جون ۱۸۹۵ م په يو ځوابيه کې يې له دې کار سره په ښکاره مخالفت کړی و. خو د روزبري د حکومت تر سقوط وروسته چې د لارډ سالسبري کابينه راغله، د مردان او هوتي او ملاکنډ او رانيږ-

---

(۱) عبدالحي حبيبي: د افغانستان پېښليک ۱۰۲ د کابل چاپ ۱۳۵۳ ش.

(۲) يوسفزئي ۳۳۲.

ACKU

زوا وچکدري او سوات اولو هاري له لاري يې ترچترال له پوځ سړک جوړ کړ (۱) او ټول د غه قبايل يې د خپل تسلط او پوځي يرغلو نو ترز غل لاندې راوستل او هم د لته و چې پښتنو به و يل :

چر ته لندن چر ته چترال د ی   بې ننګي زور شوه، پير نګي چترال له ځينه

پرنګي خو په خپلو استعماري چار واخته و، د ۱۸۹۶ م تر بندوبست وروسته ار تې د کرنې ځمکې، ځينو غټو غټو خانانو او نوابانو ته ور کړې شوې او دفيوډاليزم ريښې يې د هرې ټينګې او کښې کړې . دغه زميندار ان او نوابان د پر نګيا نو سلسه و و . خو په کښو ورکښو او خلکو کې لا هغه د پرنګيانو سره تر بور کلوي و ه . د ۱۸۹۷ ام په منسي کې د بر سوات خلك بيا جنګ ته تيار شول او د پرنو ا ب خيلو با دارانو پرنګيانو ته خبر ور کړ، چې د پالم ملا صاحب د خپلو مريدانو سر ، د جهاد تياری کوي.

د سوات په لوم ړي پړاو کې چو هخا ی لنډا کی نو میږي . د لته په ۱۸ جولا ې ۱۸۹۷ م ملا مستان غازي چې پرنګيا نو لېونی ملا او خلکو سر تور فقير باله او اصل نوم يې سعدالله خان د بونېر له بوې درنې کور نۍ څخه و ، د جهاد توغ پورته او د شپې يې نا بيره پر ملا کنډ حمله وکړه . د لته له پرنګيانو سره د پښتنو لاس په لاس جنګ وشو . ترسها ره غازيان شهيدان شول او د پر نګي د رې لوی منصب داران مړه او درې ټپي او ۱۲ سپاهيان مړه او ۱۳ ټپي شو ل (۲) تردې وروسته د سوات او باجوړ غازيان هم راورسېدل په چکدره ، امان دره کې تر ۱۳ جولا ې ۱۸۹۷ م ور وسته سخت جنګونه وو . او د اګست په اخرنۍ لسيزه کې جنرال بلډ پر بر سوات او جنډول باندې هم يرغل وکړ . پښتنو د سپتمبر تر پايه په لوړ ه او ژوروه کې مقاومت کاوه . خو چې د ا کتوبر په يو و لسمه ځينې ساز شکاره نوابان لکه د خارخان د جار نواب ، د نواګۍ خان او نور وطن فروښا ن په نوي کلي کې سره راټول شول د نواګی خان لس زره روپۍ او خارخان د رې نيم ز ره او د جار خان دوه نيم زره

(۱) يو سفزئی افغا ن . ۴۴

(۲) د هـ کتاب ۳۳۲

ACKU

روپۍ له پرنګیانو څخه واخیستې (۱) او خپل آزاد وطن او غیرتمن خلک یې پر پرنګي خرڅ کړل.

داود آزاد او ننګیالي یوسفزو او سواتیانو افسوسناک انجام چې یې ننګوالي وطن د څومره خانانو څخه پر پردو باندې خرڅ کړل؟ او دا هغه قوم و چې د بابر او اکبر او اورنګ راج یې هم نه و منلی.

د سوات او یوسفزو د آزادۍ رڼې ورځې تیرې شوې وې. په دې کې د ملا الیاس اخوند کړوسی غلام‌محمد خان دا تلسمې پېړۍ په منځ کې د خانۍ پر ګټ ناست و تر ده وروسته قاسم خان بیا رحمت‌خان (مړ ۱۸۸۳ م) بیا نواب محمد شریف خان (مړ ۱۹۰۳ م) بیا نواب باچا خان (مړ ۱۹۲۵ م) بیا نواب شاه جهان (عزل ۱۹۶۰ م) د پرنګیانو دلاس ګوډاګیان د خلکو په وینو زبېښلو بوخت وو. خو د دې سیمې وروستنی پښتون اتل د باجوړ د جندول مشر حاجي امراخان (عمراخان) د عباس خان مستي خیل زوی په ۱۸۶۹ م کال پر باجوړ او دیر خپله خاني ټینګه کړه، هر ځای یې جنګي ټینګې او ښکلې کلاوې جوړې کړې. او په نوي ډول یې لښکر مسلح او تنظیم کړل. خو چې په ۱۸۹۰ م دا اقتدار جګې څوکې ته ورسېد، پرنګیان یې و بېرول او د شا وخوا نوابان او خانان یې پر راولاړ کړل. ځکه چې امیر عبدالرحمن خان هم په کابل کې پرنګیانو ته لکۍ ښوروله، نو یې له کابله مکراني ملا دامراخان په مخالفت جندول ته ور واستاوه. خو امراخان یو مدبر او پوه سړی و، دغه ګرده ورانې یې له‌دلې او چاره یې کوله، او چترال یې هم ونیوه.

په ۳ مارچ ۱۸۹۵ م پرنګیانو له پېښوره خپل د دېر مسلح لښکر د جنرال سر رابرټ لو په مشرۍ د پنځو نورو عسکري قوماندانانو سره د سوات له لوري د امراخان پر ملي جنګیالو باندې راوخېژول. د پر جنګونه وشول، او د غازیانو د پرې وینې توی شوې. د پرنګیانو خو هم لښکر غښتلی او منظم او وسله وال وو، هم یې په خلکو کې نفاق اچاوه، او سازشکاره وطن فروش خانان یې راولاړول. خو چې په ۱۷ اپریل ۱۸۹۵ م

---

(۱) دغه کتاب ۸۵ م

د امراخان دا قتدار ستوری را پرېووت او کابل ته ولاړ، چې د لته د افغانستان د شهزاده په ډول اوسېده. او پرنګیانو به ویل: «ټوله قبایلي مشران یا زموږ په لاس کې دي، یا زموږ د ملګري د افغانستان دامیر په لاس کې.» (۱)

امراخان په ۱۳۲۱ق کال په کابل کې وفات، او د کابل د چهاردهي د ویسل آباد د بالاجوی په هدیره کې ښخ دی. اولاده یې د کوهدامن پر هغو مځکو باندې اوسي چې د افغانستان دولت هغه ته ور بښلې وې.(۲)

۱۰
د سوات لرغونی پلټنې

د سوات ښکلې سیمه چې د افغانستان پر لار کابل، کونړ، باجوړ او اباسین پر ته ده، د پانیني په آثارو کې د ۳۵۰ق.م راهیسې خوا ادیانه بللې شوې، چې په پراکرېت کې اوجیانه وه، او معنا یې هم باغستان یا بوستان غوندې ځای دی. (۳)

دا نوم د پښتو په کومک په تحلیلوو: ادي Uddi ودې د پښتو د ودې څخه رېښه لري، چې نشو و نما او وده کول او سمسوریدل دي. له دې سره چې د یانه = وانه = بڼ یا پخور وهلي، نو به ادیانه = ودې بڼ شي. یعنې وده کوونکی باغ یا سمسور بڼ چې په پارسو یې بوستان یا ګلستان بولي.

---

(۱) د غبار کتاب ۳۸۵

(۲) عبدالروف بېنوا: پښتونستان ۳۳ ع د کابل چاپ ۱۳۳۰ ش.

(۳) سموئیل بیل: د سي یو، کي پښتو ترجمه ۱۸۵ د کابل چاپ ۱۳۵۷ ش. بیل په حاشیه کې وایي: ځکه چې سوات ډېر بڼ په خیر دی، نو ادیانه نومېده.

تاسې د مخه و اوستل چې د ریګوید په سندرو کې د سوات د رود نوم سوتي یا سواستو دی.
ځکه چې د دغه رود اوبه ډېرې او چېنو څخه راځي ، نو ډېرې رڼې او سپینې اوبه دي.
په لرغونو آریایي ژبو کې د دغه اوسني پښتو سپین او یا سپېد . لکه سپیتا ـ سویتا
سپېنتا لوستل کېده چې په اوستا کې SPAETA او په پهلوي کې SPET = SAITA
او په ویدي ژبه کې سویت CVET و (۱)

داسې ښکاري چې د سوات نوم دې هم د اوبو د سپین والي له جهته له د غو لرغو-
نیو کلما تو له ریښې څخه وي ، چې په اوم میلادي قرن کې هم د چین زایر هیون-
څنګ د غه سپینې او رڼې او به ستایلې ، چې د ښادار له بڼه ، رڼې څپې د هندارې
غوندې واوزي (۲) او هم د غه سپینې اورڼې اوبه ابوریحان بیروني هم یا د وې
چې د جیوه سرمن JIVASARMAN اختر د کشمیر خالقه د دغه سیا شتې په ۲٦ – ۲۷
ورځ کوي او مالده وی څخه پوښتنه وکړه چې د غه اختر ولې کوی ؟ دوی و یل:
د جهلم د رود د سرچینې پر کینه غاړه یو ډنډ و چې خدای شهر نومېده ، او د غه ډنډ
د وساکه د میاشتې په نیمه کې چې اوبه یې ډېرې سپینې لرګي واوړل . د غه ځای په
سوات کې و. د کیري (اوسني ګړی) پر یو څنګ پروت دی او دلته د ري پنځوس
ویالې سره کېږي . په دغو دوو ورځو کې د دغو ویالو اوبه خورا سپینې وي. او
خلک وایي دا ځکه چې مهادیوا په همدغو ورځو دلته لمبېدلی و.» (۳)

اوس هم د سوات د سیدو شریف په شاوخوا کلیو کې یو ځای په دغه زاړه نامه په
پښتو «سپینې اوبه» یعنې «آب سپید» بولي ، او دا راښيي چې د سوات نوم به له دغو
رڼو اوبو له لرغونې ریښې څخه راوتلی وي.

سوات داریایي اقوا مو د تېرېدلو ځای او هم تاتوبی شو ، یالوی سکندر له دې

---

(۱) دکتور معین : د برهان قاطع حاشیه ۹۳ . ادبار تولمه او نیبرګ په حواله . د تهران چاپ ۱۳۴۲ ش

(۲) د سی- یو - کی پښتو ترجمه ۱۹۳۱

(۳) البیروني: کتاب الهند ۲ر۱۴۲ درزخاوا نګرېزي ترجمه د لاهور چاپ ۱۹٦۲م.

لاړې هند ته ولاړ. او کله چې تر ده وروسته یې یوناني جنرالان په بلخ از دهندو کش په سیمو او په شمال شرقي هند کې په جنګریز بوخت وو، نو بیا دیوناني او باختري تمدن اثرونه هلته ښکاریدل، چې وروسته نو دبودیزم یو ښکلی او مهم مرکز هم شو خوشحال خان په سوات نامه کې وایي:

هلته لویې مناري شته، بتخانې شته ـ لوی کوټونه، حویلۍ د زمانې شته.

د نونسمې پېړی تر لومړیو کلونو پورې چې پرنګیان تر سواته نه وو رسیدلي. د غو لرغونو ودانیو ته د چا پام نه و، خو د خوشحال خان شاعر نظر په اولسمه پېړی کې لا پر دغو لرغونو بتخانو او منارو او کوټونو باندي لویدلی او په لوړ همت کې یې یاد کړي دي.

دسوات د بودائیانو زړې بتخانې چې سنګهارامه یا ستوپه (پښتو توپ) بللې کیدې پخوا په رام کنډه (خدوخیل) منګور، کاټلي، دودي ګرام، سوني ګرام. پنځي ګرام کانجي ګرام او بونیر کې لیدلې کیدې، چې له ۲۶۰ ق. م او اشوکا له وخته بیا تر اتمې پېړۍ پورې یې په هندي او بودایي او یوناني او کوشاني او یفتلي شاهي کورنیو پورې اړه درلوده.

وایي چې په لرغونیوو ختو کې دسوات د رود د سرچینو په پوړنو کې بوغت اژدهار (ښامار) چې اپالاله نومیده اوسیده، او تاتا ګاتا بودا دغه مضر ژوی سمې لارې ته راواړاوه چې دخلکو کښتونو ته به زیان نه رسوي. او همدلته لرغه لوړ تاتا ګاتا خپله چینه پر یو للې اوار ه کړې وه. چې پر ده اري يې څپونه تر اوسه لا هم ښکاري. او پر بله برخه باندې هم تاتاګاتا (بودا) د پښې نښه هم لیدل کیږي. (۱)

او په ۱۸۹۵ م د سوات په دره کې، کې یو ډبر لیک په خروښتهي خط مونډلی شوی و. تاریخ یې د شروا نه میاشتې شلمه کال ۱۱۳ = ۵ جولای ۹۲ م دی، چې اوس دلاهور په موزیم کې خوندي دی. او دلته یوه سړي بوداو بوډنه جوړ کړی و. (۲)

---

(۱) سی ـ یو ـ کی ار ۱۸۸

(۲) ستین کونو: خروښتهي ډبر لیکونه ۲-۵-۹ انګلیسي داکسفورد دچاپ ۱۹۲۹ م.

د خروشتهي خط د غسې ډېر ليکونه Kharoshthi—Inscriptions چې ګرده تر ۱۹۰۰ کاله لا زاړه دي. د مقامي خلکو يا هندي شاهزادګانو په نامه د سوات په شاوخوا کې کشف شوي دي چې د پېښور، لاهور، سوات يا لندن په موزيمو کې خوندي دي لکه:

(۱) د باجوړ د مېا کلي مهر د يوه يوناني حکمران په نامه (۲) د امب د ډېرۍ کلي ډبرليک د لاهور په موزيم کې د ۱۱۶ م کال (۳) د جمال ګړۍ ډبرليکونه: د يوه د بني دار المسا کېن جوړونه په ۲۷۵ م. نور پنځه ډبرليکونه چې تاريخ نه لري (۴) د مهابن د قلعه سنګ ډبرليک ۱۷ م د لاهور موزيم. (۵) د باچاد کلي ډبرليک د يوه ځاد کېنلو تاريخ ۲۷ م د لاهور موزيم. (۶) د پنجتاو د سالم پور کتيبه چې په ۳۸م کال د وه باغ وقف شوې دي. (۷) له نورو مختلفې کتيبې مختلفو موزيمو کې (۸) په کنګله کې د پنجکوړې پرغاړه د يوه غره پر پرښه باندې يوه نوشته (۹) د سوات د يوه خاورين لوښي نوشته د يوه يوناني حکمران له خوا (۱۰) د تخت باهي ډبرليکونه د ۱۹ م حدود د پېښور په موزيم کې (۱۱) د تېرت پر يوه پرښه د سوات په کوهستان کې د بوداد مذهب ترنقش لاندې (۱۲) د سوات د بټکړې پر يوه مات خاورين لوښي نوشته (۱۳) د کوز سوات د لوربان تنګي د پېلامې کلي پنځه ډبرليکونه د کلکتې په موزه کې. (۱)

د سوات د لرغونو آثارو د کېندنو او پلټنو کار له ۱۹۵۶ م را پدې خوا د ايټالوي علمي ډلې په لاس شروع شوی دی چې د زړو ښارو او ودانيو ځايونه يې کېندلي او خورا ډېر آثار يې را ايستلي دي چې د سوات په موزيم کې پراته دي.

دغه علمي ډله وايي چې په دغو لرغونو آثارو کې له ۵۰۰ ق. م څخه را-پدې خوا شيان پيدا شوي دي. د اوډيګرام له سوندل شوو آثارو څخه ښکاري

(۱) دغه کتاب: مختلف مخونه حبيبي: تاريخ خط و نوشته هاى کهن افغانستان ۲۹-۹۴ طبع کابل ۱۳۵۰ هـ.

چې دغه ځای د سکندر د حملې پر وخت هم ودان و او د سلطان محمود په زمانه کې بیا ودان شوی و. په ځینو نورو ځایو کې د دریمې او څلورمې میلادي پېړۍ آثار پیدا شوي دي او منګوره هم هغه ځای دی، چې په ۵-۶ پېړۍ کې د حکومت مرکز و. هن ین چیني سیاح چې په ۵۱۸ م د تالو معبد یاد کړی دی. هغه دغه اوسنی بتکره ده، چې پوسل وشل واړه معبدونه یې شاوخوا ته پراته وو، او اوس هم ډېر آثار پکې را وتلي دي او دلته د ډېرو ښو شیانو او بوتانو د جوړولو فن داسې لوړې درجې ته رسېدلی و، چې د پروفیسر توچي په قول په اومه پېړۍ کې د دې ځای استاکاران چین ته بوول شوي وو، چې هلته معبدونه په ښکلو هنري ښکلو آثارو ښایسته کاندي. (۱)

(۱۱)

خوشحال خان او سوات

د ختکو او یوسفزو ترمنځ پوله کابل رود چې دوی یې د اباسین په اعتبار «لنډی» بولي بهېږي، ښی خوا ته له نوښاره تر اټکه د ختکو او کیڼ لاس ته د یوسفزو سیمه ده یوسفزي خو ترسوات او بونیره پراته او پولوی پښتون ټبر دی چې د خوشحال خان په وخت کې یوازې د سمې یوسفزي یو ولس زره کوره وو چې ګرده پنځه زره سپاره ځنې راوتل (۲)

ختک خو په شمېر کې له اوه دیې د دېرشو تېو، نه نیم زرو کورو ته رسېده. (۳) چې اوس یې تر لسو دوو لکو تنو ته نږدې دي. (۴) دوی د لویو لارو سره نږدې پراته وو، او په خاصه توګه ملك اکوړی (۹۵۲-۱۰۰۲ ق) د چنګوزوی د کوهاټ په کربوغه کې اوسېده چې د اباسین تر پورګلو پوله منځه راووت او د ختکو په سرای

---

(۱) پروفیسر توچي: د کراچي د ډان ورځپاڼه د سپتمبر شمېره ۱۹۵۸ م.

(۲) تاریخ مرصع ۲۷۸.

(۳) د غه کتاب ۲۶۵

(۴) دوست محمد کامل: خوشحال خان ختك ۷، د پېښور چاپ ۱۹۵۱ م.

ACKU

کې د کابل رود پرغاړه مېشت شو، چې دغه ځای دده په نامه اکوړه و باله شو.
(حدود ۹۸۹).

دډهلي مغولي دولت دخپل دې له پېرخاصوصه سره سم دغښتلو اوګڼو یوسفزیوه دوهلو او ټکولو لپاره د کابل سین پرجنوبي غاړه داټک او پېښور پر لویه لاردخټکو یوه ښتلي او سره نښتې د پښتنو کورنۍ له خدایه غوښته چې هم په قبیلو یې فیوډالي ډګر کې او هم په میدان کې د یوسفزو مخې ته ودرېږي. نو لکه چې د هر استعماري قوت کړن- لاره «دنوروسره جنګول او پردوی حکومت چلول وي» د پېښور او کابل صوبه دارانو او منصب دارانو هم دیوسفزو او خټکو ترمنځ د جنګ اور بلاوه، او د پښتنو په سره جنګولو کې به یې خپلې ګټې پلټلې. لکه په ۹۵۰ ق چې امیرخان دمغولي دولت حکمران نه لکه روپۍ د ملک حمزه په سیله کې دکړېږې دمومندو د وهلو لپاره خرڅې کړې وې. (۱)

دخوشحال خان دکورنۍ او د یوسفزو دغه فیوډالي رقابت پخوانی و، کله چې اکبرپاچا په ۹۸۹ق د خپل ورور میرزا محمد حکیم ایلولو ته راتلی په نیلاب کې یې له خیرآباده ترنوښاره سیمه ګرده ملک اکوړي ته ورکړه (۲) نو د ۹۹۴ق ۱۵۸۶م په هغه خونړۍ جګړه کې چې داکبرلوی وزیر بیربل هم غځول شوی و، خټک داکبرپاچا په سیله کې ولاړو، او وروسته نو هم د یحیی خان او شهباز خان په وختو کې د خټکو او یوسفزو دغه بدي وې چې افضل خان خټک یې احوال لیکلي دي (۳) او د (۱۰۵۰ق) کال دروژې په میاشت کې دخوشحال خان پلار شهباز خان هم د یوسفزو د کمال زیو په ټپه کې ټپي او مړشوی و:

سـن د هجر زر پنځوس و   چې شهید شو شهباز خان (۴)

تردې دمخه دشهباز پلار یحیی خان (۹۶۹ - ۱۰۱۹ ق) چې د اکوړي زوی و

---

(۱) تاریخ مرصع ۵۰۲.
(۲) دغه ۲۶۵
(۳) دغه ۲۶۸
(۴) دغه ۲۷۰

« له یوسفزوخخه مصري کوټ (باندہ) نیولې ، اوښه ښه سرداران د یوسفزو یې د ملك ماموسره وژلي وو ، او بیا چې شهباز خان ښه ښه په ر کاب فتح مآب کښېښوه ، خوب او آرام د یوسفزیو ورك شو ، کرات و مرات یې سندن مړه کړه ... او په وخت د خپلې سرداری یې له منډیه له اکوزیه نه یې خراج او با ج اخست . تمام سند ن یې په ضرب د توري مسخر کړي وو .» (۱)

په دې ډول « د یوسفز و عداوت او دښمني په مرات و خان علیین مکان ته با تو شو ه » (۲) او دغه بد مرغي تر ځلورو پېړ یو او خوشحال پورې را ور سیده چې د ځینکو کورنی «دولت خواهه» او یوسفزي «متمرد» ګڼل کېد ل (۳) او د دوی د قبیلوي جنګو نو او رغلو نو پیښې په تاریخ مرصع کې ډېرې هر کند ې شوې دي.

کله چې د اور نګزیب پاچهي د پښتو نخوا پر سمو باندې له قندهاره تر اټکه وا غله او خو شحال خان هم د ګرد و پښتنو د یوې ګډ ې خو ښتنې او غاو په خاطر د ې ملي پا څون او پیښتني غور ځنګ پسر کې ودرېده او د اسې یې ویل :

درست پښتون تر قند هاره تر اټکه   سره یو د ننګ په کار پټ او ښکار

د لته نواوس دده د مشر ی مقام او د شاعر په څېر د خلکو د ښو ونکي او رهبر په ډ ډه دا تقاضاوه چې دزړ و ناوړ و او ضرر ناکو ناغېړ یو او بد یو څخه لاس و اخلي او د ډهلي د پاچهانو په ګټه دخپلو پښتنو سره و نه جنګېږ ي . دی پر خپل ځوانۍ حا ل او د ډهلي د پر دي دولت پر نوکر ي او دولت خواهي افسوس کوي او داسې وايي :

---

(۱) د غه ۲٦۸

(۲) همد غه.

(۳) همد غه ۲۷۸

د مغل نمک مې وخوړ شو چې پېړی / ما د زړو پکې روغې کړې پېړی
رعیت مې یوسفزي او دوست خټک وو / په عزت او په حرمت کې مې څه شک وو
د مغل د پاره ما توري وهلي / پښتنو به را ته کړې ډېرې شکنځلې
که ورکزي که بنګښ او که یوسف دي / د یو همه د ماد تیغ په تاسف دي
پښتانه مې په زرګونو دي وژلي / په سرونو به یې خره شوایه وولښلي
لا تر اوسه د سرونو یې انبار دی / په اټک په پېښور کې یې منار دی

(سواتنامه تر ۹م بیت وروسته)

دا تاریخ اعتراف چې د خپل قوم او ژړا او د پښتنو شکنځل به یې اورېدل د خوشحال ـ خان د شاعرۍ یوه خاصه پانګه ده، دی خو د هلې په دربار کې په «عزت او په حرمت» و، یوسفزي او خټک یې ګرده رعیت وو، مګر قومي او ملي وجدان دی تر اته پخپله وایي :

د غلو زیست روزګار را باندې اور و / په صحبت یې د ما رنګ لکه تورسکو رو
را په غاړه د مغل منصب په زور و / ته به وایې چې منصب نه و، سور اور و

(سواتنامه ۷ــ۵۸)

د خوشحال خان د ټش فیودالي ژوندانه دغه جوله خو ډېره کرغېړنه او ناوړه ده چې پښتنو به نو ږغه (یعنې ازادي) غوښته او دی به یې ښکا ږغه خو دی په سره اور کې ولاړ او د مغل منصب یې د خپلې غاړې طوق ګاڼه نو ځکه د تلافي په هڅه کې ده د ژوندانه یوه روښانه پاڼه را واوښته، د پښتنو خان او ملک خو و، اوس نو مشر او رهبر هم شو، د ټولو پښتنو په ننګه ودرېد :

زه ګمانه په دا ملک فساد بنا د شو / د ما هم د «تلافي» کار په یاد شو
زه د واړو پښتنو په ننګ ولاړ یم / دا چې هسې په هر در، هر د رنګ ولاړ یم
چې پښتون شوم په دا هسې سپینه ږیره / نور مې خدای مه کړه مغل وایم په خیره
که د ننګ پښتانه شته ساعت هم دا دی / په دا ننګ کې سر و مال و ملک فدا دی

خوشحال نو اوس د پښتنو د آزادۍ نقشه پخپل خیال کې سره را ټوله، او د خپل آزاد وطن برید یې ټاکه :

و مغل وته به ئې کړم اټك پوله   ملك به خلاص کړم د مغل له غالغوله

(سواتنامه ۹۰ بیت)

د ډهلي دربار کوښښ کاوه چې دی بېرته د خپل منصب ته رجوع لاندې راولي، پخپل بیاض کې داسې لیکي: «مهابت خان صوبه بیا مونده د ډهلي نه راروان شو، بیا یې ما لره هې کښل راستول، چې زه خود تا په ملګري نازیږم، ما لره په مخه راشه چې د ملك د بند و بست مصلحت سره وکړو، ما خو بوه په زړه کې نیولې وه، د مغل د نو-کرۍ مزی مې په زړه کې شلولی وه، ورته مې هرچه راست، درست، وکښل او داو باعي مې ورته په فارسي کې وکښله:

گفتم که مغل شوم به شمشیر زدن   افغان را که بس بر یدم گردن
آخر نشدم مغل همان افغانم   حیفست ز کس کو شش بیجا کردن(۱)

د هوې تولنې په اجتماعي جوړښت او تشکل کې محیطي او زماني تقاضا وې دغسې بد-لون هم راولي چې پیر روښان د تصوف له خانقاهه د جګړې میدان ته راووزي او د خټکو خان باید یوسفزو ته په سر که او جرګه و لاړ شي.

خوشحال خان د ۱۰۸۹ ق د دریمې خور په اومه سوات ته رهي شو او میاشتې هلته و ګر-ځېده(۲) د یوسفزو ښه او بدې ګرده و لیدل بې له سواتنامې د ده په نورو شعرونو کې هم د سوات او سواتیانو یادونه ډېره شوې ده او ددوی د ژوندانه ظاهري او معنوي خنګونه یې روښانه کړي او په کره کتنه ورته ځیر شوی دی چې د نمونې په توګه د لته یو څو دغه انتقادي وینا وې راوړلې شوې دي:

د عوامو د کرغېړن ژوندانه جوله داسې راښیي:

یوسفزیه ډېر چرکېن لري خانه و نه   آلوده، ګنده، بد بوی لکه سرا یونه
څو سړي څومره یې سې په هره خو نه   په انګړ کې یې چرګان ګرزي سل ګونه
د رستعه خو نه یې نیولې په ګند وانو   په ګنده روزګار بتردي تر هندوانو

(سواتنامه ۳۰ — ۳۴)

---

(۱) همدغه ۲۹۹.

(۲) کامل: خوشحال خان خټك ۱۸۳.

دډهلي دربار خوله پښتنو سره ددوی په غرني سيمه کې دلښکرې ډېرو خونړو ټکلي و
نوځکه يې په پيسو خرڅولو او لمسون په دوی کې بېلتون اچاوه، خوشحال خان په
يوه قصيده کې په ١٠٨٦ ق کال داسې ويلي و:

خزانې د هندوستان دي راخپرې شوې — سره مهران دي لنوزي په کوهسار

(کليات ٥٩٣)

يوسفزي خو تر ډېره وخته د پاچهانو له د سياسي لمسون او ښه وخته آزاد وو او له اکبر پاچا او جهانګير سره يې ډېرې خپرې لګولې وې، خو وروسته د مقامي سازشکارو او ښه وخوړونکو بداپانو په وسيله، ددوی هم د شاهنشاهانو د ځه جوغ ته غاړه ټيټه کړې وه خوشحال وايي:

د مغل په طباخ ډېر يوسف منډ ن دي — لکه وړې مچ ډېر ډېرې د رنګک په دونګک
که کعبه که يې قبله ده، خو تنګه ده — په پيسه پسې به درومي تر فرنګک
که پيسه د ملنګۍ په لباس موندې — مصلې به د ګېدړ کا پسې لنګک

(کليات ١٠٣٥ قندهار)

په سوات نامه کې هم دغه خصلت ته داسې ګوته نيسي:

وېش قسمت چې د وفا د مروت و — يوسفزيه په دا کار کې بې قسمت و
پول پيسه يې دوارو دين مذهب ده — انديشه يې خو د سيم او د ذهب ده
که يوه پيسه په خدا نواع دوه کيږي — هم هغه کا هيڅ په بله نه پوهيږي

(سوات نامه ١٣٢-١٣٠ بيت)

دسوات نامې تر ١١١ وروسته بيتونه هم پر يوسفزو دغسې شاعرانه انتقادونه دي چې دغه يوازې په همدغه ټبر پورې اړه نلري بلکې دا کثرو پښتنو د اقتصادي او جغرافي حالت نتيجه ده چې پخپله خوشحال او ختټک هم کله په دغې بلا اخته و و.

د اخود پښتنو د ژوندانه د چاپېر يعنې د طبيعي جغرافي موقعيت او د اقتصادي توليدي احوال هغه را پيدا کيدونکي او راز راز بدلې اوضاع ده چې ځا پېر يې غرنی و او ډېرو کرنو او توليدي او صنعتي ودې ته مساعد نه و، ددوی ژوند او اقتصاد له کوچيتوبه زراعتي او کلي والي سکون ته لا بشپړ نه و اوښتی نوځکه «که يوه پيسه په ځه

ACKU

انواع دوه کېده» دوی له هغې چارې څخه مخ نه گرزاوه، دا یې د ملک او مشر حال و:

ملکي یې په کرم، نه ده په توره — په دا دواړه توکه مورده باندې بوره
سود حاصل یې یا د بډو یا د خواست وي — په هر کلي په هرچم باندې یې زښاست وي

(سوات نامه ۱۸۳-۱۸۵ بیت)

خوشحال خان او میاشتې په سوات کې د خلکو په راپاڅولو او سره راټولو نه لگیاو هلته هم شاهي دربار لاس درلود او ملکان او پیران یې سره را لمسول. میان نور د یوسفزیو پیر، چې د لښکرو کولو په چارو کې ځنډ اچاوه، د خوشحال خان په تلقین یې ظاهراً د شاهي دربار له سیالۍ څخه لاس واخیست خو په پټه به د پردو په لمسون په خپلو تیر ایستنو او غولولو لگیاو:

و مغلو ته کښل چې شیخ میان نور کړه — ما وې نور دا هسې سه کړه ده منظور کړه
(خو) د لښکرو په وتلو او لمس ساز شي — بیا د ده له فعله بل فعل آغاز شي

(سوات نامه ۳۲۵-۳۳۷ بیت)

افضل خان لیکي چې دد سفر نتیجه د یوسفزو او مندنو جنگریزاو د بنیپور او سیکري ترمنځ یوه جرگه وه چې وروسته یې د شهباز گړي څنگ ته د شاهي لښکرو سره جنگ و نښت او دا د خوشحال د او و میاشتو تلقین و چې پخپله هم (۱) وایي:

لنگر کوټ مغلو ساز کړ — زه په ننگه د افغان شوم
که یوسف و که مندن و — زه د دواړو نگهبان شوم
د مغلو مې بلا شوه — غر په غر په کوهستان شوم
سمه سوات په یوسفزیو — د هرچا کره مهمان شوم
په ټوله د یوسفزي — مظفر په هر میدان شوم
بیا مې سوات سمې ته شا کړه — پخپل خوره پخپل مکان شوم

«کلیات» ۹۳۵ «قندهار»

(۱) تاریخ مرصع ۳۳۳

ACKU

خوشحال خان خو یوسفزي او سوات یان دخان مله کړل او سوات نور هم توبه گار شو چې دمغلو سیله به نه کوي او په سمه کې هم پښتانه پرځنګ ورسره ودرېدل خو ددې گردو ځغا ستو او زیار په نتیجه کې :

تېراه مې ولیده راغلم تر سواته	پښتون مې ولیده دالوی لوی ذاته
عقل همت مې د چا و نه لیده	په بیار ته راغلم ناست یم ملا ماته

«کلیات ۷۲۷»

څینې ملي غورځنګونه داسې هم وي چې پهلوانان یې دمیووخوند ونه څکي او ظاهراً بریالي نه ښکاري ، خو وروسته داهر گنده شي چې هغه غورځنګ د یوه بل پاڅون ادامه وي ، او وروسته هم بل غورځنګ داسې را تلونکی وي ، چې د هغه مقصد پوره کاندي ، او دبري ستوري یې اشېږ و ځلېږي .

دخوشحال خان دغه حرکت خود پښتون داجتماعي ژوندانه د مراحلو یو پوړ و ، چې د پیر روښان د نهضت پاڅوړ او د میرویس هوتك د قندهار د آزادیخواهانو مقدمة الجیش گا ڼه شي ، نوځکه زه دغه ملي غورځنګ نامراده نه بولم او د افضل خان هغو لیکنو ته حواله ورکوم چې د میرویس خان معاصرو ، او دده ملي غورځنګ ته یې په خورا دېره هیله او امید کتل ، چې په بای کې یې وایي :

(میرویس) «تر دا تاریخ چې سن زرسل څلورویشت دی په قندهار کې ناست
خپل حکومت او سر داري کا ، توفیق یې رفیق شه ، شه پښتون دی» (۱)

دخوشحال خان او یوسفزو تر منځ خو دگیلې گوزارې او روغې جگړې خبرې ډېرې دي ، پرسوات باندې ډېرانتقادي شعرونه هم لري ، خو په دغه بیت کې ده ده اوسوات قصه تمامېږي چې وایي :

یوسفزي په که و هلې نه ده تور ه
په هاهو هر کت لري بلا یې دوره

(سوات نامه ۱۰۳ بیت)

---

(۱) تاریخ مرصع (۳۰۲) دافضل خان ختك د تاریخ مرصع هغه فصل و گوری چې د میرویس غلجي تر عنوان لاندې یې کښلی دی (ص ۳۹۸)

دخوشحال خان خټك
سوات نامه

مـــتـــن

د عبدالحی حبیبی د څرګندونو سره

ACKU

سواتنامه

(۱) په دوران د شاه جهان پادشاه خوا ني وه
میسره د زړه هسره کا مسراني وه

(۲) «سرای» له سواته فاصله لري د یرش کروهه
چې ور کوزشې تردریا د سوات ترکوهه

(۳) درې ځیزونه سې د سوات د زړه په یاد وو
نور یې هر څه په حیات وماته یاد وو

(۴) یو خسران، چې په حضور د واده کار و
بل یې بوی د نرګس زار، درېم یې ښکار و

---

(۱) شاهزاده خرم دجهانګیر زوی د اکبر پادشاه لمسی په ۱۰۳۷ هق د شهاب الدین محمد شاه جهان په نامه دهند پرتخت کېناست، ۳۱ کاله پادشاه و په (۱۰۶۸ ه) دده زوی اورنګزیب خپل پلار بندي کړ. اته کاله په زندان کې و. چې د(۱۰۷۶ ه) درجب په ۲۶ ورځ مړ شو. خوشحال خان او پلار یې شهباز خان دده معاصرین وو.

(۲) سرای د ښکو په اکوړه کې دنوښار تحصیل د لنډي سین پر غاړه له اټکه څخه دولس میله لوېدیځې خواته پروت دی چې دخوشحال خان مولد او مسکن و او دملک اکوړي دخوشحال غور نیکه ودان کړی و.
دښکو دغه مرکز له سواته جنوباً څه ۷۰ کیلو متره غونډې د کابل سین پرجنوبي غاړه پروت دی. چې په دې بیت کې «دریا» همدغه سین دی.

(۴) دخوشحال خان یوه مېرمنه یوسفزۍ دملو خان ولد اسماعیل خان لور وه چې په همدغه سفر کې واده شوه. صدرخان دخوشحال زوی ددې له نسه و (تاریخ مرصع - ۲۰۹) په دې بیت کې خسران د اول حرف په سکون دغه خوسران یعنې دمېرمنې پلار- خیل دي. چې سخران هم تلفظ کېږي. او دري له خسر سره مشتق که معنې لري.

ACKU

(۵) زه نۍ کړوم ، یوسفزیه رو ګردان وو
څکه ور غله تر سواته د ما ګران وو

(۶) ملو خان دواده چار د ما په زړه کړه
زه په کوږ د(صدر)مور یې ، راواده کړه

(۷) تماشه د نرګس زار وه که د ښکا روه
په پېر ی کې راپېر زو د کر د ګاروه

(۸) سوات مې وا ړه الګد مال کړه سر ترپا یه
خبر دار یې شوم له هر ه هر ه ځا یه

(۹) ملك د سوات د ملو کا نو د نشا ط دی
په دوران د یو سفز یو وران رباط دی

---

(۵) ارمغان: ځما ګران یعني یوسفزیو څکه زما څخه یدوړه، چې زه د مغولو د حکومت نو کروم . په دویهمه مصرع کې ووغله په اول زور،دویهم و دریم سکون: یعني سوات ته زملرور تلل اودا خلیدل ګران کاروه

(۶) ار: دواده کار . ملوخان : دخوشحال خومر اوصدرخان یې زوی و . چې مور یې ، دملوخان اوروه

(۹) ار : دملکانو . مر: ملوکان : یعني شاهان .

(۱۰) وشمال و ته یې غر بلورستان دی

شرق کشمیر غرب یې کابل او بدخشان دی

(۱۱) هندوستان و ته تور غر لري بد غاښي

پرې خاته به د لښکر وپه غوغا شي

---

(۱۰) بلورستان: د سوات شمال ته غرنۍ سیمه ده. چې د قراقرم تر غرو پورې رسېږي.

بالتستان یا کوچنی تبت هم بللی شي (ارغونی هند ۱۱) چېنې زایر هیون څنګ وايي چې له داریل څخه دا باسین په اوږده سیمه کې ۸۳ میله لیرې پولو‌لو (بلور) ۶۶۶ مربع میله شرقاً او غرباً پروت دی چې په واوره پټ غرونه لري او د پره طلا پکې پیدا کېږي. د کننګهم په قول دغه ځای اوسنی بالتی یا اوړو کی تبت دی، چې اوس یې هم ددې ځای ورشړسه دار د خلک پلو او بولي، او له شګو څخه یې په پریولو طلا راباسي. دا نوم زوړ دی او بطلیموس یې بیلمو ی بولي. چې دا باسین پر او ږو غاړو ۱۵۰ میله اوږد او پسوریې له دیوسیه څخه تر قراقرومه ۸۰ میله دی. چې ګرده چاپېریې ۶۳ مربع میله شي (د هند پخوانی جغرافیا ۷۱) محمد حیدر دوغلت په تاریخ رشیدي کې (ص ۳۸۵) د بلور شرق ته کاشغر او یارکند، او شمال ته بدخشان او اوید پخ ته لغمان او جنوب ته کشمیر ښيي، چې اوسنی هونزه، ګلګت، چترال، نورستان او لږ کوڼ تول په کې راځي. او مارکوپولو چې د دې سیمې سره تېر شوی دی، هم د بلورستان یادونې کوي (سفرنامه ۱، ۱۷۲)

(۱۱) غاښي: د غره تېره څوکه یا قله، چې خټک یې غاشی تلفظ کوي. په قندهار کې غاښي او پېښور کې ښاخې دی. تورغر چې د سوات شرقي جنوبي خوا ته پروت دی، له غاښو څخه یې لارې د هزاره ضلع خوا ته تېرېږي. چې پخوا د هند غربي شمالي خوا وه.

(۱۲) ترکابل نه یې هوا داوړی ښه ده
د کابل هوا ترخه دده خوږه ده

(۱۳) په هوا کې د کشمیر په آب ورنګه دی
حیف دا چې کشمیر اوت دی، دی تنګ دی

(۱۴) طولاني دره تر دېر شو کروهو ډېره
عرض یې دوه کروهه، یا، یو یا تېرو ډېره

(۱۵) له مشرقه یې دریاب د رومي مغرب ته
په کج راست یې وېل مه کوه کاتب ته

(۱۶) په هر کلي په هر کور کې یې ولې ځي
هم یې خوړي، هم یې هر لوري ته غلې ځي

(۱۷) نه یې لار شته، نه بل کار، نه یې بل سود دی
خو یو کنج کوښه له خلکو، غله بود دی

(۱۸) کله کله یکې هسې ارزاني هي
چې په دوه تورو د شلو مهماني شي

(۱۹) هم سړي او په چینې لري هم واوري
نه په سوات باد سموم شته، نه ګرد خاوري

(۲۰) هر هر ځای د سوات د ملک، سلو کا نه دی
بې سرداره بې حاکمه، کوه خانه دی

---

(۱۴) د سوات وادي څو د سوات پر سین ودانه ده چې لنډی یې بولي، او د شمال ختیځې خوا څخه لوېدیځ ته بهېږي. لنډی له اشو کالامه راوزي او په نښته کې د کابل سین سره یو ځای کېږي، چې د غه وادي. ۲ میله اوږده ده.

(۱۵) په کج راست: یعنې د سوات سین ډېر ښی او کېڼې خوا ته ګرزي او راګرزي.

(۱۷) غله بود: د غلې د پیدا ښت او بود پدلو ځای.

(۱۸) دوه تورو: مراد توره سکه (مسی) ده، په قندهار کې توري کوچنیو مسي سکو ته وایي.

(۱۹) سموم: دسین په زور، تود یا سوړ اېتی باد.

(۲۱) ملو کانو عیش عشرت دی یکې کړی
په هغه هنر کې نه دی دا وګړی

(۲۲) یکې لوېې منا ر ې شته ، پتخانې شته
لوی کلو تونه ، حویلی د زما نې شته

(۲۳) د میـوو دی ، د ګلو نود بوستان دی
د ملوك لا یق په وخت د تا بستان دی

(۲۴) دوه خیزو نه دي د سوات تحفه تروا ره
ګل رخسا رې یې کا فر ې ، با ز دا دوا ره

(۲۵) دسوات ملك چې یکې ر وغې حو یلی دي
په هر کو ر کې ګلزا رو نه ، سهیلی دي

(۲۶) دسوات ملك چې درست لا یق دی د با غونو
بو سفز یو برا بر کړ ، له راغونو

---

(۲۱) وګړي : عوام ، خلك . یعنې عام خلك یې عیش وعشرت نلري .

(۲۲) دلته اشار ت دی د سو ات لرغو نیو آثا رو ته چې ما په مقدمه کې ا یخه خبر ې دي .

(۲۳) ا ر : د بستا ن .

(۲۴) ا و : ګل رخسا رې کا فر باز دادوا ره ؟ مګر متن صحیح دی . ځکه چې د ګل رخسارې صفت هم با ید جمع مؤ نث (کا فر ې) وي . او یه دې ډول د بیت و زن هم سمیږي . مراد هغه د کافـر و ښکلې ښـځـې د ي . چـې پـخـو ا بـه یـې له زا ره کا فرستانه راوستې او په حسن مشهو ر ې وي .

(۲۵) سهیلی : هندي کلمه ده ، یوه نجلی چې د یلې نجلی دلو بو ملګر ې یا خوا هرخوانده وي . دلته مراد ښکلې پیغلې دي .

(۲۷) په ډراوړکې فوارې دي، ابشارونه
په ښهرونه، په سرایونه، بازارونه

(۲۸) ښې ملک، ښې هوا، ښې جوپونه
نه ځایونه، نه باغونه، نه بوټونه:

(۲۹) کال په کال د ملک په هېسک کاندي با ختونه
بې لښکرو پښتون ځان کاندي تا ختونه

(۳۰) یوسفزي په ډېر چر کین لري ځایونه
آلوده، گنده، بدبوی لکه سرایونه

---

(۲۸) یعنې: سره دې چې ښه هوا، ښه فضا او ښکلا او باغونه لري. خوحال یې ښه نه دی. او د دې بد حالی علت په بل بیت کې ښیي.

(۲۹) هېسک: پچه اچول، قرعه اندازي. د تاریخ مرصع ښاغلی سمو نکی لیکي یعنې: په ملک پوچې اچوي. قرعه اندازي پري کوي او دغه شان یې بایلي (ص ۱۲۲) مگر د لته اشاره ده د یوسفزیو او پښتنو هغه ویش (د فتر) ته، چې مځکې او کورونه به یې پس له معینه مدته په کورنیو باندې د سر پوسر په پچه (قرعه) بیا سره ویشل. دا اجتماعي نظام د نهم هجري قرن په اوسط کې نیمایي کې شیخ ملي د یوسفزو مشر له خیبره تراتکه پخپلو خلکو منلی وچې د تاریخي تحول په لحاظ د ارزښت وړ او انسانانو د کلیاوسره شریکژوندانه یوه نمونه ده. دا نظام د شیخ ملي په (د فتر) کې بیان شوی و. چې اوس یې نسخه نشته او وړوک کتاب دی (وگوری مقدمه)

ACKU

(۳۱) که په سوات کې به پېخرد يو ورېږي ، ماشي
د منګورو , بروږو ويل په چا شي ؟

(۳۲) يکې د وه خله تېژن په بروږو شوم
هر هر ځای دانې دانې په څو سوږو شوم

(۳۳) څوسږي هو مره يې سېږي په هره خو نه
په انګڼ کې يې چرګان ګرزي سلګو نه

(۳۴) درسته خونه يې نيولې په کند وانو
په کند مروزګار بتر دي تر هندوانو

(۳۵) بابي زيه يې روزګار کا، چې سالان دي
خواجوزي يې نورځه نه دي، بقالان دي

---

(۳۱) چاپي نسخې : په نظير د ي ؟ مګر نظير د لته سمه معنی نلري . په نظير دي د پښتوژ بې سره سمه وينا نده . په يوه خطي نسخه کې داسې دي: که په سوات کې به بې خېروي ورېږي . . . چې ددې ضبط صحيح بول (په بې خر) دی . پېخرد قندهار په پښتو کې د هر شي ډېر ښت او پر يمانی ته وايي . يعنې په سوات کې غو ما شي او کيکې خورا ډېر ې دي خوشحال خان ښخپل ديوان کې وايي :

په پېخر به د هرچا کره پراته ووـ که دادر مې دولی غو ندې ارزانوای (د قندهار چاپ . . ه) دا کلمه په چاپي او خطي ديوانو کې بخسر شوې ده ، خو په ځينو خطي نسخو کې پخېرهم ليکلې ده . ددوهمې مسرې منګور واړه او اروږه لږځه غټ حشرات دي . چې د چرګانو او ځا روو په پوست کې پيدا کېږي او وينه ز بېښي .

(۳۲) موږه : هغه پاړسوب چې د اېښتوو هلو څخه پرېدن پيدا شي .

(۳۳) انګڼ يا انګړ: د کور غولی .

(۳۵) بابي زي: د يوسفزو هغه ښېه چې د خوشحال خان خسر خيل و . اما خواجو هم د بابيزو وروراو دا کولمسي وچې د يوسف کړ وسي دی (خورشيد جهان ۱۹۳)

(۳۶) په هر کال يې دوه تيرسو باز نيول شي
کافر کيه يې په شکل ، شمايل شي

(۳۷) که بل ښکار دسوات په ملك کې په مقداو دی
په هر لوري يې تل ، دل دزر کو ښکار دی

(۳۸) مرغاوي په يې دسپند تر سرو پاشته
د نااهلود توپکو پرې غوغاشته

(۳۹) هم گاوز، پزونه ، سرزې هم کو ته پايي
اما ور کې کړې تو پچيا نوخه په وايي

(۴۰) چې دسوات سره تړلی دی ملك ډېر دی
د يوه سردار تر سرو پايه تېر دی

(۴۱) دچترال سرحد دسوات سره قريب دی
غراوسم يې آبادانجريب جريب دی

(۴۲) وچترال وته يې لارد کوهستانځي
ترچترال‌ه په پنځه ورځې کاروانځي

(۴۳) درې ځلور مياشتې دالاروي په روانه
د ډېر آفت لري له برفه، له باړانه

---

(۳۶) تيرسو: درې سوه. ار: کافر که يې په . ښاغلی کامل ليکي : چې برده-فروشي هم کيدي او په شکل صورت يکې ښکلی او پرودلی شي (مرصع ۱۲۲۰) نو کافرگي يا کافر که، د کافرود کام ښکلې نجلی ده.

(۳۷) دل کېدل: ‌نمکوب کېدل.

(۳۸) يوه نسخه: مرغاوی يکې هسپند .

(۳۹) سرزه: ميش کوهي ، دغره وحشي‌ميږه .

(۴۲) اوس هم کوهستانی سيمه دسوات سره لگېدلې ده. چې خلك يې کوهستانې بلل کيدې ، اوچترال دسوات شمال مغرب ته‌دې ة

(۳۴) ته را ته د خلاصون په دا لار کم شي
مګر کسار په بدرقه د ملک سم شي

(۳۵) يوه لار د هندوکوه د ترکستان ته
بله لار دا د چترال د بدخشان ته

(۳۶) بله لار چې د پښتون ځي تر کاشغره
بله لار که په موړنګ ځي لره بره

(۳۷) داڅو لارې په سرحد د هندوستان دي
نورې لارې په سرحد د خراسان دي

(۳۸) يوسفزو په په شمار و تر حساب تېر دي
اما واړه ګاو خر و نه دي که ډېر دي

---

(۳۴) ملک: په لومړي زور او دوهم زور کې، د کلي مشر، چې جمع يې ملکان دي.

(۳۵) د هندوکش له درو څخه د ترکستان (د آمو څنډو) او بدخشان خوا وته لارې اوس هم شته.

(۳۶) پنځينو نسخو کې پښتون هم راغلی دی. خو پښتون په شمال مشرقي سوات د کوهستان په سيمه کې د اباسين په سيمه غاړه يو کلی دی (کامل - مرصع ۱۲۲۰) موړنګ خو د هندوستان په کوچ بهار کې يوه غرنۍ سيمه وه له سواته په زرو ميله لرې ده چې د لته به خوشحال خان هغه موړنګ نه ښيي (کامل ۱۲۲) د سوات لوېديځې خواته دا رنګ برنګ سيمه شته (رياست سوات) ښايي چې موړنګ دد غو کلماتو محرف شکل وي، او کاتبانو به اړولې وي، دغه ځای خوشحال خان ارهنګ برهنګ بللی دی (وګوری: کليات ۹۶ د قندهار چاپ)

(۳۷) خراسان: پخوا چې به کوچي پښتانه قبايل چې لا تر اوسه هم ميشته شوي نه دي تر خيبر پاسون غره پا د کسي غره څخه غربي خواته راتېر شول. دغه مځکه چې اوسنی افغانستان دی، دوی خراسان باله. پونده به په دوبي خراسان ته راتلل چې د ژمي تر ښارو او تر هرا ته او ياد ښيسه د دوی ورشو خراسان و.

(۴۹) د مغل نمك مې و خوړ شوم پېړی
ما د زړو پکې روڼې کړې پېړی

(۵۰) رعیت مې یوسفزي یه، د رست ختك وو
په عزت او په حرمت کې مې څه شك وو

(۵۱) د مغل د پاره ما توري وهلې
پښتنو په را ته کړې، ډېرې شکنځلې

(۵۲) کهور کز یه که بنګښ او که یوسف دي
دیو همه‌د ما د تیغ په تاسف دي

(۵۳) پښتانه مې په زر ګونو دي وژلي
په سرو نو به یې خره غوایه وو لېږلي

(۵۴) لا تراوسه دسرونو یې انبار دی
په اټك په پېښور کې یې منار دی

(۵۵) په دوران د اورنګزیب پادشاه په بند شوم
بې تقصیره، بې ګناه د ورد بند شوم

(۵۶) د ري څلور کاله په بند داورنګزیب شوم
خدای چې خلاص کړم، انتقام ته ناشکیب شوم

---

(۴۹) د لومړی مسری پېړی، نسل او پښت ته وایي، چې په یوه قرن کې دې پښته تېرېږي. دخوشحال غور نیکه ملك اکوړی دا کبر معاصر و. چې له ۹۰۰ ه. دخوشحال خان تر زمانې پورې ۱۱۰۰ ه تول دوه قرنه او شپږ پښتنه شي. د دوهمې مسری پېړی بونلې شوې چو کې ده.

(۵۲) ورکزي او بنګښ په تیراه او کورمه کې او یوسفزي په مردان او سوات کې د پښتنو لوی کورنۍ دي. بله نسخه: که ورکزي دي که بنګښ دي، که یوسف دي. د یو ــ د وی.

(۵۳) لېږل: بار کېدل. لېږل: بار شوي

(۵۴) ار: مینار. مراد هغه منار دوه، چې له کلو پو څخه دانسانانو به یې جوړوله

(۵۶) ار، او پېږه بله نسخه: انتقام ته ناشکیب شوم. یعنې بې صبره شوم.

(۵۷) د مغلو زیست روزگار را بانديې اورو
پـه صحبت يې د ما رنگ که تورسکورو

(۵۸) را په غاړه د مغل منصب په زورو
ته به وا يې چې منصب نه و، سور اور و

(۵۹) ناگهانه په دا ملك فساد پيدا د شو
د ما هم د تلاوۍ کار په يا د شو

(۶۰) د فساد که يو بخري و، ما اور کړ
اور يې پوري داو رنگ پادشاه په کور کړ

(۶۱) دريا خان مې دخچي گوتې خلې دی
ايمل خان مې د پگړی شملگی د ی

---

(۶۱) مر: خيچی. ار: خچی = خچه گوته، دلاس کوچنۍ گوته. خالی ددارو حرفونو په زور، گوتې ته رایي، چې په کابل کې یې چله بولي. شملگی د شملي تصغير دی.

دریا خان دا فریدو خان و، چې د ۱۰۸۳ ه د لوی اختر د میاشتې په منځ کې یې پر کوهاټ حمله وکړه او دخوشحال خان ملگری و. اما ایمل خان مومند اودديې قوم مشر او دخوشحال خان ملگری و، چې په (۱۰۸۳ ه) یې دخیبر په جنگو کې د مغلو د صوبدار محمد امین خان غاو ښت زوره لښکر وور تباه کړل. خو خوشحال خان یو دخپلې خچې گوتې خلی، او هابل د پگړی زړه شمله گی بولي.

داته یا یه دا خبره په داگه شي، چې دا دراړه نوي و نه پښتو دي: ای + مل: لومړی سابقه د هو = خه = ښه یو لهجري تحریف د ی. نو دومل = هیمل = ایمل د ښه ملمه (نیکو همراه) معنا لري.

اما در یاچې د پښتنو دډیرو تاریخي رجالو نوم دی. د انارسي د ریاڅخه ندی راغلی . بلکې پخپله کلمه د پښتو ریښې څخه راوتلې ده ، تر یوې عامې قاعدې لاندې:

په پښتو کې یو اصلي ریښه وي ، چې له هغې څخه د (یدل) په نښلولو د فعل اسم جوړشي . که په هغې ریښې پورې یودوصف او تملک (یا) ونښلوو،نو یو توصیفي نوموونه له هغو اصلي ریښو څخه جوړیږي ، چې د پښتنو په اعلامو کې لیدل کیږي ، او په لومړي نظر یې وصفي ریښه نه ښکاري لکه :

پس (ریښه) + یدل= پسیدل (بس شدن) پس + یا= پسیا (بسنده)

موس (رر) + یدل= موسیدل (تبسم کردن) موس +یا= موسیا (خندان)

ځور (رر) + یدل= ځوریدل (فخرکردن) ځور + یا= ځوریا (مفتخر)

لګک (رر) + یدل = لګیدل (شاغل شدن) لګک +یا= لګیا (شاغل)

اور(رر) + یدل = اوریدل (باریدن) اور + یا = اوریا (باوزده وفیاض)

خوږ (ور) + یدل = خوږیدل (شیرین شدن) خوږ + یا= خوږیا = خوږیا (شیرین)

بر (رو)+ یدل= بریدل (پیروز شدن) بر + یا = بریا (پیروز)

د دغې قاعدې سره سم له در + یدل (قیام ،مقاومت) څخه در +یا=دریاجوړ شو چې یووصف دی . یعنې دریدلی ازهغه څوک چې مقاومت لري .ارد قیام اود ریدنې همت لري. دا نوم ځکه د پښتنو خوښ و، چې دوی تل مقاومت او زغم او ټینګګ دریدن خوښول . نود (دریا) معنا په اصله پښتو کې (مقاوم ،ایستا، مدافع ،مبارز مستقیم) ده .نه (بهاند ,جاري ،دریا) .

(۶۲) چې تنبې سې دختلک دوړا ندې تللې
د مغل را سره سلې وې سورې ، بلې

(۶۳) د خېل وچولي په کار د ما باور دی
څه وماوته خا پښ څه بې خیبر دی !

(۶۴) دا اسمان چرخ فلک ودا به شوله
اورنګزیب پادشاه وېرانه کړه پخپله

(۶۵) یکبار ه یې په لاس ونیوې نا پسندې
خود په خود یې په خانې کړلې د اشندې

(۶۶) دا همه واړه د ما ظاهر ، باطن دي
پښتا نه چې وا ړ د خوش له څا نه تن دي

(۶۷) که مغل سره د ما دزړه اخلا ص وی
خدای خبر دی ، که پښتون له ما نه خلاص وی

(۶۲) تنبې : په اول پېښ د یوه قوم یو د ډله خلک . خوشحال خان وايي : سل
رحمت د مهمند یو په تنبه شه (کلیات . ۹۸ قندهار)

(۶۳) او : چه وما ته څه خاپش څه یې خبر دی ؟ مر : څه وماوته خا پش
څه یې خبر دی ؟

دواړه متنونه سم نه ښکاري . خا پښ = خاپېخ د دو مندو په سیمه کې د ګند او
لو ړ یځ ترڅ د خیبر یو مشهور کو تل دی چې د ۱۰۸۶ ه د لومړی خور په میاشت
کې ایمل خان او دریا خان د لته د مغلو ډېر فوجونه تباه کړي وو. ځکه نو
زه د خور پرځا ی خیبر صحیح ګڼم ، اودا دواړې کلمې تصحیح کوم .

(۶۴) مر: چرخ وفلک . ار : چرخ فلک . دا یو امتزا جي تر کیب دی
تراوسه یې ، هم چرخ فلک بولي ، واو نلري .

(۶۵) شندې: اول حرف زور لري یعنې کیسې او کا نې او غیر حادي واقعې.

(٦٨) زن دوارو پښتنو په ننګ ولاړیم
داچې هسې په هر در، هر در ننګ ولاړیم

(٦٩) چې پښتون شوم په دا هسې سپینه ږیره
نو رمې خدای مکړه د مغل، وایم په خیره

(٧٠) که د مغل و ماته سل وایي خبرې
همګي واړه په ما یې خاورې سرې

(٧١) دا پوهیږم چې مغل لره که ورشم
تراوله به زه لا، په چار بهتر شم

(٧٢) د خامخ به پو څو ورځې بې نمانځه شم
پسې شا به حرامخور، ګیدي بې کانځه شم

(٧٣) په تعظیم چې ورته ودرېږم مخ وړاندې
امراګان به د مغلو خوښي کاندي

(٧٤) په ورتله به بیا خدمت راځخه غواړي
پښتانه چې سره وژنو، د یو پرې ویاړي

---

(٦٨) د لوړي ی مسر یې ولاړ د واو په زور (ایستاده) او دوهم د واو په سکون له ولاړ ځخه یعني تالی یم.

(٦٩) ار: وایم په خیره په ځیروبل: په لوړغ و یل، په خیر د یعني خیره شوي خبره او بې پردې خبره (وګوری د ١٩٠ بیت پا یځوړ)

(٧٠) ار، در: خاورې خرې؟ سره: په پښتو اعبار ته وایي، جمع یې په ارمني لیك دود سرې راځي په ٣٣٠ بیت کې هم خاورې سرې دي.

(٧١) او: تراول به لا په چاره کې بهتر شم.

(٧٢) ګیدي: د کاف او دال په کسره، احمق او ناپوه او بې حیا.

(٧٣) امراګان: امیران او لوړ ماموران. یوه نسخه: په تسلیم چې ورته ودرېږم.

(٧٤) دیو: دوی.

ACKU

(۷۵) پښتنه به راته هم کانړي ښکنځلي
چې يې لافي په ناحق د ننګ وهلي

(۷۶) چې په زړه کړم د ايو خوخبرې يادې
نوې وړه اند پښتنې شي، راته بادې

(۷۷) وسغل ته به خبرې په وربوز کړم
سړي پريوزه که به سروړته بيا کوز کړم

(۷۸) زه په خپل، زه په پردي يم، خو په ننګ يم
په دا ننګ کې ځوېه، پلار سره په جنګ يم

(۷۹) که د ننګ پښتانه شته، ساعت هم دادى
په دا ننګ کې سرو مال و ملک فدادى

(۸۰) داهم شکر چې مې و ترله توره
دا توره په جهان کې شوه مشهوره

(۸۱) ورځ په ورځ فتح و نصرت، تازه تازه شي
کال په کال، د مغلو جنازه شي

(۸۲) تر کابله تر اټک، په سم په غرو نو
انبارې دي د مغلو د سرونو

(۸۳) اورنګزيب پادشاه پخپله، رايت راوړ
که يې زړو، که يې زور و، دې پرېچاوړ؟

---

(۷۶) ار: رانه بادي.
(۷۷) وربوز: د مخ راوتلي برخه د پزې سره. په وربوز خبرې کول: تکبر.
(۸۳) اورنګزيب د هندوستان د لښکرو سره په ۲ د دوهمې خور ۱۰۸۵ ه د پښتنو مقابلې ته حسن ابدال ته راغی، چې له پېښوره (۷۷) ميله شرقي خواته دی. ار: پخپله رايت راووړي— که يې زړه که يې زور دووي پرچاوړي؟ مر: دې پرې چاوړه؟. په دواړو ډولو سره دا بيت مبهم اود توجېه وړ دی. نچاوړل په پښتو نثارول= خونې کول دي. شايي داسې به وي: که يې زور و، پرې نچاوړ. يعنې زر او زور يې دواړه پر نثار کړل او کار يې ځنې واخست(؟)

(٨٤) په غرزي له هندوستانه راولاړ هو
حبطه خاورې په سر، په بيار تلاړ شو

(٨٥) پنځه، شپږ کالو نه تېر د دې فتور دي
پښتانه په زړه خوشحال، مغل رنځور دي

(٨٦) عاقبت يې و هيڅ ته سرګند نه دی
ګوره څه شي؟ کار د خدای دی، دسند نه دی

(٨٧) که حيات په دا دنيايم، بخت مدد کا
يوسفزي به د نفاق خو يو نه رد کا

(٨٨) اوه مياشتې يم په سوات کې ګرزېده لی
همه وارو دی عظيم سوګند خوړ لی

(٨٩) ملکان به يې وخپل سوګند ته کوري
په لښکر به جملګي سره وشوري

(٩٠) ومغل و ته به زن کړم، اټک پوله
ملک به خلاص کړم د مغل له غالمغوله

---

(٨٤) غرزي: د (غ) په پېش، هغه آوازچې د غرور او خوښۍ په وخت کې لاستوني راوزي، يادسرې د غورځنګ حالت. اورنګزيب يو کال او څلور مياشتې په حسن ابدال کې د پښتنو د ماتولو اړپاره پروت و. څرچې د شوال په ١٥ سنه ١٠٨٦ ه په ناکامی بيرته دهلي ته ولاړ.

(٨٦) سند: د سين په زور او د نون په سکون، سنجش او تعقل. خوشحال وايي:
که پدر دی که پسر دی سره يول لري سندونه (کليات ٢٥٢ قندهار)

(٨٨) او: همه واره دی.

(٩٠) پوله: سرحد. د دوو پټو ترمنځ دويش نښه. غال وغول: شور او غوغا.

(۹۱) داتېك، دپېښور، د کابل کوټ ځي
لوی هلك کوټونه واړه په دا چوټېږي

(۹۲) په دا کار، که یوسفزي به بې وفا شي
الوداع ده، چې دماپه ورته شا شي

(۹۳) نورمې ځای په څوتره، په روحاني دی
که څوك ځوي، که نه کام د کرلاني دی

(۹۴) څو ژوندی یم، وابه نه وړم، له دې هوډه
مېړه کې به په وار وار، ورشي تر کوډه

(۹۵) که پيوند دا ومل خان د دریاخان شته
د خوشحال خټك سېلوی تر دامیان شته

---

(۹۱) چوټ: چورت او تردد ـ تاوان ـ حمله او اعتراض ـ گزار کول. په دې بیت کې د هلك (=طفل) کلمه دیوه بې سارانه (کوټ) لپاره صفت، یو نادر استعمال دی.

(۹۳) څوتره ـ د کوهاټ جنوبي خوا ته د خټکو د لرغونې سیمې جنوبي برخه ده. او لوحاني=لواني=لوڼ هم ډېر کېښته د مروتو او گنډه پور، تر سنځ د ینو جنوبي څنگ ته پراته دي.

لوحاني یا نوحاني دلواني یالوڼ، هندي شوی شکل دی. چې په یکه کې داخل شوی دی.

کرلاڼ: د پښتنو د پختیا دخینو قبیلو پلار دی. چې بیله غلجیو بټنو نو اکثر قبایل کرلاني بلل کېږي. او خټك هم له د غو کرلانو څخه دي.

(۹۴) هوډ: راسخ عزم او ثبات. گردن کشي. هوډه کول: په کلکه اراده د یوه کار هڅه کول. کوډ: هغه کوچنی غار چې مرد کې پکې اچول کېږي او د مردکو په بازی کې ماته کول اصطلاح شته.

(۹۵) سېلوی: سیله کول، طرفداري، حمایت.

ACKU

(۹۶) ورځ په ورځ به کار بهتر د پښتانه وي
د نن کار به د مغلو، سبا نه وي

(۹۷) که نور واړه پښتانه د مغل آش خوري
چې د موږه ورته شاه ده، واړه شاش کا

(۹۸) خدای دې نه کا، که له موږه یو کنډوشي
بیا به هله په چا جوړ د مغل رو شي

دا د خان کلان قصیده ده، په احوال د جنګ و جدل چې له مغل له مخالفته و ٭

....

(۹۹) په دا کار کې چې چا ووهلې توري
په هندو بازې مه شه مینډې بوري

---

(۹۸) ار: د مغل روشي. په نسخه: د مغل دشي. کنډو: رخنه، کونل.
کنډو کېدل: رخنه پکې جوړېدل. د دیوتر منځ درز پیدا کېدل.

* دا عنوان په ټولو نسخو کې شته. مګر وروسته خو کوم قصیده نده لیکلې شوې او هغه مثنوي ده چې دوام لري. زما په خیال دلته به افضل خان د خوشحال خان د هغې اوږې قصیدې لپاره ځای پرېښی وي، چې خوشحال خان په ۱۰۸۶ ه کال د دریمې خور په لومړي ورځ د خیبر ادا یمل او دریا خان د مشهورو جنګونو په وياړ ویلې ده او په دې بیت پیل کیږي:

بیا له کومه راپیدا شو دا بهار   چې په هر لوري یې ملك کړ ګلزار

ښايي چې دغه قصیده به په منقول عنها نسخه کې نه وه کښلې شوې، نو کاتبانو خو عنوان واخست او متن یې پرېښو.

دغه قصیده د خوشحال د کلیات د قندهار چاپ په ۹۹۵ مخ او د افغان خوشحال په ۱۷ مخ کې راغلې ده. ښاغلي لوستونکي دې هلته ولولي.

(۱۰۰) په شنواري، افريدي باندې رحمت شه
په صافيو په غلجيو برکت شه

(۱۰۱) چې مغل د جگدلي تا نه ځيو له
نو غلجي به په پيوند توره وهله

(۱۰۲) د خټکو نه يو لک خټک داخل دي
نور خټک وار په تراوسه لا باطل دي

(۱۰۳) په وړکزيه په بنگښ باندې نفرين دی
له د پووا ږ داو اسو نومې زړه شين دی

(۱۰۴) هو سمز په که و هلې نه ده توره
په دا هو شرکت لري، پلا بې د توره

(۱۰۵) که فرصت وي تر اوله تر آخره
د دې کار به در ته نظم کړم خبره

(۱۰۶) بيل په بيل کتاب، څوجز د سره ساز کړم
حال به شرح تر انجامه تر آغاز کړم

(۱۰۷) چې په دا تور کې شوي دي جنگونه
ترکا بله خوا بي په فرسنگونه

---

(۱۰۱) ار: غلجي په پوند توره وو هله. بله نسخه: غلخي به په په پيوند توره وو هله. چې (ی) تکي نلري. پوندهور کول: اراده کول دي. بنا يي چې دا سر ی به داسې وي: نو غلجي په پونده توره و وهله؟ جگدلی د غه جگدلک دی د کابل شرقي خواته د غلجو سيمه.

(۱۰۳) ورکزي او بنگښ په کوهاټ او کورمه کې اوسي.

(۱۰۴) ها، هو: دواړه د ايجاب توري دي. پاجمعاً به يې معنی هيا هووي

(۱۰۶) ار، سر: بول په بيل؟ د متن سمونه حدسي ده، يعنې جلا به يو بيل کتاب څو جزه ورته جوړ کم.

ACKU

(۱۰۸) او س به حال دسوات دملك در ته بيان كړم
د دې خلقو كاروبار به در عيان كړم

(۱۰۹) چې د ننګ په كاركې شي پيدا داچارې
د نا كس د كس ، همه اري نا همواري

(۱۱۰) پښتانه واړه نادان دجهل كان دي
كه يې واروې يوسفزيه په بل شان دي

(۱۱۱) ما د سوات د عالم ښه ننداره وكړه
د هر هر فريق مې ښه ، ښكاره وكړه

(۱۱۲) خو په خوله كلمه لولي مسلمان دي
په وعده په عهد ، قول بې ايمان دي

(۱۱۳) دلېسود ، دلې بهبود ، دلې مقصود دي
پداندك له تاخوشنود ، هم نا خوشنود دي

(۱۱۴) دخپل سود د پاره ګرمه ياري كاندي
چې يې سود نه وي ، بې شرمه ياري كاندي

(۱۱۵) خېر دار كله په شرم ، په كرم دي
همګي عبدالزوجه ، عبدالدرهم دي

(۱۱۶) هم يې كبر ، هم يې حكم ، هم يې نازوري
په هر څه كې دعوتو ، ساز ناساز وري

(۱۱۷) يا يې شيخ ، ملا په مكر په افسون خوري
يا يې مال پخپل پردي ، مګر خاتون خوري

---

(۱۰۹) په دوه هم مصراع كې لف و نشر غير مرتب دى يعنې د نا كس له خوا ناهمواري او ناوړې او د كس له خوا همواري او سمې چارې.
(۱۱۴) ار: د پاره كرم ياري كاندې - چې يې سود نه وي بې شرم ياري كاندې؟
(۱۱۵) عبدالزوجه . د ماينې مريې . عبدالدرهم : د پيسو مريې .
(۱۱۷) يعنې ماينه يې مال پخپل او پردي خوري.

(۱۱۸) سوداې ، بدې د لور ، چې او نه پلوري
په داڅو توکه کې غرق دي سخ تورې

(۱۱۹) په کم اصل ، په بد اصل نظر نه کا
د ټنګو په لالچ ، خور اولور وا ده کا

(۱۲۰) اشنايي درسره کا ، دزړه د پاسه
خپل ساتي، طمع به کا ندي ستاله لاسه

(۱۲۱) زر رو پۍ به دي نقصان کا په روپۍ
آواره کا، درسته غوا ، د غوا په پۍ

(۱۲۲) په تمیز کې سراسر واړه مبهوت دي
چې پلې ور ته ګوهر، شبه یا قوت دي

(۱۲۳) که په کور کې خزانې لري دزرو
پیا خواره خوري، په شرشمو په دنبرو

(۱۲۴) دادب په کار کې هسې ناهموار دي
کشرمشر، تور وسپین، په یوه شمار دي

---

(۱۱۸) سوا: دسين په فتحه = سوا : سودا وربا چې ناروا کاروی . یعنی علاوه ترسود او نورو ناوړو ، دوی لونې همخرڅوي ، او بدې اوو لوروته پراخلي.

(۱۱۹) يعنې د ټنګو او پيسو او دولت په حرص خپله خورا ولور خرڅوي.

(۱۲۰) دزړه دپاسه : دزړه د کومې څخه مراددی.

(۱۲۱) يوه نسخه: زر روپۍ به دې تاوان په يوروپۍ کا، آواره تمامه غوا، د غوا په پۍ کا .

(۱۲۲) ار : چې پلې ورته ګوهر شبه يا ياقوت دي ؟ صحيح پول يې هغه دمتن دادی. شبه دشين او دبې په زور، دمر يو دا نو ته وايي = دانه هاي آبګينه (غياث)

(۱۲۳) هرهم : يو بوټی دی ، چې ژيړ ګل کوي ، له دانو څخه يې تور تيل باسي او پانې يې پخوي.

دنبره هم يوه غر نۍ ونه ده. چې خواران غذايي مواد ځنې اخلي.

(۱۲۵) درست عالم يې د ګوارو په شماره دي
تر تا ځکولا په زيست کې آوره دي

(۱۲۶) کور په کور، ګرځندي ګونډي او بدنيتي
بيهوده له ځانه خوښ، بې برکتي

(۱۲۷) نصيحت به درته وايم له ما زده کړه :
چې په زه يې باور کړه، په هو يې مه کړه

(۱۲۸) مخامخ يې نور څه نشته بې اقراره
پسې شايې نور څه نشته بې انکاره

(۱۲۹) که باوري يا په هو، يا په کرم کړې :
د سفله‌سړي، په ځان باندې ستم کړې

(۱۳۰) په درست کال يې ګوتې نه خيژي له کاره
بو تيمار دی دا او بو په شاليزاره

(۱۳۱) يا د سوات خاورې ګنده په کار د کښت دي
يا له ځايه يو سفر په بد سرشت دي

(۱۳۲) ويش قسمت چې د وفا د مروت وو
دې سفر به په دا کار کې بې قسمت وو

(۱۳۳) پول، پيسه يې دوارو، دين مذهب ده
انديښنه يې خو د سيم او د ذهب ده

---

(۱۲۵) ار : دګوار په شماره . ګوار : د حيوانانو ګله .

(۱۳۰) بو تيمار : سپين رنګ چې يو ډول کوچنی ډينګک دی او د شولو د کښتونو په اوبو کې کيږي .

(۱۳۲) ار : بد قسمت وو .

(۱۳۳) سيم او ذهب : سپين او سره زر .

ACKU

(۱۳۴) که یوه پیسه په څه انواع دوه کیږي
هم هغه کا، هیڅ په بله نه پوهیږي

(۱۳۵) د دنیا په کار وبار کې هسې غرق دي
نر او ښځې، لوی، هلك یې تا بفرق دي

(۱۳۶) یو دا لم دی، پرې سباشي، یا بیګاه شي
که په خوب یې له بنده ګی لاس کوتاه شي

(۱۳۷) یکې نه چې یو سفري په دا طریق دي
چې په سوات کې موندلی نشي، کوم فریق دي؟

(۱۳۸) و میلمه و ته ست، بړ بړ، راشه نشته
نه د ژبې چار، نه شناخت، مهردزړه شته

---

(۱۳۴) ار: چې یوه پیسه.

(۱۳۵) ار: نه د یو ښځې؟ مر: لکه متن، او صحیح هم دادی. یعنې نر او ښځې، وړه او لوی یې تا بفرق (ترسره پورې) یکې غرق دي.

(۱۳۶) په دې بیت کې له بندګی باید په اول زور او دوهم او دریم سکون وویل شي = بندګی؟ یا به بدي وي یعنې د اسې یو عالم دی، چې تش په خوب کې یې لاس له بدی یا بندګۍ کوتاه کیږي. سبا او بیګا یې داسې په بدیو یا بندګو نو کې تیریږي.

(۱۳۸) بړ بړ راشه: د هر کلي او ستړي مشي لغ دی. خوشحال وایي:
بړ بړ راشه نوروز، د لفروزه!

(۱۳۹) اصیلان یکې بنده څو ندي خرڅېږي
هیڅ څوك نه وي، چې په داد یې و رسېږي

(۱۴۰) که مظلوم چرې ملك وته داد خواه شي
چې یوه روپۍ یې ورکا، روی سیاه شي

(۱۴۱) که په خوله کلمه لولي، مسلمان دي
په عمل کې یوسفزي، اکه د دان دي

(۱۴۲) تولا که تبرا، که دین ننګه وي
په دا دواړه کې د هر یوه زړه سنګ وي

(۱۴۳) که هندو کلمه ولولي، مرتد شي
څوك به نه وایې، چې داپه دین کې بد شي

(۱۴۴) هسې خلاص دي له ادبه، له تمیزه
اکه داه عربي، هندي کنیزه

(۱۴۵) په هر کار کې ناهموار، نافهمیده دي
نادیده دي، نادیده دي، نادیده دي

(۱۴۶) یکې نشته میوه دارې، باغي ونې
همګي دغره پلوسې دي یا، غنې

(۱۴۷) په وعده په عهد، قول بې وفا دي
بې ادبه، بې تمیزه، نا صفا دي

---

(۱۴۰) یعنې د کلي ملك په یوه روپۍ رشوت، مظلوم ګرموي اوظالم برسېږي.
(۱۴۱) دد: څاروي، چارپا، چې جمع یې ددان ده.
(۱۴۲) یعنې په دیني دوستي پا کیږله کې.
(۱۴۳) یعنې که هندو یوه پلا مسلمان شي، خو بیا بیرته له اسلامه وګرزي او مرتد شي.
(۱۴۴) داه: خدمتګار یا مریي. یوه نسخه: اکه خلاصه چې له عقله وي کنیزه.
(۱۴۵) ناد یده: هغه څوك چې سترګې یې وږې وي یا نوی نعمت ته رسېدلی وي.
(۱۴۶) پلوسه: یوه اغزنه ونه ده چې میوه نلري. غنه: وچ اغزن ار ګې.

(۱۴۸) دُر، شبه، کاني، یاقوت ورته یوشان دي
سیب، شلغم، انار بهي ورته یکسان دي

(۱۴۹) نه ور د انو خوندې موخې شهنګي کا
سوځنې پیرې سره توول شي، مړه د کې ا

(۱۵۰) نه یې قول، نه یې عهد، نه یې اول شته
خو د یو ریش و فش، د ښځو پسول شته

(۱۵۱) نه پرې حکم، نه وچاڅه ور کوینه
واړه ځان لره ګټي، په ځان یې خورینه

(۱۵۲) آشنا یې بې خواب و خیال غوندې لیده شي
یا په مثل لکه یاد چې وزیده شي

---

(۱۴۸) ار: دُر. سپېره کاني یاقوت ورته یوشان دي؟ شبه په دو و فتحو لکه په ۱۲۲ بیت کې چې هم راغله. د سرپوداني ته وایي چې په (سر) کې د غسې چاپ شوې ده. اما که سپېره ږي، نو په د سپېرو یو شکل وي چې صدف ته وایي و په هندي سیپ دی.

(۱۴۹) یوه نسخه: شینکی؟ مګر شهنګ په اول زور او دوهم سکون یو ډول قدیم توپک و (زنبورک). چې په فوجي تشکیلاتو کې په شهنګ خانې یو داروغه او مشرافسر درلود. موخې هدف او دویشتلو نخښې ته وایي.
یعنې د مېړو خوندې په شهنګ نخښې نشي ویشتلای.

(۱۵۰) په لومړي مسرۍ کې پول قول او وعدې ته وایي د بلل او پول له ریښې څخه. د دوهمې مسرۍ د ښځو پسول په ار - مردوا ړو چاپ شو و نسخو کې (پول) دی، چې د لته سمه معنا نه ښندي، نو ځکه ما دغه کلمه په پسول (زیور) تصحیح کړه. یعنې د نرو پېره او شمله او د ښځو زیور نه شته.

(۱۵۱) ار: پر حکم وونه چاڅه.

(۱۵۳) مبتلا په څو څوره نګه پلیدی دی
مریدی دی عنیدی دی، زدیدی دی

(۱۵۴) چې نیکان د پاکانې دعوې، دا یې حال وي
له بدانو به یې واوړه، کوم مقال وي ؟

(۱۵۵) دې با دمال یوازې میراث خور دی
نه په ترور دی، نه په مور دی، نه په خور دی

(۱۵۶) چې دوروړ یې جنازه په ګور کې کښېوزي
که رضا، که بې رضا، په ورڅار پرېوزي

(۱۵۷) له قاتله ځان غلط کا، په قصاص کې
د مقتول په ځای بل وژني په خاص کې

(۱۵۸) هر ملا په دا صحبت د ور سره مل وي
په ثنا د یوسفزیو وي، که غل وي

(۱۵۹) دا لا څه دي، ځنې نور قبا حتونه
کور په کور سره اخته په شد تونه

---

(۱۵۳) ار: مزیدی دی، عنیدی دی، زدیدی دی. بله نسخه: مبتلا په څو رنګه پلیدی دی - مزیدی دی، عبیدی دی زدیدی دی. زما په خیال درې سره عربي کلمې دي: مزید د میم په زوور شریر او ستجا ز دی. عنید د عین په زور له لارې اوښتي او زدید دون په زور سیالي کوونکی دی (المنجد)

(۱۵۴) ار: له بدانو نه یې.

(۱۵۵) دا د پښتنو د هغه بدخوی غندنه ده، چې ښځو ته په میراث حق نه ور کوي.

(۱۵۶) ار. مر: په ګور؟ د لته اشاره د د پښتنو هغه بد رسم ته، چې ورور یې مړ او په ګور شي، ښځه یې بل ورور په زور کوي.

(۱۵۷) یعنې وژونکی اوو ژل شوی، کوم چې ورک وي. او پرځای یې بل څوك نیول کیږي.

(۱۶۰) هومره ملك، هومره اولس، برکت هیڅ
که یې مال، که یې دولت، سخاوت هیڅ

(۱۶۱) که پالیز د خټکیو څوك ودان کا
پخپله وته یې پرې نږدي، اوم یې وران کا

(۱۶۲) کوم ملك یې هومره زړه، هومره خواره کا؟
چې څلور ور ځې، څلور سړي ماره کا

(۱۶۳) که سړي یې په صورت لکه آدم دی
په روزگار، په خوی، خصلت، له دیوه سم دی

(۱۶۴) په غلط غلط خویونو مبتلا دي
په بدخوی، په بد خصلت، د ځان بلا دي

(۱۶۵) نه سزا د بدکارونو پکې کېږي
نه په خپل عقل، په ښه سړي پوهېږي

(۱۶۶) چې څوك ووايي، دا ښه دي، هغه ښه دي
چې څوك روايي: دا بد دي، کله ښه دي

(۱۶۷) که په مکر څوك خپل ځان پکې طبیب کا
څوك به نه وي، چې ښکاره دده تکذیب کا

(۱۶۸) که په مکر څوك ملا شي، یا درویش شي
څوك به نه وي، چې خبر دده په کېش شي

---

(۱۶۱) ار: که پالیز دخټکو څوك ؟ مر: لکه متن. چې مراد د خټکو (خربوزې) پالیز دی.
(۱۶۲) ار: کومه ملك ؟ مر: لکه متن.
(۱۶۳) ار: له دیوسم ؟

ACKU

(۱۶۹) هر مغل چې په سوات راشي شهزاده شي
هر سړی يې د منصب ته آماده شي

(۱۷۰) که د کلي داواس د تومن بزرګ دی
و مېلمه وته يې کتر ، مګر چرګ دی

---

(۱۶۹) ار: لومړی مسری دوهمه ، دوهمه اوړی ده. مګر په تاريخ مرصع (ص ۲۹۱) کې افضل خان هغه واقعه بيا نوي . چې شهزاده شجاع د شاهجهان زوی د بنګال په لور وولښتی . اې په يو سفر کې يو د بل سړي دعوه وکړه . چې زه شهزاده شجاع يم . په دې بيت کې خوشحال خان د دې پېښې ته اشاره کوي ، او افضل خان هم دغه لوړ ډول په تاريخ مرصع کې را نقلوي .

(۱۷۰) تومن : لومړی حرف پېښ اري . په ترکي لسو زرو ته وايي . امير تومان د لسو زرو مشر و (تاريخ مغل ۲۲۷) هغه سيمه چې مل کلي ولري (برهان قاطع ۵۳۵) دوهمه مسری په ارمغان کې داسې ده : ومېلمه وته يې کتر مکر رجر ګن ؟ بيا خلي کاسل د تاريخ مرصع په حاشيه کې ليکي چې « د کلمې معنا او صحه زده ، ممکنه د دهندي ، ... سره تعلق ولري . او مکر د کتر تابع مهمل دی . معنی يې پريکول ، قطع کول دي . زموږ سيمې ته په پښتو کې هم ورو کي ورو کي پريکولو ته کوتره کول وايي . نو ګوندې د خوشحال مراد دا وي چې مېلمه راشي ، نو د ده پر ښکاره کولو د پاره د چرګ د هډو کيو ډېرې ټوټې سازې کړي » دا توجيه هم په زړه پورې نه ده ، ځکه چې د کتر مهمل متر دی نه مکر . کتر د په پښتو د غوښو ټوټه ده . ښايي چې کتر د دې کلمې يو لهجوي شکل وي . او د مکر پر ځای مګر د پښتو او دري د استثنا توری وي . يا بکړ د ګاف په پېښ وي ، چې بګړل او تښتېدلي ته وايي او د چرګ صفت به وي ؟

(۱۷۱) خبر دار کله پسې ننګ افغاني دي
کشمیري او پکلي‌وال دي، لغماني دي

(۱۷۲) د هغو چې زړه د چرګ په مرګ رېږدي
مصلحت د سپینو، تورو ور ته بلېږ دي

(۱۷۳) څوک هسې په هر جنګ اندې بري کا
یا له ترسه جنګ ته نه ځي خان مرزي کا ؟

(۱۷۴) دنیا واړه نامردي ده، هیچکاره دي
خیراتي، د جنګ په کار په څه شماره دي

(۱۷۵) آسوده په مال، په ملك، په زر، د ښار دي
د دنیا روزګار یې نزده، په روزګار دي

(۱۷۶) نه یې خوان، نه دستار خوان، نه چراغدان شته
درسته شپه یې د شونټیو په دخان هسته

(۱۷۷) چې په تیل، په دستار خوان یې څه خرڅېږي
که زردار وي، هم یې غوښې اوبه کېږي

---

(۱۷۱) پکلی = پکهلی: د شمالي پښتونخوا د هزارې ضلعې شمالي غرنۍ سیمه چې پښتانه پکې اوسي.

(۱۷۲) ار: د چرګ په مرګ رېږدي؟ بلېږدل: نغښتل. پېچېدل. خوشحال وايي: تل طفلان د خپلو اوښکو د ګریوان په اوبو بلېږده. دلته په مصلحت د سپینو او تورو (سپید و سیاه) وي، یا د سپینو تورو (شمشیرهای درخشنده).

(۱۷۳) بري: دلته فتح مراد نده. بلکې اقدام او آغاز مراد دی چې د دوهمه مسرۍ یې هم حال بیانوي. ښايي چې په لومړۍ مسرۍ کې « په هر څنګ » وي

(۱۷۶) دستار خوان: چې مخفف یې دستر خوان ـ ستر خان او هغه کالي دي، چې پر خوان یې غوړوي.

شو نټی: هغه غوړلړګي چې د شپې یې د رڼا لپاره د څراغ پر ځای بلوي او د بډو دوړه (د خان) لري.

ACKU

فصل

(۱۷۸) ملکان ، خانان يې کل واړه خران دي
عالمان ، شيخان يې واړه جاهلان دي

(۱۷۹) چې «عېدل» هېدل بالله شي پکې کښېدی
اوس بسانډ کوته د کلي کټوی ښېدی

(۱۸۰) د جهان عيبونه واړه سره ټول کړه
هغه واړه د «همزه» دغاړې پسول کړه

(۱۸۱) د «تالي» که د رته وايم يو کالی دی
دلکښانك دی هم او کړي، که يا تالی دی

---

(۱۷۹) ملك عېدل (= اودل) دخوشحال خان په ژوندانه کې د سوات د يوسفزو يوخان دی چې خوشحال خان ته په ۱۰۸۹ ه کال دسوات په سفر کې راغلی و (تاريخ مرصع ۳۲۷) خوشحال وايي: اوس په درست اولس کې ښه ملك عېدل دی- که يې ژر کاخد ای شهره په مرگ بدرنگه (کليات ۹٦۹ قندهار) په پښتو کته لوی اوجسيم ته وايي يعنې د يوسفزو کته (کټ) او مشر دی خوسره ددې او س لکه بسانډ (خروړی) کوته سوی د کلي کټوې ښتي (= کاسه ليس) دی . په لوېړی مسری کې که (کټ = گټ = ښټ) وکښو ، کټ ښټ دهغه کته معنا لري يعنې لوی او بزرگ اومشر .
(۱۸۰) ار: هغه واړه د همزه دغاړ پسول؟ مر : لکه متن . يعنې د جهان ټول عيبونه سره راټول که او هغه گرده زما داخښي حمزه دغاړې زيور که. ملك حمزه د ملك ملوخان زوی او دخوشحال خان د يوسفزی ما ښې وروراود صدرخان ماماو، چې د افضل خان په قول «همزه مخ تور کړ مغلی شو.» (مرصع ۳۲۷) خوشحال خان وايي : همزه خان هغه چه‌ند دی په جلگو کې- وړا ندې ورستو يې پرې کاله غرزنگه (کليات ۹٦۹)
(۱۸۱) دلومړی مسری تالی (طالی) ديوه ملك نوم دی . خوشحال خان وايي : طالی چرگه نرېښی دی په ديدن کې- لوی چارخول لکه دچرگ په هويو کړنگه (کليات ۹٦۹) په دوهمه مسری کې تالی لوښی دی.

(۱۸۲) د «کاچو» نمسی نه خان دی، نه ملک دی
کالکوچن ، دروغژن ځښی د هلک دی

(۱۸۳) ملکي يې په کرم ، نه ده په توره
په داواړه توکه موروه باندې بوره

(۱۸۴) کار يې ځکه مسخره ،حبطه ،سوک دی
څوک چې زيات دی په تپه هغه ملک دی

---

(۱۸۲) کاچو د سوات د خلکو يو لرغون نيکه و. خوشحال وايي: نه حمد شته که چې شته له کاچوشته - څه له نورو سره سړي هي له سنګه (کليات . ۹۷) په دې بيت کې کالکوچن سره يې چلي او کاپه او مکار ته وايي.

(۱۸۴) حبطه په عربي د حبط معنی ضايع کېدل دي(صراح) مګر په دغه دول د حبطه وصفي شکل په عربي کې نه دی راغلی. پښتانه يې اېته وايي. اېته شو يعني ضايع شو او بيکاره ولاړ. وخت اېته کول ، ځان اېته کول، او هرشی چې يې ګټې ضايع شي . هغه اېته شو. ځکه چې په عربي کې يې دغسې د صفت په ډول استعمال نه دی راغلی . نو زما په خيال د دغې کلمې ريښه پښتو ده (ا + ته) لومړی مفتوح همزه ، قديم داريايي ژبو نافي پري فکس دی. دوهمه برخه يې تت= ته مايه او د ښوه شي د کلکو لو او د رولو ساده ده . لکه تټ ور کول يعني ټيغ د رول او ښکلی کول . نو اېته بې مايې ، ناولاړ نا کلک او نابڼا يسته ارضا يع شوی . د دوهمې مسرې تپه سيمې ته وايي چې يوې طايفې ته خاصه وي . لکه د پښور د داوء دزو تپه ، د مومندو تپه .

(۱۸۵) سودحاصل یې یاد بلو، یاد خواست وي
په هر کلي، په هر چم یاد یې زغاست وي

(۱۸۶) د ملك یې د «دفتر پولی» پټی وي
توري توري خاوري تو یې په کوټی وي:

(۱۸۷) دملك یې که دري نور وروته سکه وي
پدري پټی یې درست ریشه ریشه وي

(۱۸۸) پوره بخره د ملك وي، دري د نورو
په کم ، زیات یې سره جنګ وي په تسکورو

(۱۸۹) چې نیکان ، پا کان یې دادي ،حال یې دادی
شیخ «ملان نور» یکې تروارولا والادی

---

(۱۸۵) چم: کوڅه. زغاست: زغل او تاخت و تاز ، اسم فعل دی.

(۱۸۶) ار: مر: په کټی وي؟ کټی په پښتو د ډیښې او پول چنګو ټې ته وایي. چې د لته
ته ورسره لګیږي. توري خاوري پر کوټی تو یې یعنې په سر تو یې او دخاك پسر پښتو تعبیر دی.
وایي: چې دسوات ملك خپله مخکه او پټی لري. توري خاوري یې په سر وي او تش
په هغه پټي ګذاره کوي چې دشیخ ملي په دفتر کې پولې ورته ټاکلې شوي دي
او خپل میراتي پټی یې د نورو سره وېشل کیږي، په دې بیت کې د پښتنو لرغوني
رسم «دفتر» ته اشاره ده. چې په دوو ، وروستیو بیتو کې یې شرحه هم شته.

(۱۸۸) ار. مر: اشکورو؟ دا یې معنا مهمله کلمه ده ،شاید چې صحیح یې
تسکورو وي چې د پوتو د کښلو آله ده ، او کله جنګ هم په کیږي.

(۱۹۰) اول حال د عالمانو در ته وایم
بیا له پسه «میان نور» در ته وستایم

*

(۱۹۱) عالمان همګي واړه سفیه دي
نه عالم دي، نه فاضل دي، نه فقیه دي

(۱۹۲) چې د «کنز»، د «قدوري» شي، ځان ملا کا
هر حلال، حرام په ځان باندې روا کا

---

(۱۹۰) میان نور دیو سفزیو بې علمه تش په نامه ملا ځوندې پیرو. اودسغاوپه تونګه یې د پښتنو آزادي ځوښتونکو لاروهله. خوشحال‌خان دسوات په‌سفر کې د لنګر خټک په کلي کې له ده سره مناظره وکړه او ددی یې ږې کړ. نوځلکو د دوی ترمنځ بوګا بش اړروغه وکړه او خوشحال خان دغه میان‌نور د مغلو له سیلي څخه را وګرزاوه. خومیا ن نور په‌ښکاره د مغلو سیله پنده کړ، مګر په پټه به یې لمسون کاوه. خوشحال-خان وایي.

مخزن د درویزه، د میا ن نور شیخي پیري
الثالث با الخیر، د همزه خانسي، میري
دا دړې توکه ډېر عزت لري په سوات کې
وخدای و ته ښکاره دي، ویل نشي په خېري
(کلیات ۲ ۹۶ قند هار)

(۱۹۱) سفیه : ناپوه، بې عقل. فقیه : پوه، دانشمند.

(۱۹۲) کنزالدقایق : یعنې د نریو خبرو خزانه . دحنفي فقه مشهوردرسي کتاب دی. چې شیخ ابو البرکات عبدالله بن احمد نسفی (مړ ۷۱۰ ق) تألیف کړی دی (عربي) او ډېرې شرحې هم لري.

مختصر القدوري هم دحنفي فقه پر فروعو باندې یو مشهور درسي کتاب دی. چې په عربي ژبه امام احمد بن محمد القدوري بغدادي (مړ ۴۲۸ ق) تألیف کړی او ډېرې شرحې لري. دغه دواړه کتابونه په مسجدو او مدرسو کې لوستل کیږي.

(۱۹۳) نه د «کنز» د دقیقو څه خبر شوی
نه په نسخ د «قدوري» مبصر شوی

(۱۹۴) کتابونه په سر کېږدي ځان ملا کا
په هر کلي، محلت ګرځي تګي، غلا کا

(۱۹۵) کښېني هر ع پرېکوي په رشوتونو
ځان قاضي کا، په غلط روایتونو

(۱۹۶) و هر چا له مسئلې د سخاوت کا
خوله خو نه ږکوه، بلمه غارت کا

(۱۹۷) په مسجد راځه پېښه و ختمه اذان کا
چې زکات، سرسایه نه وي، مسجدوران کا

(۱۹۸) د میراث مالونه خوره، له ظالمانو
نوم په ځان باندې کېږده د عالمانو

(۱۹۹) په دا هسې علم برند کښېني ملا شي
و عالم ته میراث خور د انبیا شي

(۲۰۰) نه یې کښل زده، نه لوستل زده، تل تکل کا
تعویذ و نه ورکوي، په دروغ کښل کا

---

(۱۹۳) مبصر: د میم پېښ او د مفتوح صاد تشدید. سترګه ور، بینا.

(۱۹۶) له دې بیته تر ۱۹۸ پورې د پښتو د فصاحت د التفات صنعت دی له مخاطبه غایب ته (ږکوه. راځه. خوره. کېږده)

(۱۹۷) سرسایه: د کوچني اختر صدقه.

(۱۹۹) برند: نازان، مغرور، مسرور. برنده ځواني: عنفوان شباب.
خوشحال وایي: برنده راته کښېنه چې دې هم کړم ننداره.

(۲۰۰) ار: نه یې کښل زده وي، نه لوستل تل تکل کا! مر: لکه متن. تکل یا تاکل: انتخاب او نښه کول. دلته د یوه خاص عمل نوم دی، چې درنځو رېدن په اوده کړي دوا تاکي، او ادعا مو خلکو د علاج پوه توکه ده.

ACKU

(۲۰۱) په ناروغ هې خوښي لا زيا ته تر روغ
ځښت ، تعويذ ، دعا ، هيکل کښې په دروغ

(۲۰۲) لا رنځور غريب ، صحت نه وي مو ندلی
چې اخون وي ا خستو ته ورنيو لی

(۲۰۳) که په ور کړه کې څه د رنګ څه خو تعطيل وي
په غوغا په شور و شر يې قال و قيل وي :

(۲۰۴) چې د ما په خلکو ، قدر قيمت نشته
د رنځور مې يې تعويذه صحت نشته :

(۲۰۵) چې رنځور له رنځه خلاص شي ، را ته شا کا
نور به يا د ما تعويذ ، د چا بلا کا ؟

(۲۰۶) د اچې زر هسې ناسازې کا آغازې
خپل مقصود ، مطلب حاصل کا په ناسازې

---

(۲۰۱) ار . مر : طشت تعويذ ؟ دلته طشت څه معنی نه ورکوي . اصل يې ځښت = ځابښت يعني شو ليست دی . چې د کاغذ پرتو تو څه ليکي او هغه يا په اوبو کې اچوي او په رنځور يې دعلاج د پاره ځښې . هيکل دلته د تعويذ پوښ او اميل دی .

(۲۰۲) يعني اخوند يا د څه مال او پيسو د اخستلو لپاره په دروازه کې ولاړوي .

(۲۰۳) دغه بيت او ۲۰۵ بيت دواړه په ۲۰۳ بيت پورې نښتي دي ، او د اخو ند تقرير يا نوي.

(۲۰۵) ار : نور يا د ما تعويذ د چا بلا کا ؟ مر : نور به يا د چا تعويذ د ما بلا کا ؟ دمتن ډول ښوره ښکاري .

(۲۰۶) ار ، مر : هسې ناساز کا ؟ په متن کې د وزن د سمښت لپاره (ې) زیاته شوه . يعني د خيرات د لاس ته کولو لپاره زرناورې شروع کا . او نا خوالې وا يې .

(۲۰۷) وايي : ملوډ ته چې نظر د سترګو سپک کا:
خپل ايمان به په دا هوسره چاروورک کا

(۲۰۸) په دا عام وګړي هسې هيبت کښيږد دي
چې ددوی په رضا ځي ، هرڅه به پر پردي

(۲۰۹) چې څه ترس له خدايه نه کاندې غلول کا
اس به پريږدي ، زين به باندې په جاهل کا

(۲۱۰) چې ملا د «ميان نور» په حکم دروسي
هم هغه دسوات په ملك کې سپړی مومي

(۲۱۱) «ميان نور» که دخنزير غوښې روا کا
ملايان به باندېژر جوړه فتوا کا

(۲۱۲) د «ميان نور» مفتيان دسوات په ملك کې دوه دي
الله داد اودوست محمد دواړه ياوه دي

---

(۲۰۷) داخوند دبيان ادامه ده ، يعني اخوند وايي : که ملوډ ته څوك په سپك نظر وګوري.

(۲۰۸) او، مر: چې د ديو په رضا؟ ديو داوسني جمع غائب ضمير قديمه املاده . چې له (ديو) سره التباس موسي . نو مادلته اوسنی شکل (دوی) و کيښ ، چې مراد ځنې اخوندان دي .

(۲۰۹) او: که ترس له خدايه ؟ بله نسخه : چې هيڅ ترس .

(۲۱۰) دانوم کله د(ميان) دميم په سکون او کله دميم په حرکت استعمال شوی دی . چې دلته زيرلري .

سپړی : دشيخ ملي په دفتر کې هغه ځمکه چې د کلي دستانه له پاره وقف وه . يا مطلق وقفي ځمکه چې دعامو ګټو له پاره خاصه وه .

(۲۱۲) الله داد خان اودوست محمد خان دواړه ديوسفزومشران وو (وګوری ء تاريخ مرصع ۲۷٦-۳۳م)

(۲۱۳) لېږي علم ، لېږې لوستـه ، د پر تقرير کا
چې سيا نور يې لمسوي ، هغه تزوير کا

(۲۱۴) اوس به وايم د سيانو را له حقيقته
چې تر نورو نه ، دی لا دی بد خصلته

(۲۱۵) راشه وا وره په دا هومره قباحت
چې په سابا ندې يې جوړ کړه تهمت ؟

(۱٦) زه چې چون په اعتقاد کې پاکسني يم
په کښدن د را فضي د بيخ کني يم

(۲۱۷) رافضي يې په دا دسې اعتقاد کړم
په درست سوات يې په تکفير په رفض ياد کړم

(۲۱۸) دصديق او د فاروق په عشق کې طاق يم
دعثمان او د حيدر بنده قلما ق يم

(۲۱۹) آل اولاد د پاك رسول وا ړه منمه
اماسان نيبا ن هم ټول وا ړه منمه

---

(۲۱۵) ار: جوړ کړه تهمت؟ د بيت وزن نه سميږي . دمتن ټول سم ښکاري.

(۲۱٦) رفض : پريښوول ، ترك كردن . را فضي هغه لښکر بولي ، چې افسر پرېږدي . داد شيعه ډلې هغه فرقه وه چې دحضرت زيد بن علي بن حسين (رض) سره يې بيعت وکړ ، او بيا يې دی پريښود . د دی د شيخينو تبرا کوله (غياث)

(۱۱۷) تکفير بل څوك کافر ګڼل او کافر کول

(۲۱۸) مراد حضرت ابو بکر صديق (رض) لومړی خليفه او حضرت عمر فاروق (رض) دو هم خليفه دی په دو همه مسری کې قلماق د ترکی قبيلې نوم دی يعنې دخلفا ـ وودا سې مريې يم لکه قلماق پخوا به د قلما قو ترکا نو ښځه څيني ښکلي زلمي د مريې په توګه پلورل کېدل.

(۲۲۰) دیزید پلید په کار باندې لعنت دی
چې د آل سره یې کړی شرارت دی

(۲۲۱) د یزید ذات مکر په علم کې لا بدشي
حبشي چې په مخ خال کښېږدي لا بدشي

*

(۲۲۲) دا کتاب دی «درویزه» سره جوړ کړی
د سوات خلک یې له کل عامه موړ کړی

---

(۲۲۰) یزید د معاویه زوی د اموي کورنۍ دوهم پاچا و (۶۰-۶۴ ق)

(۲۲۱) یعني د بدذاته سړي مکر او چم، په علم او پوهې کې ضرور پېژندل کېږي.
لا بد: د بې په پېښ یعني خامخا او هرو مرو.

(۲۲۲) ار: خلق کل عالم موړ کړی؟ بله نسخه: خلق یې له کل عالم موړ کړی
د متن دول صحیح ښکاري. اخند درویزه د گدای بن سعدي زوی (۹۴۰-۱۰۴۸ ق)
د پښتو قدیم لیکوال د مخزن الاسلام پښتو او ارشاد الطالبین او تذکرة الابرار
او نورو کتابو مؤلف چې د مغلو لو دوست او د پیرروښان سخت مخالف او یو قشري
متعصب اخوند و. مگر په پښتو کې یې ډېر عزت درلود او خلکو مانه. ځکه چې
د درویزه د پیروانو او د خوشحال خان ترمنځ فکري او سیاسي اختلاف و، نو په سوات
نامه کې یې درویزه غندلی او تر انتقاد لاندې کړی دی. د دغه اختلاف په منځ
کې چې ځینې عقیدوي درنې خبرې هم پکې دي، زه د لته څه نه وایم مگر دا د بې
پلوه یې پښتو ته گټه رسولې او په نتیجه کې یې د پیرروښان خیرالبیان او د اخوند
درویزه مخزن او د خوشحال خان د هغه سوات نامه او ځینې نور انتقادي آثار رازېږو-
لي دي. د رفض او تلعین او د امام حسن (رض) د شهادت او د یزید بن معاویه په-
باب کې دا خوند درویزه او خوشحال خان عقیدوي اختلاف چې په دې بیتو کې
ښکاره شوی دی پخپله په دوی پورې اړه لري (که څوک غواړي د مخزن پنځم مخ
دې وگوري) مگر د لته د خوشحال خان انتقاد د مخزن اسلام پر ادبي ناوړو باندې
د پښتو ادب د نقد په تاریخ کې ډېر درونه مقام لري، او یو گټه ور اثر گڼل کېږي
او د مخزن ادبي کمزورۍ د غوروړ دي (د خیرالبیان سره).

(۲۲۳) نا معقول، مجهول بیان یکې بې ځایه
یکې بد د سید وایه ، یزید ستایه

(۲۲۴) د احوال به په بل فصل کې اظهار شي
په مطلب نظر لوم چې در اشکار شي

(۲۲۵) ناګهانه چې دما په نظر کښېوت
په داحرف په داویل سې نظر پرېوت

(۲۲۶) چې لعنت به په یزید با ندې وایي نه
چې په رفض کې غوره بې حده دي له

(۲۲۷) دحسین په مرګ یزید کله راضي و
بلکې دی د ده دخون متقاضي و

(۲۲۸) امرګان يې دحسین په مرګ قصاص کړل
زه حیران شوم دیزید په هسې خاص کړل

---

(۲۲۳) په دې بیت کې هم (وایه، ستایه) التفات دی له مخاطبه غائب ته.

(۲۲۴) ار: ددوارو مسرېو قافیه اشکارده ؟ مر: لکه متن.

(۲۲۶) وایینه ـ د ینه دواړه فعلونه په آخر کې د ترنم (نه) لري، نافي نه دي.

(۲۲۸) مر: امروګان . ار: امرګان یعنې امیران اوسرداران چې دهند په مغلیه دربار پورې تړلي وو.

او په پښتو کلاسیك ادب کې امرایان= امراګان هم راغلي دي. چې تلفظ به یې دالف په پېښ وي. اما قصاص دیوه وژلي دمرګ په بدله کې قاتل وژل یادنا قصو کړو اندا مو په بدله کې هغه اندام ورنا قص کول. ددې بیت په لومړی مسری کې کړل ماضي جمع غائب اوددوهمې مسری کړل مصدري معنا ورکوي یعنې کړن او کول.

(۲۲۹) بیا یې داو یکې کښلي دي، له دینه
چې په آل به رافضي درود وایې نه

(۲۳۰) غه جاهل ملا چې دا کتاب و کښلی
ما په دا خبرو دی و، ډېر شکنځلی

(۲۳۱) مخامخ یې داخبرې کړې تما یې
چې ته هم سکه رافضي یې، چې دا وایې!

(۲۳۲) ورد بدل د دې خبرې ډېر مذکور شو
دا مذکور په واړه سواتو کې مشهور شو

(۲۳۳) هغه نیم ملا روان هو و «میان نور» ته
خس خاشاک یې سره ولو ستل تنور ته

---

(۲۲۹) یعنې د دین په حواله یې د ایک-ې کښلي و. چې رافضي به
بوازې پر آل محمد (صلعم) درود وایي. (نه) تر دې فعل وروسته د ترنم لاحقه ده

(۲۳۰) غه د هغه ضمیر اشاري مخفف شکل دی. دلته مراد اخوانددرویزه
ندی بلکې یو بل ملا دی چې د مخزن کاتب به و ځکه چې په دغه کال (۱۰۸۶ ق)
درویزه ژوندی نه و او نه دد رویزه په مخزن اسلام کې دغسې تصریحات شته.
شاید په دغه نسخه کې په یوه بل متعصب سړي یادغه جاهل کاتب لاس وهلی
وي. او هغه ناشر وعې خبرې به یې پر اضافه کړې وي. چې خوشحال خان
دو نې غند لی دی.

(۲۳۱) سکه: دسین په سکون د تا کید په ډول د (-خو- نو-ځکه) پرځای
استعمالیږي. خوشحال وایي: که د کښلو د دیدن سینه گناه ده - سکه خوشحال
ختګک هرست عمرجنایت کا (کلیات م قندهار)

(۲۳۲) په واړه سوات کې مشهور شو؟ په دې ډول د بیت دوزن پوره
کیږي. مگر که مشهو رد (م، ش) په زور و لو لو.

(۲۳۳) ار: سره ولو ستل؟ دلته لوستل = لوتل: تیتول او پاشل اوار-
تاوول دي. یعنې هغه نیم ملا، د میان نو ر د قهرتنو ر په خس و خاشاک به پسې تو د کړ.

ACKU

(۲۳۴) سرې لمبې د «میان نور» په کور شوې بلې
نه وهوك چې يې اوبه کړې باندې تلې

(۲۳۵) ملایان شیخان يې واړه سره تول کړه
که يې واړه په داوېر په دا اشول کړه

(۲۳۶) «میان نور» وې چې «اخوان» زموږ امام دی
درست مخزن پرې نازل شوی په الهام دی

(۲۳۷) په مخزن باندې چې بد وايي کافر دی
د کافر قتل، په شرع معتبر دی

(۲۳۸) چا به داوې: چې لعنت په یزید وايي
رافضي دی، چې دوازده امام هم ستايي

(۲۳۹) چا به داوې: نه په توره د کشتن دي
رافضي په سرو لمبو کې د سوختن دي

(۲۴۰) چا به داوې: چې د ملکه د یستو دي
چا به داوې: چې توبه ده، د ویشتو دي

(۲۴۱) یوه لویه هنگامه شوله برپایه
چې يې زړه، هسې خوږې په ما وایه

---

(۲۳۴) تلول: درې توري يې زور لري: تو یول بهول. یعني څوك نه و چې اوبه پر تو يې کړې.

(۲۳۵) ار: ووړ په داگچ گول کړه؟ مر: لکه متن. او دا صحیح دی. ځکه چې اشول چیغو او نارو ته وايي. خوشحال ویلي دي: دخوشحال ددرد علاج په یوه خدای دی — چې له درده سره تل شوري اشول کا.

(۲۳۹) ار: رافضي په سرو لمبو کې سوختني دي؟ مر: لکه متن.

(۲۴۰) یستو: ایستل، اخراج. ویشتو: ویشتل، رجم.

(۲۴۱) وایه: د لته التفات دی له مخاطبه غایب ته.

(۲۳۲) ملکان د یوسفزیو لکه خرو نه
په گندگی سره اړلي خولې ، سرونه

(۲۳۳) نه یې علم ، نه دانش ، نه فهم ، پوهه
خودوستي د درویزه باندې انبوهه

(۲۳۴) په ویل د درویزه عقیده خې سره ؟
لکه عین په آیت ، په حدیث هو سره

*   *   *

(۲۳۵) درویزه چې بیان کړی خپل کتاب دی
نوم یې مخزن الاسرار (؟) کړی جناب دی

(۲۳۶) هر بیان یې ناموزون ، مجهول ، بې رنگه
خالي یا تو له دانشه ، له فرهنگه

---

(۲۳۵) مخزن الاسرار د نظامي فارسي منظوم مثنوي دی . د درویزه پښتو کتاب په مخزن الاسلام یا مخزن اسلام مشهور او خو را ډیرې خطي نسخې یې شته . چې په هند کې مکرر چاپ شوی و . او په ۱۹۶۹ م کال د پېښور اکاډېمی د ښاغلي تقویم الحق کاکاخیل د مقدمې سره یو ځای چاپ کړ . د خوشحال خان دغه انتقادي نظر د مخزن اسلام پر ادبي خوا دی . که نه نو د مخزن اکثر بحثو نه د اسلامي فقه او عقاید و له کتابو څخه را اخستل شوي دي مگر دا نده معلومه چې دغه کتاب نو ولې خوشحال خان مخزن الاسرار بللی دی ؟ مخزن الاسرار خود نظامي گنجوي فارسي مثنوي دی چې د ۵۷۰ ق په شاوخوا کې نظم شوی دی .

(۲۳۷) که یوه مسره په شل ، بله په سل ده
نامربوطه ، نا موزونه ، په ویل د ه

(۲۳۸) قافیه یې لام ودال سره وهلی :
په ردیف کې یې نون و او سره پېیلی

(۲۳۹) قصیده د «بوصیري» ترجمه کړې
عربي یې تر پښتو مضحك را اوړې

---

(۲۳۷) اوږدر: یوه مصرعه ؟ په پښتو یې مسرې یا مسره بولي . ر ښتیا هم دا ده ، چې مخزن نه پوره نظم ښکاري او نه نثر . مسرې یې ظاهراً فرق لري . خو په پای کې سجع یا قافیه راوړي لکه : «امام عمر نسفي هسې و یلي بر هن دي ـ چې صوفیان د حق دوستان دي هم دزړه په پاك کردن دي» (مخزن ۵۸) که د شه دوې مسرې و تلو نولو سړی (۱۶) اودوهمه هم ۱۶ سپې لري . مګر ترد ې وروسته مسرې ګډې وډې سره لیکل شوې دي چې ظاهرا پېیلی نظم نه ښکاري . مګر که په دقت لکه او سنې نظمونه هره مسرې جلا جلا ولیکو . ځینې د سوې (سیلاب) په حساب برابرېږي . خو خوشحال خان د خپل فصیح شعر په تول د مخزن لیکونه هم تلل . نو ځکه سم په نظر نه ورغلل او سخت انتقاد یې پر و کړ .

(۲۳۸) لکه یا م او یاد چې د بیتو په پای کې راوړي . یا نون ـ واو په یې ردیف کې لکه زان ـ ناو ، یا پان ـ پاو .

(۲۳۹) بوصیري : اول حرف پېښ او صا دزېر لري . بو صیر د مصر په بني ـ سو یف کې یو ځای دی . شرف الدین ابو عبدالله محمد بن سعید بن حماد (۶۰۸ ـ ۶۹۳ ق) عربي شاعر د غه ځای ته منسوب و . چې د شعر دیوان یې چاپ شوی دی . دده یوه مهمه قصیده البرده خورا مشهوره ده . چې ګردد ۱۶۲ بیتو نه *

ACKU

* کیږي اودایې هغه وخت نظم کړه، چې دګوزڼ رنځ (فالج) نیولی و. او محمد (صلعم) یې په خوب ولید. چې هغه خپل مبارک لاس پرسور تیر کړ، نود ده رنځ ښه شو. دا قصیده دخدای داستاینې په مدح اوسیرت او د نفس په غندنه او په دعا کې وېلې شوې ده، چې لومړی بیت یې دادی: امن تذکر جیران بذي سلم - مزجت دمعاً جري من مقلة بدم (کشف الظنون ۱۳۳۱- الاعلام ۷ر۱۱) دا قصیده په عربي او نورو شرقي ژبو ترجمه او شرحه او تضمین شوې ده. په لسو کتابونه پر کښل شوي دي، اوداخوند درو بزه په مخزن کې هم، دې هم بیان (ص۹-۱۳) د دې قصیدې پښتو ترجمه ده. چې داسې شروع کیږي: ګوندې ستاذ ي سلم یاران یاد بري. ځکه اوښکې دي له وینو ګډې وږې د باران په دودو بري (ص۱۰) په پای کې وایي: دا کتاب سې عربي و، د نبي صفت کړی محمد بوصیري دی- دې نقیر ځنې پښتو کړ- هرچې یاد یې په دعا کا، هغه کس دې هم په دین هم په د نیا نه زهیر بري (ص۱۳) ددې قصیدې ترجمه د پښتو په لیکلي ادب کې دغور او پر تلې او کره کتنې ور ده چې لومړی انتقاد یې هم دخوشحالخان په دغوبیتو کړی دی، او پر لنظي او ادبي هنګښ یې انتقاد کړی دی، نه داصلي قصیدې پر موضوع او معنا .

(۲۵۰) هر هر بیت د قصیدې چې د ر سرجان دی
په پښتو کې تراوو ښو لا ا و زان دی

(۲۵۱) معما د «آذري» ترجمه کړې
تصوف یې وعالم و ته ښو دلې

(۲۵۲) ترجمه د «شاه ناصر» یو څو اشکاله
و عالم ته جوړه کړې له مقاله

---

(۲۵۱) نورالدین حمزه آذري بن عبد الملك طوسي د فارسي متصوف شاعر او شیخ دی چې څو کتابونه یې تألیف کړي او د شعر دیوان هم لري. د ۸۲ کالو په عمر په ۸۶۶ ق کال مړ او په اسفراین کې ښخ شو (حبیب السیر ۳ ر ۱۹ مجمع الفصحاء ۳ ر ۸) د آذري ځینې اشعار معماغو ندې دي، چې معنی یې ښکاره نه ده. اخوند درویزه په مخزن کې دده یو معماغو ندې بیت: در ته جلباب عشق دست دوشه خفته اند — دست نگردي بعین عین بلا گفته اند. داسې ترجمه کړی دی: «د شاه تر څادر لا ندې دوه دست شاهان اوده دي سکه مستي یې په عین دکړه چې د زلفو کاته یې بې جلاده نه دي» (مخزن ۱۱۰) د دې بیت اصل او پښتو ترجمه مبهم دي، چې هر څوك به یو راز مطلب ځنې اخلي. خو درویزه د تصوف رنګ ور کړی دی او خوشحال خان هم پر دغه باندې په دې الفاظو انتقاد کوي چې: دغه معما د تصوف په څادر کې نغښته شوې ده! اصل او ترجمه یې دواړه مبهم دي.

(۲۵۲) شاه ناصر: مراد حکیم او لیکوال او نقاد د مبلغ ناصر خسرو بلخي (۳۹۳—۴۸۱ ق) دی. چې د فارسي مشهور شاعر ګڼل کیږي. د ده فارسي سفرنامه هم مشهوره ده، د بدخشان په یمګان کې ښخ دی. دیوان یې څو واره چاپ شوی دی او ډیر ې خطي نسخې یې هم شته. اخوند درویزه په مخزن کې د ناصر خسرو له یوې قصیدې څخه چې ګرده ۳۶ بیته ده. دوه بیتونه را نقلوي: *

* بالای نه‌سپهر دو گوهر مدوراند — کز نور او دو عالم آدم منوراند؟
هستند نیستند . نهانند و آشکار — چون ذات ذوالجلال نه جسم و نه جوهراند؟

په دې قصیده کې ناصر خسرو (جان ـ خرد) دوه اسماني عنصره ستایي «جان ـ وخرد روندهٔ براین چرخ اخضرند» او اخوند درویزه یې د اسې ترجمه کوي چې اصل یې خورا فصیح او ترجمه یې ناوړه ده . نوځکه خوشحال هغه «وعالم ته جوړه کړې» ګڼي او انتقاد پرکوي : « په نه‌سپهر باندې دوه ګوهره دي ځلیږي ، سکه په نورد هغو دواړو ، دا آدم له دواړه کونه پرتاوېږي ـ نه جسم نه جوهر دی او معنی یې لکه خدای هسې رغېږي (مخزن ۱۱۱) د ناصرخسرو کرده قصیده په (دیوان ناصرخسرو . ص ۲۳۲ کې) راغلې ده (د تهران چاپ ۱۳۵۳ ش) چې هم په ادبي لحاظ هم په معنا او مفهوم کې خورا غوره ګڼله شي .

ACKU

(۲۵۳) مسئلې يې نظم کړي په پښتو دي
در ته څه وايم چې څه دي ؟ د پستو دي ؟

(۲۵۴) په داهسې شان کتاب يې مباهات دي
د جامي تر « هفت اورنګ » ور ته ناويات دي

(۲۵۵) ګنده پز ، د ګنده خور سره جوړېږي
خاص په خاص ، او عام په عام و يل خوښېږي

(۲۵۶) په حيرت به واوره ګوتې و چيچلې
د «اخون» په «مخزن» چا ګوتې کښېښو لې

(۲۵۷) هر سړی چې په مخزن باندې څه وايي
په دنيا کې تر ساعته به څوك پايي ؟

---

(۲۵۳) په فقهي اصطلاح مسئله د فقه يا عقايدو يو ه خبر ده . په پښتو مسئله کول د فقيه هغه حالت دی چې ناست وي او خلك پر را ټول وي . او دی د ينې خبرې ور ته کوي .
د پستو دي ؟ په ار ، مر دواړو کې د ښې ليکلي دي ؟ ښايي چې داسې وي : د پښتو دي يعنې د پوښتلو او بحث وړ ، يا د پستو = ايستلو وړ .

(۲۵۴) مباهات : فخر ، مراوړيچې په ار ، کې مهابات (؟) چاپ شوي دي .
ناويات : ګران . ناز نين ، عزيز مولوي عبدالرحمن جامي د نظام الدين احمد دشتي زوی د هرات مشهور صوفي ، شاعر ، عالم او مفکر دی (۸۱۷-۸۹۸ ق) چې د ده له منظومو آثارو څخه هفتو رنګ (د بنات النعش او ه ستوري شمالي قطب ته نږدې) دد غو اوو کتابونو مجموعه ده :
(۱) سلسلة الذهب (۲) سلامان وابسال (۳) تحفة الاحرار (۴) سبحة الابرار (۵) يوسف — زليخا (۶) ليلی و مجنون (۷) خردنامه اسکندري . هفتورنګ د نظامي ګنجوي او اميرخسرو دهلوي د خمسو په دول ويل شوی او ويل شوی دی . چې شعرونه يې ډير خوږ او د ادبي ارزښت وړ شمېرل کيږي . فکري او حيايي ارخونه يې هم ځلان دي .
(۲۵۶) ګوتې کښېښو ل يا ګوتې ايښوول : انتقاد کول = د خوشحال خان بله اصطلاح ګوت مڼلي .

ACKU

(۲۵۸) ملکان، شیخان یې واړه سره ټول کړه
پخول سحر په افسون یې کېږ او کوږ کړه

(۲۵۹) یو «میاخان» و، بل «مانړکی» و، بل «سنګر» و
یو سنګر څه خو په یو هم کې بهتر و

(۲٦۰) د لښکر خټک په کلي کې زناست وم
فراغت د توت تر سیوره لاندې ناست وم

(۲٦۱) داسګا ن راله راغله، زه یې ویښ کړم
په لیده او په راتله یې په تشویش کړم

(۲٦۲) په خندا یې راته و وی دا خبره:
اوس ترو پاڅه خوشحال خان زوروره!

(۲٦۳) په درست سوات دې غوغا کړه، ته خوب کړې!
نه دې غم، نه دې پروا، نه تلا توب کړې!

(۲٦۴) «میانور» در له راغی ناست په رود دی
خبر و لو له را غلو د مو ږ دود دی:

(۲٦۵) چې دعوا د چا په منځ کې شي بنیا ده
ملکا ن یې سره ژغوري له فسا ده

---

(۲۵۹) میاخان او مانړکی او سنګر درې سره د سوات د یوسفزو ملکان وو.

(۲٦۰) ار: د دوا ړو مسر یو پا ی: ناست وم؟ مر: ناست وم؟ ښايي چې صحیح ټول یې سلامت وي یعنې غځیدلی، بیده، آرام کړی.

(۲٦۲) ار، سر: ترو پاسه؟ مګر پاسیدل او پاڅیدل فرق لري. د لته به پا څه (ولاړ شه) صحیح وي.

(۲٦۳) ار، سر: طلا طوب؟ نه پوهیږم چې داو لې په عربي (ط) لیکي تلا توب خو پښتو کلمه ده یعنې بې قراري، نا آرامي. خوشحال وايي: په درسته ورځه چې تلا توب کړې ـ د دنیا چارې په څه آشوب کړې!

(۲٦۴) یعنې د سوات د رود پر غاړه ناست دی.

(۳۲۸) د ماروغه په رښتیا ، ده ده د روغه
د «میان نور» سره مې وشوه ، هسې روغه

(۳۲۹) فضیحت ، رسوا تر کوره پورې ولاړ شو
دوګړي اعتقاد ځنې ولاړ شو

(۳۳۰) چې مې وایده یوهسې کږ زبان و
چې په مکر ، په تزویر لکه شیطان و

(۳۳۱) په اعوذ مې دخدای په حکم خوار کړه
دشیطان ټولی مې واړه تار په تار کړه

(۳۳۲) ماوې دی په د مخزن غلطي ور کا
دی لا ناست دی د مخزن سر د سرو کا

(۳۳۳) بیا په هو رنګې تعظیم دمخزن کاندی
غلطي بې ترې ونکښه لا ندې پا ندی

(۳۳۴) مدعي سره دخدای د پاره بد یم
آلوده نه په غرض نه په حسد یم

---

(۳۲۹) ار: لکه متن . مر: پورې لاړ شه ... اعتقاد ورځنې لاړهه. د متن دلو مړي ولاړ اول توری ساکن دی . د دوهم ولاړ ، واوزور لري. یعني د ګړو اعتقاد له میان نور د څخه ولاړشو (برخاست) او کم شوه

(۳۳۰) ار : کږ زبان = کج زبان. دمتن کږزبان د کوږ ژبي مفرس شکل دی.

(۳۳۱) یعني په اعوذ بالله (پناه غوارم په خدای ، د ترټلي شیطان له لاسه) مې د میان نور ټوله ټره کړه . مر: خوار کړو ... په تار کړو.

(۳۳۳) یعني د غلطی نخښه بې لاندې باندې نه پرو کښله یایې لاندې باندې غلطي نه ځنې و ښتله

(۳۳۴) ار: نه په غرض او نه په حسد یم ؟

(۳۳۵) که په دا طور او ربه وي په درست سوات شي
مګر هاله د دنیا سیله مکافات شي

(۳۳۶) بیخ بنیادي په جهان کې دوکړ ودی
په جهان کې پاتو کله د پر بهودی

(۳۳۷) چې داهسې عالمان هسې شیخان شته
په جهان کې بدان ډېر دي لږ نیکان شته،

(۳۳۸) د دنیا حرام، حلال وبله، ونغاړي
هغه واړه مدعي دي چې خدای غواړي

(۳۳۹) په دروغو په بې شرمۍ عمر تېر کړی
په روش دګدایۍ بې مال ډېر کړی

(۳۴۰) د هغو به څه طاعت، څه عبادت وي؟
هغه کوم به بې د علم برکت وي؟

(۳۴۱) نه نوغ، روژه چې دریا دپاره کیږي
له اسمانه به لعنت باندې وریږي

(۳۴۲) چې دخلق قبولیت بې په غرض وي
د هغه طاعت، طاعت نه وي، مرض وي

(۳۴۳) چې په صدق، په اخلاص سره اداشي
په یوه سجده، جنت باندې رواشي

(۳۴۴) که هزار ساله سجود کړې بې اخلاصه
په داهسې لمانځه نه وي غاړه خلاصه

---

(۳۳۵) سیله طرفداري، حمایت، درسته.
(۳۳۸) وبله: بوله بله.
(۳۳۹) او: دګدایۍ مال.
(۳۴۱) او: مونځ.

(۳۴۵) شیخ «میان نور» چې خجل وږغی تر کوره
په داخېل وېل پښېمان شو، راشه گوره

(۳۴۶) هر ملك سره خواب ددې مکاردی
په کمي په قصد د ماد کارو بار دی

(۳۴۷) د ښکرو په وتلو، اولس ساز شي
بیا دده له فعله، بل فعل آغاز شي

(۳۴۸) دانا قص چې نېش همیش ږهي په کار کې
گوره څه شي، د ښکرو په کارو بار کې؟

(۳۴۹) پو سفزیه خود ننگ دنا موس نه دي
خوك چې نه کا، د هغه سري په خوله دي

(۳۵۰) کا، په خوله د «میان نور» نه کا ښکر ي
سکه په سر یې د ښکرو خاورې سرې

---

(۳۴۸) ار: چې بیش؟ مر: نیش. بېش د لته معنا نه ورکوي، نېښ لشه پانګه وهل په کار کې خرابی پیدا کول. مخالفت اودښمني کول دي (کامل: مرصع ۱۲۲۶)

(۳۵۰) سکه: نو. بیا. پس. خاورې سرې: خاکو کوږ. وگوری ۶ بیت ۷۰.

فصل

(۳۵۱) هغه وخت چې پیر روښان انسا د بنیا د کړ
پښتنو و ر سره تینګ کار د فسا د کړ

(۳۵۲) پښتانه په هغه د ور پیر پرست وو
څوک مرید د شاه عیسی ، څوک د سرمست وو

---

(۳۵۱) بایزید (پیر روښان) د عبدالله زوی په قوم اورمړ د پښتنو مفکر لیکوال مبارز لارښوونکی (۹۳۱ - ۹۸۰ ق) د پښتو خیر البیان او عربي مقصود المؤمنین او صراط التوحید او نورو آثارو مؤلف ، چې د هند د مغولیه پاد شاهانو سره د اوږده کورنی د ازادي غوښتنې او پوه مبارزه وکړه . او د مغولو ګوډاګیانو دی تکفیر کړ . او د ده حرکت یې فساد و باله . دلته خوشحال خان هم تر دغه ناوړه تلقین لاندې ، دی په فساد غندلی دی ، خو د پښتنو د آزادۍ جنګ تر خوشحال د مخه د غه پیرروښان نښلولی و . نو دی موږ له نورو خلکو تېرا یستونکو پیرانو له ډلې یللو و .

(۳۵۲) شاه عیسی : میان عیسی د سنډ د بکهر له ساداتو څخه بوزا هد و . چې په اټک کې اوسیده . او د ده یادونه د اخوند درویزه په کتا بو کې شوې ده د ر ۹۸۰ ه حدود (وګورۍ تذکرة الابرار والاشرار ۲٦۱ - ۲۹۷) یو بل سید عیسی هم پیژ نو چې د عبدالوهاب اخوند پنجو ورور و ، ښایې چې د غه دواړه یو سړ ی وي .

سرمست : په دې نامه څوک نه پیژ نم . خو یوملا مست زمند د پښتو سلوک الغزات مؤلف او شاعر د اخوند خالاك توغي مرید او شاګرد پیژ نو چې د ۱۰۰۵ ه شاوخوا کې به ژوندی وي . او تر خوشحال خان لږ څه د مخه ژوندی و . ښایې د لته دغه مست مراد وي (وګورۍ پښتانه شعرا ۱ر۷۷)

(۳۵۳) دروېشان بخره ور کړه، افرېدي شول
هغه خوښ په رهزنۍ په عقيدې شول

(۳۵۴) د قاسم په بخره وار ورشو ربه خيل وو
ډېر نگر پېر و ته د ښو شيتک ايل وو

(۳۵۵) خټک وار ه بوبکري، پير منصوري وو
له بدعته له فساده په دوري وو

---

(۳۵۳) ورکزي او افريدي د پښتنو دوه لوی قومونه په تيراه او کوهاټ کې اوسي چې د روښان پير مريدان وو. عقيدي: عنادگري. تربور گلوي.

(۳۵۳) شاه يې چې مراد شيخ قاسم بن شيخ قدم متي زی خليل غوربه خيل وي (۹۵۶ - ۱۰۱۶ ق) چې د پېښور په دواوه کې د قادري طريقې مرشد و. او د تذکرة - اوليا ی افغان مؤلف دی (تذکرة الابرار ۲۰۰) يا به مراد اخوند قاسم د عبد الله يا پېر خپل هنوار زوی وي. چې د پښتو فوايد الشريعت مؤلف او د اخوند درويزه د اد بي مکتب غړی دی. او تر خوشحال خان لږ څه د مخه و. اما ډېر نگر پير (پېر لاغر) زه نه پېژنم: دونه ښکاري چې د خوشحال تر عصر د مخه د ښو د شيتکو په قوم کې د خلکو پير و.

شيتک د ککي زوی او د کرلاڼ لمسی و. چې خټک او افريدي او زدراڼ هم د ککي او کرلاني لمسيان گڼل کيږي (خورشيد جهان ۲۳۹. مخزن افغاني ۲ ر ۹۰۵)

ايل: مطيع، فرمانبردار. د په قديم ادب کې ايلې د اطاعت او فرمانبرداری په معنا وه.

(۳۵۵) ابوبکر او پير منصور دواړه تر خوشحال خان د مخ (د ۰۰ ۹ هـ حدود) د خټک پيران تېر شوي دي. چې د خوشحال خان له دغه بيته يې موږ پېژنو.

خو داچې خوشحال خان ښوندې نقاد سړی دد وی پېروان «له بدعته او فساده لرې» گڼي، دا ښکاري چې دوی به ښه خلک وو. د اخوند درويزه په تذکره کې يو «ابوبکر قندهاري پير خټک» ياد شوی دی. چې اصلاً متي زی خليل او د شيخ گته له کړ و سيانو څخه و بابکر خيل متي زي ده ته منسوب دي. ښايي چې د لته به دغه سړی مراد وي اما پير منصور د پير عمر بابړ زوی او د بنو ناو پښو ر ترمنځ د خټکو پير و.

ACKU

(۳۵۶) په مذهب کې درست ختک سني مذهب دی

اما پیرورته له جهله لکه ربدی

(۳۵۷) که په دا سبب کافر وي، گوزي وینه

که نه واړه په مذهب کې سني دینه

(۳۵۸) یو سفزي هم واړه عیسایي وو

ملکانو سره گډ په سوایي وو

(۳۵۹) قاسمي شاه عیسایي سره په جنګ وو

روښاني پیر منصوري سره دارنګ وو

(۳۶۰) درو یزه له یوه لوریه را پیدا شو

په لو عام په دا ملک کې ، لوی ملا شو

---

(۳۵۷) مر: گنه واړه ؟ ترګنه داته «که نه» سم ښکاري . چې په (از) کې چاپ شوی دی . په وینه (وی+ نه) دینه (دی+ نه) کې (له) د ترنم او وزن لپاره نښلولی شوی دی .

(۳۵۸) عسیایي : یعنې د هغه شاه عیسی پیروان دي چې د مخه یې نوم په ۳۵۲ بیت کې راغی :

عیسایي (د حضرت عیسی (ع) امت= نصراني) ندی . سوایي : سو د خوږي (وګوری ۱۱۸ بیت)

(۳۵۹) د شیخ قاسم سلیماني غوریه خیل یادونه د مخه په ۳۵ بیت کې تیره شوه .

(۳۶۰) له دې بیته ښکاري چې درو یزه پخپله په پښتنو کې نه وو زل شوی او له یوه بل (لوري) را پیدا شوی و (یعنې د هند له خوا را مستول شوی و) او داته یې په پښتنو کې د (حال تر مشاهدې) ورو سته د مخزن په کتاب لاس پورې کړ و

ACKU

(۳۶۱) چې یې حال د دې عالم مشاهده کړ
خپل کتاب یې په کاغذ رسوده کړ

(۳۶۲) د زړښتان خیرالبیان یې ولیدلی
هغه هم مجهول بیان و ناپسندلی

(۳۶۳) ده چې خوشې میدان بیا موند سخنګوی شو
په ویل کې یې چې زړه و، هسې توی شو

(۳۶۴) هغه وخت په پښتنو کې علم نه و
دروېزه تر مجتهدو رته لا ښه و

(۳۶۵) په مذهب سني مذهب و، خارجي شو
د یزید په ستایش کې خارجي شو

---

(۳۶۲) د فصاحت او بیان په لحاظ او د پښتو ژبې د نثر او نظم په معیار، په رښتیا خیرالبیان مبهمې او ناپسندلې خواوې لري

(۳۶۵) خارجي: په ۳۷ هجري قمري کال (۶۵۷) حضرت علي (رض) او معاویه بن ابوسفیان تر منځ په صفین کې جنګ وچې ګرد، اویا زره تنه پکې مړه شول. تر یو میاشت اولسو ورځو وروسته دواړې خواوې په روغه راضي شوې او د حضرت علي له خوا ابو موسی اشعري او د معاویه له پلوه عمرو بن عاص د حکمیت (منځګړیتوب) لپاره وټاکل شول. دې دواړو منځګړو داسې ومنله، چې علي او معاویه دواړه دې له خلافته خلع شي او مسلمانان دې په ګډه یو بل خلیفه وټاکي. په دې واقعه کې ځینې مسلمانان د حضرت علي پرخوا پاته شول چې «شیعه» وو. د شام خلکو د معاویه سره بیعت وکړ. یوه ډله نور مسلمانان ووچې ویل یې «لاحکم الا الله» دوی پر حضرت علي باندې خروج وکړ نو یې دوی «خوارج» بلل*

ACKU

*چې مفرد د «کلمه يې «خارجی» ده او وروسته دنو رواسلامي هيوادو (او افغانستان) په تاريخ کې غټه برخه لري . او ددوی عقيدې هم خاصه بڼه دراوده (و گو ری ء افغانستان بعد از اسلام (۸۷۷) په دوهمه مسری کې مارجی يعنې داو رور، يا شيطاني . خوشحال اخوند درويزه ځکه خارجی بولي ،چې درويزه هسې ويلي و: «اوس دې هيڅوك پريزيد لعنت نه وايي ،مگر له کم اهانو چې په رفض غره دينه بې حده ـ دوی وايي ،ی دحسين په مرگ راضي شو ، هی کافر شو. داخبره بېهوده ده . ولې صحيح خبردغه دی چې يزيد اهل قبله و مصلي و د و لس امراء يې پر قصاص کړه . دامير حسين (رض) په مرگ ناراضی و... (مخزن ه).

(۳۶۶) ملنګانو به يزيد ته کړې شکنځلې
دروېزه به د يزيد ټوزې بللې

(۳۶۷) خود نفس او د هوا په کار يې سخ شو
ملنګان چې ورکېدل په ده به سخ شو

(۳۶۸) ملنګان يې واړه وېستل له سواته
دم يې وواهه له کشف و کراماته

(۳۶۹) په دا فن يې د درست سوات عالم مطيع کړ
و عالم وته يې خپل کتاب بديع کړ

(۳۷۰) هېڅ يې نه کا ته د بدو فساد ته
نقش يې کښېنا وه په مکر خپل اولاد ته

(۳۷۱) «دروېزه» د درويزې او ګره خوړلې
په دا مکر يې حلوا سره لړلې

(۳۷۲) چې يې توره وهڼه هم نه وه دوړاندې
قچې قچې يوسفزي شوې تر لاندې

---

(۳۶۶) ټوزه : خوشې او بېهوده خبره ، ټوزې بلل : ناوړه خبره کول .

(۳۶۷) سخ : خوښي . بخت . خوشحال وايي: سخ د آينې دی چې دې مخ وته تل ګوري
يعنې چې ملنګان د علي او حسين (رض) متل يونکي به له منځه وتل د ده به خوښي زياتېده .

(۳۶۸) يعنې د کشف او کراماتو دعوا يې وکړه .

(۳۶۹) دلته په وزني ضرورت د سوات سين ساکن ويل کېږي . بديع : نوی او عجيب (غياث) .

(۳۷۰) يعنې خپل زامن يې هم د پيرۍ او مريدۍ په فکر وروزل . لکه کريمداد چې هم پېرو .

(۳۷۲) د قاف په زېر يعنې ټلې ټلې ، ټولی ټولی (ظفر اللغات) .

(۳۷۳) یوسفزي به په دا کار کې بد کېښي کا
چې د هر یوه کم ذات سره خوېښي کا

(۳۷۴) په هغه آوان اکبر پادشاه، پادشاه و
واړه خلق د پادشاه سره ګمراه و

(۳۷۵) شاه عیسی ته به یې ورېږ د زوو بدرې
و بلوڅ اره ورتلې د خلقو سدرې

(۳۷۶) سر به دي یې په کلا د په شجره ده
که پیري مریدي دا ده، مسخره ده

---

(۳۷۳) له دې ښکاري چې خوشحال خان، اخوند درویزه پښتون نه باله.

(۳۷۴) جلال الدین محمد اکبر د همایون زوی د بابر پاچا لمسی (۹۶۳-۱۰۱۴ ق) د هندوستان لوی پادشاه چې یو نوی غونډې ګډ «دین الهی» یې خپور اوه. نو اسلامي علماوو نه منانه. درویزه وایي: لار خنه د دین وه پاتې چې پادشاه زموږ اکبر و ـ دی د نفس په لاره تلی، او له دینه یې خېږو (مخزن ۱۵۷)

(۳۷۵) بدره: په اول زور او دوهم ساکن د زرو کڅوړه (برهان) بلوڅ: په ډېره اسماعیل خان ضلع کې د یوه کلي نوم دی، چې ښایي دغه سړی به په دنګر پېر پورې (د ښود شیخکو) اړه لري، او سدره: هغه شکرانه ده چې پیر یا بل چا ته یې کال په کال ورکوي. په سدرې تلل: د دغې کالنۍ شکرانې لپاره په کورو ګرځېدل دي.

(۳۷۶) پیر چې به څوک په مریدي نیوه، نو به یې خولی او د خپلې طریقې د تېرو پیرانو یوه شجره ورکوله، چې چا له چا څخه دغه طریقه زده کړې او را نقل کړې ده؟ دغه نوموونه به دوني (شجرې) په توګه کښل کېده.

ACKU

(٣٧٧) د روښان مريد به وران شو په يقين کې
سل فتنې به يې پيدا کړلې په دين کې

(٣٧٨) درويزه د ناکشيسينو (؟) دين برپاى کړو
خارجي يې يوسفزي، ځاى په ځاى کړو

---

(٣٧٧) ار: درويشان مريد به وران شه په تعين کې؟ مر: درويشان مريد به وران شه په يقين کې؟ په دواړو ډولو دلته درويشان د درويش جمع سمه معنا نه لري، ځکه چې ددرويزه او روښان او نورو پيرانو بيان دى، زه درويشان (دروښان) ګڼم او سمونه يې کوم.

(٣٧٨) ناکشيسينو (؟) دا کلمه په (ار، مر) او خطي نسخو کې کټ مټ دغسې ده چې هيڅ معنا نلري. په دې بيتو کې دخوشحال خان شکوه داده: چې اخوند درويزه په لږ علم، ځان غټ او پيشوا جوړ کړى دى. اولکه خارجيان د اهل بيتو طرفدارى نه کوي، او پر يزيد لعنت نه وايي تاسې دخارجي مذهب لنډه قصه د ٣٦٥ بيت په پاڼوړ کې ولوستئ. په لرغوني افغانستان (خراسان) کې چې حمزه بن آذرك خارجي په ١٧٩ ق کال خروج وکړ نو له ده سره ځينې خارجيان دجنګو پر ډګر ولاړ وو. او ځينې خارجيان پر کليو او انيو ناست خلك وو، چې دوى ته يې «خارجي قعدي» وايل (وګورئ د ګرديزي زين الاخبار ١٣١) دغه خلك خو په عقيده کې خارجي وو. مګر تش لاسي بې وسلې خواري کښان او دهقانان وو. چې راولاړ شوي او ياغي خلك نه وو. زما خيال په دا ته دغه نالوستاي کلمه پښتو (نا+ کښيناستو) وي. چې د دغه عربي قعدي= کښيناستو څخه به يو پښتو تعبير وي، د کښې ناستل يعني قعود له ريښې څخه. ځکه چې دغه ناست او قعدي کلي وال خلك د سني او شيعي حکومتو مطيع او ابل رعيت وو. نو دوى به دخارجي توب عقايد نه ښکاره کول او په غوښتل به يې لکه نور پرسيدان ولاړ خارجيان خپل عقايد په توره او زور پر نورو نه ور*

ACKU

* کوترمول. د لته خوشحال اخوند د روېزه لکه یووالاړ خارجی یعنې «نا کښېنستې» معرفي کوي. چې لکه ناست او قعدي خارجي غونډې نرم او خاموش نه دی. دد ځې نالوستلې کلمې اړاوه زما توجه د تاریخ په ونا کې داسې ده. که څوك تر دې بله مثلې توجه لري او د سیاق او سباق سره تردې سمه وي، د اروېدو اوور به وي د لته داهم مه هېروی، چې د قاعد (ناست= کښېنستې) کلمه په قرآن عظیم کې د مجاهد په مقابل کې څوځو واره راغلې ده (سورة النساء ۹۵) چې د طبري د تفسیر په فارسي ترجمه (۳،۲،۲ د تهران چاپ) او د کابل چاپ د شیخ الهند دارد و تفسیر په فارسي ترجمه (۱،۳۳۵) کې یې معنا نشستگان یا نشیننده گان ده. پر میدان ولاړ و جنگي خارجیانو به په دغه آیت: وفضل الله المجاهدین علی القاعدین اجرا عظیما (النساء ۹۵) تمسك کاوه او ناست کلیوال به یې «قاعدین یا قعاي) کڼل چې د مجاهدینو سره سم نه وو. لا یستوي القاعدون من المؤمنین غیر اولی الضرر والمجاهدون فی سبیل الله (النساء-۹۵). له دې ځایه به له عربي «قاعد» څخه په پښتو کې هم د کښېنستې او نا-کښېنستي اصطلاح را پیدا شوې وي.

ACKU

(۳۷۹) عام عالم قرآن حدیث په سترګو ویني
لا په نورو کو څو ګرزي خاورې پېڼي

(۳۸۰) عام وګړي په معنا لکه دواب دي
په دوا بو کې د ګډو په حساب دي

(۳۸۱) چې یوه ګډه روانه شي د ورا ندې
هغه نورې ګډې تله ور پسې کاندې

(۳۸۲) حقیقت د هر اېله، د نادان نه دی
چې د خدای بالدې پېرزو دی، د هغه دی

(۳۸۳) څوک په پېر او په مرشد څه لره و یاړي؟
خپل مراد دې همګي له علمه غواړي

(۳۸۴) شکر دا چې په داوقت، عالمان د پردي
مدعي شیخان که هم تر شماره تېردي

(۳۸۵) خدای دې د پیما، د مدعي شیخانو ژغوري
تل دې ما وي عالمان د سترګو توري

(۳۸۶) هر عالم چې رباني دی، تر ې ځار یږم
نفساني و ته علیم څو ندې ښکاریږم

(۳۷۹) پېنل کمه کول، معده شي په یوه بلا خولې ته اچول او پېلل.
(۳۸۰) ګډې؟ د کاف په زوره کې. تر پسه، مؤنث یې ګډه (جمع) ګډې.
(۳۸۲) یعنې حقیقت د هر نا بوه په نصیب نه وي. پر چا چې د خدای پېرزو وي.
د هغه په برخه وي.

(۳۸۵) د سترګو توري = د سترګو تور. د جمع موءنث په دول راوړل به
د شعري ضرورت له پلوه وي .

(۳۸۷) چې په علم ، عمل جوړ دی ربانی دی
بې عمله علم ، واړه شیطانی دی

(۳۸۸) نیم ملا ، بلا د دین او د ایمان دی
نیم طبیب خطر د تن دی ، هم د ځان دی

(۳۸۹) مدعي ملا که ډېر علم حاصل کا
دی چې علم په دنیا پلوري ، باطل کا

(۳۹۰) چې په زړه کې یې ذره د دنیا عشق دی
د درویش درویشي نشته ، واړه فسق دی

(۳۹۱) یوسفزي په یې مار ه کړه له میده
ملنګان یې وشړل واړه له ضده

(پای)

---

(۳۸۹) باطل کا : یعنې باطل کار اوناوړه چاره کوي.

(۳۹۱) د لته له میده مراد حضرت شاه عیسی دی. چې د حضرت یې نوم پسه ۳۵۲—۳۵۸ مخو کې یاد شو .

دعوات نامې سمو نه او سمو نه او څرګند وزه (تصحیح ، تحقیق ، تحشیه) د کابل په جمال مینه کې د ۱۳۵۸ هـ د ثور په لومړۍ ورځ د افغانستان د علومو د اکاډیمی لپاره پای ته ورسېده (حبیبي)

PROPERTY OF ACKU
00033265

دمتن سمون لیک

زموږ د هڅو سره سره د کتاب په چاپ کې دغه تیروتنې شوي دي .

گران او مهربان لوستونکي دې مخکې ترلوستلو لطفاً هغه سمې کړي .

	ناسم	سم	لیکه	مخ
۱	کله	گله	له وروستي نه مخکې	٦
۲	پښتنه	پښته	د څرگندونو دریمه	۱۰
۳	یلا	بلا	۱۰ نیم بیتی	۱۸
۴	دپن	دین	۷ » »	۲۴
۵	ز د	زده	۱۵ »»	۳۴
٦	لمبر	لمبو	۲۰ کرښه	۴۰
۷	یوهه	پوهه	دویم نیم بیتی	۴۸
۸	عضو	غصو	د پایښو رپنځمه کرښه	۵۰

ACKU

SWAT NAMA

by

Khushal Khan Khatak

Published by Zeray Weekly

Academy of Sciences of Afghanistan

دچاپ شمیر: ۱۰۰۰ ټوکه

دولتی مطبعه